

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

1948

UTGIVEN

AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

UNO WILLERS

ÅRG. 46

HÄFTE 1

INNEHÅLL.

	Sid.
Bidrag till fältmarskalken greve Fabian Wredes biografi. Av fil. dr STURE M. WALLER, Lund	1—20
Johan Widekindis släkt och härstamning. Av förste arkivarien fil. dr INGEL WADÉN, Stockholm	21—54
»Landshövdingen, friherre J. af Nordins hovkrönika». Dess författare och dess utgivare. Av fil. lic. TORGNY HÖJER, Enskede	55—70
Gustaf Johan Ehrensvärds dagboksanteckningar. En källkritisk kommentar. Av docenten, fil. dr BENGTHILDEBRAND, Stockholm	71—73
Förväxlings- och identifieringsproblem. 1. Sven Månsson Rospigg, adlad Eketrä, och Sven Månsson (Somme) till Västerby. Av docenten, fil. dr BENGTHILDEBRAND, ...	74—79
En källskrift om Geijers sista tyskländsresa. Av föreståndaren för Svenska akademiens Nobelbibliotek, docent UNO WILLERS	80

Bidrag till fältmarskalken greve Fabian Wredes biografi.

Av Sture M. Waller.

Det händer stundom, att personer, som i livstiden intagit en framskjuten ställning och nått de högsta värdigheter, snart nog glömmas bort, medan åtskilliga samtida, som spelat en vida mindre roll, äro väl ihågkomna. Förstnämnda öde har i viss mån drabbat fältmarskalken och statsrådet, en av rikets herrar greve *Fabian Wrede* (1760—1824). Hans namn är visserligen icke bortglömt på grund av den insats, som den dåvarande generalen gjorde vid marskalk Bernadottes val till Sveriges tronföljare, men hans militära och övriga politiska verksamhet torde vara föga känd.

I det följande skola blott ett par korta men betydelsefulla avsnitt av Wredes liv närmare behandlas, nämligen hans sista och tillika viktigaste befäl i fält samt förhållandena kring hans avgång ur statsrådet.

Gustaf IV Adolfs arrestering den 13 mars 1809 föranledde chefskifte vid Norra armén, som skulle försvara Norrland mot ryska och eventuella norska anfall. Arméns nominelle chef fältmarskalken, en av rikets herrar greve W. M. Klingspor utsågs som bekant till överståthållare i Stockholm, och hans ställföreträdare, den åldrige generalen C. N. af Klercker, befalldes den 18 mars att avlämna befälet till dåvarande generallöjtnanten Wrede, som under det pågående kriget blott tjänstgjort som chef för Livgrenadjärerna och som generalinspektör för infanteriet.¹

Anledningen till detta chefsskifte är ej med vissnet känd. Klercker ansåg sig avlägsnad av politiska skäl, men orsaken var nog snarare den misstro, som den nye befälhavande generaladjutanten i Stockholm frih. C. J. Adlercreutz, till gagnet och snart även till namnet också tjänstgörande generaladjutant för armén, hyste mot Klerckers förmåga.² Att Wrede i stället utsågs, berodde väl också närmast på

¹ Riksföreståndaren t. Klercker 18/3 1809, Ep. K. 6:6, KB, i avskr. af Klerckerska arkivet vol. 2, KrA. Jfr C. Wibling, *Ur fältmarskalken Fabian Wredes papper* (1894), s. 32 f.

² Anteckning av Klercker, Ep. K. 6:6, KB, i avskr. i af Klerckerska arkivet vol. 2, KrA; G. Rein, Karl Johan Adlercreutz, *Försök till levnadsteckning*, 1 (1925), s. 341 ff.

Adlercreutz' personliga åsikter, då han intagit en rätt oklar hållning till konspirationerna mot Gustaf IV Adolf.¹

Innan Wrede den 4 april övertog befälet,² förändrades det militära läget i norr på ett högst olyckligt sätt genom kapitulationen i Seivis den 25 mars.³ Den närmaste uppgiften blev därför att rädda vad som räddas kunde och att reorganisera försvaret. Arméns stridsdugliga styrka utgjorde nu sammanlagt blott knappt 5 000 man, av vilka inemot 600 togos till fånga vid Skellefteå i mitten av maj.⁴

Det har, väl ej alldeles med orätt, klandrats, att Wrede på grund av fruktan för anfall över havet behöll omkring hälften av sin svaga armé i trakten av Härnösand,⁵ men det var nog ovisst, när isen skulle gå upp, och de kanonbåtar, som då skulle gjort större nytta, funnos ej tillgängliga.⁶ Enär ryssarna sände c:a 6,000 man mot Umeå,⁷ hade den svenska armén under alla omständigheter varit underlägsen.

För svenskarna återstod därför blott att retirera och att söka rädda så mycket som möjligt av de stora förråden i Umeå, vilket utfördes i slutet av maj under generalmajoren G. C. v. Döbelns befäl.⁸ För att underlätta de militära transporter utferdade Wrede

¹ Se Rein, a. a. 1, s. 88; S. Carlsson, Gustaf IV Adolfs fall (1944), s. 335. A. A. Afzelius säger i sina Minnen (1901), s. 102, att Wrede uttryckt sin glädje över att kungen ej undkom den 13 mars, ty i så fall hade han måst lyda dennes order. Den 17 maj 1809 gratulerade Wrede i brev till Adlercreutz denne att ha störtat Gustaf IV Adolf, som kostat oss ganska dyrt. Krigshandlingar 1808—1809 vol. 31, KrA. Jfr även J. P. Häggmans ant. (D 1048 a, KB), där Wrede kallas kungens uppriktige vän. — Wiblings (Ur ... Wredes papper, s. 33) och Reins (a. a. 2 [1927], s. 53) antagande, att man kanske velat avlägsna Wrede från huvudstaden som opålitlig och därför givit honom det viktiga befälet, verkar i och för sig föga sannolikt och synes helt obefogat, då generalen ej var i Stockholm utan i Östergötland. F. G. Strömfelt t. Sophie Louise Sprengtporten ²⁸/₈ 1809, Louise Sprengtportens saml., vol. 12, RA; S. Carlsson, a. a. s. 260, 335. — Ryktet gjorde honom emellertid till blivande lantmarskalk. Hedvig Eva De la Gardie t. J. De la Gardie ¹¹/₄ 1809, De la Gardieska släktarkivet vol. 344, LUB. Jfr C. Ad. Wachtmeister t. C. G. Mörner ²⁸/₃, Esp-lunda.

² Generalorder för Norra armén ⁴/₄ 1809, Krigshandl. vol. 121, KrA; Sveriges krig åren 1808 och 1809 utg. av Generalstabens krigshistoriska avd., 9 (1922), s. 186.

³ Se Sveriges krig, 8 (1921), s. 370 ff.

⁴ Se Sveriges krig, 9, s. 186 ff., 226.

⁵ Sveriges krig, 9, s. 210 f.

⁶ Blott 2 voro ännu i slutet av maj färdigbyggda. Sveriges krig, 9, s. 157. De anlände först i början av juli jämte 2 galärer. Sveriges krig, 9, s. 272. Dessförinnan hade dock några örlogsfartyg kommit. Sveriges krig, 9, s. 250. Det långa dröjsmålet föranledde bittra klagomål av Wrede, särskilt i ett brev till Adlercreutz ¹¹/₆ 1809. Krigshandl. vol. 31, KrA. Generalen antog »jalouise» mot konteramiralen O. R. Cederström vara orsaken. Måhända var det av större betydelse, att planer skola ha funnits att begagna en del av Cederströms fartyg för att med våld uppsätta hertig Carl på tronen, om ständerna ej ⁸/₈ antagit regeringsformen. H. G. Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen (E. Tegnér, Valda skrifter 4, 1905), s. 194 f.; B. Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809 (1917), s. 180; jfr J. P. Häggmans ant. för maj 1809, D 1048 a, KB.

⁷ Sveriges krig, 9, s. 220.

⁸ Sveriges krig, 9, s. 234 ff.

den 19 maj en proklamation, att varje olydnad mot gjorda rekvisitioner skulle straffas enligt krigslagarna,¹ vilket innebar, att treds-kande kunde dömas till spöstraff.

Denna förordnings högst tvivelaktiga laglighet höll 2 månader senare på att tagas till utgångspunkt för ett angrepp mot Wrede. Hans vän Adlercreutz, som torde ha ansett detta som ett led i en större aktion för att ge armébefälen åt män ur revolutionshjälten Georg Adlersparres parti, ingrep med kraft.² Generaladjutanten säger sig ha hävdad, att civila lagar måste upphöra i krigsorten. Västra armén hade »på et våldsamt sätt våldfört ej mindre grund-lagen än rikets krigs- och civillagar m. m. — varföre nation öfver-hopat den med ärebetygelser och alla sorter belöningar». Norra armén vore däremot den enda, som försvarade rikets gränser och själv-ständighet. Lagen tillät f. ö. spöstraff för många ganska obetydliga förseelser. Adlercreutz påstod sig därför ha försäkrat, »at Norra arméen icke med liknögdhet lærer anse sin älskade befälhafvare comprometerad för sin ådagalagda oegennyttiga nit och välmening, samt at denna armén äfven kunde få det infallet at marchera till Stockholm för at skaffa sig rätvisa och belöningar».³

Följden blev, att endast en skrivelse avläts, att Wrede på grund av klagomål från bondeståndet skulle återkalla sin kungörelse, som uttryckligen säges ha gillats av konungen. Han finge även samtidigt hota med att till Kungl. Maj:t anmäla ny tredska, varefter spöstraffet säkert bleve återinfört. I ett personligt brev från Adlercreutz underströks ytterligare, att återkallandet ej brådskade. Konungens beslut sades ha genomdrivits av »factionisterna», d. v. s. Adlersparres parti, som ville ställa sig in hos bönderna.⁴ Anloppet mot Wrede hade således till största delen misslyckats.⁵

¹ Kungörelse ¹⁰/₈, 1809, Krigshandl. vol. 124, Kr A; jfr Wrede t. riksföreståndaren ²²/₈, Krigshandl. vol. 30, KrA. — Kungörelsen är riktad till Västerorrlands läns inbyggare, men en liknande har väl utgått till Västerbottens läns.

² Jfr nedan s. 4.

³ Adlercreutz t. Wrede ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 126, KrA; tr., ej helt korrekt, A. H a m m a r s k j ö l d, Generalen greve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och fält-tåg (1910), bil. s. 183 ff. samt delvis R e i n a. a., 2, s. 168 f..

⁴ Tjänstgörande generaladjutanten för armén t. Wrede ²⁰/₇, 1809, Krigshandl. vol. 3, KrA (jfr E. G. v. D ö b e l n, Några anteckningar om och af general von Döbeln, 3, 1856, s. 47 f., not); Adlercreutz t. Wrede ²⁰/₇, 1809, Krigshandl. vol. 126, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil., s. 186 f. Det bör märkas, att Adlersparre själv 1814 lät med spö avstraffa bönder, som underlåtit att skjutsa. B. H i l d e b r a n d, art. C. I. M. Ehrenborg, SBL 12 (1947), s. 238. — Kungörelsen tycks aldrig ha återkallats. Ännu den 25 aug. skrev Wrede till Döbeln (Krigshandl. vol. 121, KrA), att bönderna så länge de skjutsade skulle anses lyda under krigslagarna. Om missnöjet i bondeståndet, dock först i aug., se G. R o s é n, Tillståndet i Västerbotten år 1809 (Västerbotten, Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1920), s. 68 f.

⁵ I brev till Adlercreutz ²⁴/₇, (Krigshandl. vol. 31, KrA) påstod Wrede dock att denne gjort honom en otjänst genom att hindra åtal för en åtgärd, som räddat Norra armén.

Den förklaring, som Adlercreutz, enligt egen uppgift den 21 juli, avgivit, var ju av skarpaste slaget och hade, om den rätt återgivits, säkert inte blott framkallats av den oförrätt, som hotade Wrede, utan även, och kanske i främsta rummet, av den kris, som föranleddes av beslutet om den s. k. stora expeditionen till Västerbotten. Angreppet skedde omedelbart före den krigskonselj, som fattade det avgörande beslutet därom och vars sammansättning var betecknande för situationen. Den bestod blott av Adlersparre och några sjöofficerare, som alla anses ha varit dennes trogna anhängare.¹ Praktiskt taget all lantmilitär sakkunskap var således uteluten och till på köpet även konungens rådgivare i kommandomål, generaladjutanterna Adlercreutz och V. v. Stedingk.

Som bekant utsågs den till överamiral och friherre upphöjde Johan Puke till överbefälhavare för alla de delar av rikets krigsmakt, som voro i fält mot ryssarna. T. o. m. generaladjutanterna för armén och flottorna kommo faktiskt att stå under Pukes befäl, något som i och för sig var en orimlighet, då de kommenderade i konungens ställe. Meningen skall även ha varit att avlägsna Wrede och chefen för Kustarmén generallöjtnanten greve G. Wachtmeister och ersätta dem med nya män, som enligt Adlersparres uppfattning voro mer pålitliga.² Då aktionen mot den förstnämnde misslyckades, tyckas dessa planer ha övergivits.³

¹ Sveriges krig, 9, s. 332 ff. — Överste N. G. af Schultén torde dock få undantagas. Jfr Ingrid af Schultén, Ett samtida vittnesbörd om Gustav IV Adolf. Sv. Dagbl:s söndagsbil. 10/4 1945.

² I den Adlersparre tillskrivna anonyma skriften »Den okändes sista hälsning eller den brokige riddaren lyftad ur sadeln» (1832) antydes (s. 135), att de funnos, som befarade, att Adlercreutz, liksom övriga officerare i Finska armén, skulle kunna utsättas för ryska påtryckningar. Detta skulle väl då även ha kunnat gälla om Sandels, som skall ha varit avsedd att efterträda Wrede (Sveriges krig, 9, s. 335). Det torde f. ö. kunna ifrågasättas, om Sandels verkligen med rätta räknades till Adlersparres anhängare; så gjorde dock närmast denne själv i brev till B. B. v. Platen 21/8 1809, För hundra år sen, 2, utg. af S. Clason (1910), s. 13. I brev till bergsrådet frih. S. G. Hermelin den 12 och 19 juli 1809 (Hermelinska saml. vol. 10, RA) klandrade Sandels de maktägandes dispositioner och sade sig anse fred viktigare än tronföljarval. Prinsen av Augustenborg tycks dock i och för sig ej ha varit honom misshaglig. — I varje fall år 1810 har Armfelt betraktat Sandels som Adlersparres motståndare att döma av uttrycken i ett brev till denne den 7 juli (tr. G. Schumann, G. M. Armfelt om Finlands ställning 1810 [Förhandl. och uppsatser, 15, SSLF 51, 1902] s. 205; jfr även Delagardiska arkivet utg. af P. Wieselgren, 19 [1843], s. 55 f.) — Det ryska sändebudet J. P. van Suchtelen räknade t. o. m. i maj 1810, Sandels som Adlercreutz' anhängare (A. Ahnfelt, Två krönte rivaler, 1 [1887], s. 98) och J. Adlerbeth omtalar 20/8 1810 Sandels som motpartiets (mot Adlersparre) gunstling (F 850 a, UUB). Jfr även A. Grade, art. C. J. Adlercreutz, SBL 1 (1917), s. 126.

³ Wachtmeister påstås ha nekat ta avsked, då han ej visste någon, som vore skickligare. Brev av 27/7 1809 utan angiven avsändare el. adressat. F. Wredes arkiv, KrA. En annan version finnes i L. v. Hausswolffs brev till N. Posse 21/7 1809, För hundra år sen, 1, utg. af S. Clason och C. af Petersens (1909) s. 166 f. Jfr J. De la Gardie t. A. De la Gardie 21/7, De la Gardieska släktarkivet 332, LUB. — Enligt en uppgift hade Adlersparre och Platen velat ge Adlercreutz befälet för att avlägsna denne från konungen (Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, översatt och redigerad av Cecilia af Klercker, 8, 1939, s. 400).

Det var väl i princip oriktigt att göra en sjömilitär till ledare av operationer till lands,¹ vilket även medges i en Adlersparre tillskriven skrift,² men i den föreliggande situationen kunde nog även icke-partipolitiska skäl tala för Pukes utnämning. Han var på sitt område en erkänd förmåga och hade säkerligen större anseende som militär än de båda generaler, vilka ställdes under hans befäl. I fråga om kunskaper överträffade han nog Adlercreutz, den av samtiden mest uppskattade av det dåvarande svenska generalitetet. Generaladjutanten borde väl f. ö. vara i Stockholm vid konungens sida. Puke torde också ha stått Carl XIII, sin gamle förman, personligen närmare än någon av de generaler, som kunde komma ifråga.

Adlercreutz blev naturligtvis förbittrad över krigskonseljens både sammansättning och beslut. »Generalitetet för lantarméen har, som synbart är, förlorat sitt förtroende hos den styrande faction, äfven som denna förlorat sitt förtroende hos varje rätsinnig man», skrev generaladjutanten, som även sade sig hoppas, att allt skulle gå så bra, att han ej mer behövdes. Misslyckades något av regeringens stora företag, förestode emellertid en ny brytning. Vissa »factionister» syntes i händelse av en motgång vilja upprätta en »souverain» regering.³

En annan general, som blev uppbragt, var naturligtvis Wrede, som fått en överbefälhavare över sig. Den 24 juli skrev han, att han en tid varit »krasslig» men på grund av en »ridicule inbillning» att kunna vara till nytta ej begärt entledigande.⁴ Nu visste han emellertid ej mer, vad befattning han hade. Då Puke ej skulle ha något att göra med försvaret mot Norge, kom Norra armén i i ett mycket besynnerligt läge.⁵

Den 28 juli följde så Wredes formliga avskedsansökan. Generalen förklarade, att han ansåg sitt befäl ha upphört och att han ej var i stånd utfärda några order, då de kunde stå i strid med

¹ Sveriges krig, 9, s. 334 f. G. U n g e r hävdar i uppsatsen »Visade sig valet av en amiral till överbefälhavare över 1809 års expedition till Västerbotten vara olämpligt?» (Tidskrift i sjöväsendet, bd 85, 1922), att saken ej kan avgöras i princip (a. a., s. 129), men att Puke skött även det lantmilitära väl (a. a. s. 136).

² Den okändes sista hälsning s. 60.

³ Adlercreutz t. Wrede ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 126, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 183 ff.

⁴ Wrede hade efter Sandels' nederlag vid Hörnefors den 5 juli (Sveriges krig, 9, s. 268 ff.) varit mycket pessimistisk och sagt sig förtvivla om att kunna försvara Norrland under vintern, varför det kanske vore bäst att sluta fred på fiendens villkor. Wredè t. L. v. Engeström ¹⁵/₇, 1809, Ep. E. 10: 7, KB. — Redan ⁹/₈ hade Wrede skrivit till Adlercreutz (Krigshandl. vol. 31, KrA), att han gärna skulle lämna befälet, om någon trodde sig kunna sköta det bättre.

⁵ Wrede t. Adlercreutz ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 31, KrA. Försvaret mot Norge var även aktuellt på grund av det norska infallet i Jämtland. Sveriges krig 9, s. 277 ff.

Pukes. Samma dag skrev Wrede även till Adlercreutz härom och tillade, att han var rädd för krigs- och justitiefiskaler.¹

Wredes ställningstagande tycks ej ha kommit överraskande för den krets Adlercreutz tillhörde. Redan den 20 juli hade utrikesstatsministern frih. Lars v. Engeström skrivit till honom att »för Guds skuld» fortfara i sitt befäl och ej förlora tålamodet, om något skulle inträffa, varmed han vore mindre nöjd.² Då Adlercreutz fått Wredes brev av den 24 juli, skyndade han tydligen att visa det för konungen, ty i en redan den 26 juli daterad skrivelse förklarade denne, att han för att förhindra missnöje ville förklara ordena till Puke. Befälet över sjöexpeditionen måste anförtros åt någon meriterad, och amiralen vore den bäste. Vid samverkan mellan olika kårer måste den befälhavare, som hade högsta fullmakten, ha företrädet. Det funnes ingen förborgad avsikt härmed. Konungen hoppades f. ö., att Wrede kände honom så väl, att han ej trodde sin monark om att delta i någon intrig mot generalen.³

Med konungens skrivelse följde även ett brev från Adlercreutz, vari Wrede besvors att ej lämna sitt befäl i det ögonblick fosterlandet behövde honom bättre än någonsin. Konungen hade fått läsa hans brev och blivit »sensible» att mot sin vilja ha givit anledning till missnöje. Monarkens svaghet vore emellertid ohjälplig, och därför finge man alltid vara beredd på de största »inconsequenser», som ofta gjorde mer ont än »premediterade sottiser». Puke, som ironiskt kallas »amiralissimus», vore ej nöjd med sin stora makt och skulle säkert samråda med Wrede.⁴

När arméchefens avskedsansökan, som korsat konungens brev, kom fram till Stockholm, utfärdades t. o. m. en generalorder om att Pukes

¹ Wrede t. konungen ²⁸/₇ 1809, Krigshandl. vol. 30, KrA; Dens. t. Adlercreutz s. d., Krigshandl. vol. 31, KrA. — Den verkliga orsaken till Wredes begäran tycks ha hemlighållits väl, ty denna uppges i J. Adlerbeths dagbok (²/₇ 1809, F. 850 a, UUB) ha berott på att befallningen till Västerbottens bönder återkallats.

² Engeström t. Wrede ²⁰/₇ 1809, Krigshandl. vol. 131, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 206.

³ Carl XIII t. Wrede ²⁸/₇ 1809, Wibling, Ur ... Wredes papper, s. 73 f., där det (s. 74 not 1) påpekas, att det av brevet framgår, att avsändaren haft mycket bråttom.

⁴ Adlercreutz t. Wrede ²⁷/₇ 1809, Krigshandl. vol. 126, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 185 f. — Pukes änka och son påstodo, att amiralen rent av av sagt sig befälet över trupperna till lands (Anteckningar i Giertta-Pukeska arkivet vol. 4, RA). Jfr L. v. Hausswolff t. N. Posse ²⁸/₇ 1809, För hundra år sen, 1, s. 157. Om detta är sant, har det dock tydligen icke föranlett någon särskild åtgärd. De till Wredes behag utfärdade generalorderna av den 31 juli (se nedan) måste ha underlättats därigenom, och Montgomerys anmärkning mot Puke faller då helt (Självbiografiska anteckningar, G. A. Montgomerys saml. vol. 9, RA). — Den 23 april 1811 skrev Puke själv till J. Dela Gardie att han ej var »vuxsen att förra en armée». Dela Gardieska släktarkivet vol. 368, LUB, tr. DGA 20 (1844), cit. Biographiskt Lexikon öfver namnkunnige svenska män, 11 (1845), s. 398 (med oriktig datering).

uppdrag ej rubbade Wredes ställning som »general en chef». Han skulle blott medverka vid de företag överamiralen fann nödvändiga. Puke hade däremot ingen direkt befattning med Norra armén.¹

Även med denna order följde en personlig skrivelse från Adlercreutz, som förklarade, att om Wrede toge avsked, skulle han uppfylla deras önskan, vilka uppsatt Pukes instruktion. De hade även velat avlägsna Wachtmeister och generalen, en av rikets herrar frih. G. M. Armfelt från deras befäl, men detta hade misslyckats. Wrede finge därför »för alt hvad heligt är» ej överge armén. Adlercreutz slutade så med en förhoppning, att både den politiska och den militära ställningen snart skulle förändras.²

Redan vid mottagandet av konungens skrivelse av den 26 juli hade Wrede lugnat sig, och sedan de nya generalorderna ingått, skrev han triumferande till Döbeln med dubbelt så stor stil som i brevet för övrigt, att han och inte Puke kommenderade armén. »Västmarks afskrift på afskriften» vore således numera blott »ett chartequé hörande till statsrådets cantzli».³

Redan den 24 juli hade emellertid Pukes befäl kungjorts på Norra arméns order.⁴ Underrättelsen väckte naturligtvis största uppseende. Samtidigt beklagade sig Wrede för fördelningschefen frih. J. A. Sandels i ungefär samma vändningar som till Adlercreutz men mera utförligt.⁵

Om Sandels verkligen tillhörde Adlersparres anhängare,⁶ dolde han det väl i sitt svar, vari det hette, att ordern vore »en disgrace emot så väl det hela som hvarje individu härstädes». Nyheten hade framkallat den största sensation, och ingen funnes, som ej med de mest upprörda känslor beklagade den förlust armén gjorde genom Wredes begäran om avsked. Sandels sade sig nu även mer än förr önska permission för att sköta sin hälsa.⁷ När så Wrede den 30 juli

¹ Generalorder ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 3, KrA.

² Adlercreutz t. Wrede ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 126, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 187 f.

³ Wrede t. Döbeln ²¹/₇, ²¹/₈, 1809, Krigshandl. vol. 148, KrA. — Beslutet om den stora expeditionen och Pukes överbefäl hade delgivits Wrede genom avskrift av ett kungligt brev till Adlercreutz ¹⁹/₇ (Krigshandl. vol. 125, KrA), av vilken Döbeln i sin tur erhöi en av C. Westermarck vidimerad avskrift (Krigshandl. vol. 147, KrA).

⁴ Generalorder ²⁴/₇, 1809, Krigshandl. vol. 121, KrA.

⁵ Wrede t. Sandels ²⁴/₇, 1809, Krigshandl. vol. 139, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 221 f. Ett liknande brev har troligen sänts till Döbeln men ej nått adressaten. Se Wrede t. Döbeln ²⁷/₇, 1809, Krigshandl. vol. 148, KrA. I detta talar Wrede om att han fått en amiral till »överchef», och säger sig ej veta, vad han själv är — i varje fall ej general en chef. En amiral tycktes få fler trupper under sitt befäl »än vi fattige generaler».

⁶ Jfr ovan s. 4 not 2.

⁷ Sandels t. Wrede ²⁷/₇, 1809, Krigshandl. vol. 131, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 223 f.

meddelade, att han fått en sådan förklaring av konungen, att det var möjligt för honom att stanna, skyndade Sandels att uttrycka sin tillfredsställelse.¹

Dessförinnan hade också en av Sandels adjutanter, C. H. Lange, hunnit skriva till Wrede och beklaga ändringen i överbefälet. Armén hotade nu återfalla i sin gamla misströstan, medan alla däremot längtat att få segra eller dö under den dittillsvarande chefens befäl.²

Det var emellertid också på andra håll, som Pukes utnämning väckte förargelse. Detta var naturligtvis fallet inom Kustarmén, och översten frih. G. R. Boije gav uttryck däråt i ett ironiskt brev till sin chef Wachtmeister.³ Även landshövdingen greve A. F. U. Cronstedt uttryckte sitt ogillande i ironisk form och skrev: »Att en Generalissimus blef tagen utur flottan var mycket eftertänksamt, sådana är vana blåsa vind i seglena, och som vi haft motvind uti flera år måste det nu väl vända om vår kosa».⁴

Lösningen av befälsfrågan klandras emellertid i det stora generalstabsverket om 1808—1809 års krig, där det heter att Döbeln bort ersätta Wrede, om denne ej velat underordna sig.⁵ En sådan lösning var veterligen aldrig påtänkt, och under rådande förhållanden hade väl Döbeln knappast mottagit uppdraget.⁶ Några skadliga följder av Wredes självständiga befäl torde f.ö. ej direkt kunna påvisas. Generalen synes ej heller böra klandras, även om hans hållning i denna sak kanske ej är helt förenlig med en sträng disciplins krav, ty både hans personliga känslor och hans lantmilitära yrkesheder hade sårats.

Sedan befälsfrågan lösts, såg Wrede med ganska stor optimism på det stundande företaget mot ryssarna.⁷ På kvällen den 11 aug.

¹ Wrede t. Sandels ²⁰/₇, 1809, Krigshandl. vol. 139, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 227 f.; Sandels t. Wrede ¹/₈, Krigshandl. vol. 131, KrA.

² C. H. Lange t. Wrede ²⁰/₇, 1809, Krigshandl. vol. 131, KrA.

³ G. R. Boije t. G. Wachtmeister ²⁶/₇, 1809, H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 77 f.

⁴ A. F. U. Cronstedt t. Döbeln ²⁰/₇, 1809, Döbelnska arkivet vol. 2, KrA. — Brevet uppges såväl av E. G. v. D ö b e l n (Några anteckningar om . . . von Döbeln, 3, s. 45 noten) som i arkivförteckningen (Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet, 3, 1923, s. 37) vara skrivet av överste Nils Cronstedt, landshövdingens broder, men detta beror på att initialerna A. F. U. felaktigt, men lättförklarligt nog med hänsyn till stilen, tolkats som Nils. — Jfr även J. A. Cronstedt t. S. F. v. Born ²⁴/₇, 1809, Krigshandl. vol. 135, KrA; F. Tersmeden t. A. F. U. Cronstedt ²⁰/₇, tr. G. Lindstén HT 1918 s. 192.

⁵ Sveriges krig, 9, s. 345.

⁶ Något uttalande av Döbeln tycks ej finnas, förrän i ett brev till Wrede den 1 aug. (Krigshandl. vol. 131, KrA), då han fått kännedom om generalordern av 28 juli och uttrycker sin förtrytelse över att denna ej föregått »Westmarks afskrift». Om generalordern 31 juli skrev Döbeln den 4 aug. till Wrede (a. st.), att den glädde honom ofantligt. Om Döbelns ovilja mot Adlersparre se bl. a. hans brev till Adlercreutz ²⁷/₇, och till Wrede ⁴/₈, 1809, Krigshandl. vol. 31, 131, KrA.

⁷ Wrede t. Döbeln ²¹/₇, 1809, Krigshandl. vol. 148, KrA.

anlände Puke med örlogsflottan till Härnösand, där Wrede då hade sitt högkvarter. Här hölls den 13 aug. ett stort krigsråd.¹ Chefen för Norra armén uppges ha yttrat sig först och förklarat, att han ej kunde ha sina trupper samlade förrän den 25 aug.² Under tiden borde ryssarna lockas längre söderut, så att Kustarmén, som medföljde flottan, kunde landstiga norr om Umeå och snabbt besätta denna stad.

Generalerna voro i princip tämligen eniga, men meningarna voro delade om det närmare utförandet. Wachtmeister, Sandels och Döbeln synas alla ha önskat en landstigning vid Skellefteå, varvid den sistnämnde särskilt varnade för att draga fienden in i Ångermanland, vilket Wrede tillrätt, då han liksom Puke ville göra landstigningen i närheten av Umeå. Det första beslutet blev därför en kompromiss, som strax övergavs, sedan transportflottan anlönt och Sandels rapporterat, att han ämnade retirera inför den fientliga övermakten.³

Ett nytt krigsråd hölls då, varvid Puke påyrkade landstigning vid Ratan med hela expeditionskåren med hänsyn till tidsvinsten. Wrede hade intet att invända, ehuru han insåg svårigheten att komma över Ume älv.⁴ Planen anses ha haft mycket som talade för sig under förutsättning av den bebådade ryska framryckningen, men denna dröjde tyvärr ett par dagar.⁵ Generalmajor E. F. von der Lancken, som på 1890-talet granskade krigsrådets beslut, ansåg, att blott en allvarligare invändning kunde göras, nämligen att möjligheten av att den under Wachtmeisters befäl stående expeditionskåren ej hann före den ryska huvudstyrkan till Umeå, icke beaktats. Wredes svagare styrka hade även fått den mera aktiva uppgiften. Denne

¹ Sveriges krig, 9, s. 349, 352 ff.; Hammarskjöld, Wachtmeister, s. 195 ff. — Något protokoll fördes icke, men den generaladjutanten G. O. Lagerbring tillskrivna berättelsen (tr. Hammarskjöld, Wachtmeister, bil. s. 126 ff.) har måhända en mer officiell karaktär, då Wachtmeisters dåvarande adjutant F. Ridderstolpe uppgivit, att den författats efter generalens och andras upplysningar (Hamarskjöld, a. a. s. 194 not 2). I Krigshandlingar 1808—1809 vol. 257 (KrA) finnas ock exemplar av relationen, vilka äro anonyma. — Ett av allt att döma vederhäftigt referat av förhandlingarna ges i P. Sparre, Anteckningar rörande expeditionen åt Vesterbotten år 1809 (1865), s. 37 ff. Jfr Sveriges krig 9, s. 353 not *, nedan s. 10 not 3.

² Norra armén bestod av Norra fördelningen under Sandels 2,177 man, som stodo mot ryssarna, och Södra fördelningen under Döbeln c:a 2,750 man; se styrkebesked för Norra armén aug. 1809, Krigshandl. vol. 47, KrA; tr. Hamarskjöld, Wachtmeister, bil. 7. Härvid ha detachementen i Jämtland, Härnösand och Gävle från-räknats. Siffrorna i Sveriges krig, 9, s. 350 f. äro något avvikande. — Döbelns trupper voro emellertid ännu på marsch och nådde till en del norra Ångermanland först efter den 20 aug. Se styrkebesked för S. fördelningen aug. 1809, Krigshandl. vol. 47, KrA.

³ Sveriges krig, 9, s. 354 f.

⁴ Hamarskjöld, Wachtmeister, s. 202 f.; Sveriges krig, 9, s. 355. Jfr Wrede t. Adlercreutz ¹¹/₈ 1809 (Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. Hamarskjöld, Wachtmeister, bil. s. 197), där det heter, att Ume älv omöjligen kunde övergås utan fartyg.

⁵ Hamarskjöld, a. a., s. 206; Sveriges krig, 9, s. 358.

såges dock ha resonerat strategiskt fullt riktigt, då han gick med på Pukes förslag.¹

I det stora generalstabsverket hävdas, att landstigningen snarare skedde för långt från Umeå än för nära och att planen nödvändiggjorde ett energiskt uppträdande av både Wrede och Wachtmeister.²

Wrede synes även ha kommit överens med Puke, att operationerna skulle inledas först 3 dagar efter det flottan avseglat från Härnösand,³ vilket hade blivit den 18 aug., men inte ens denna dag hade Wrede mer än c:a 3,875 man till sitt förfogande.⁴

Den ryske befälhavaren general N. M. Kamenskij ämnade för sin offensiv mot söder blott använda 4,600 man eller något mindre än Wredes hela styrka.⁵ Sin vana trogna överskattade emellertid svenskarna sin fiende, dock ej så avsevärt,⁶ medan Kamenskij däremot underskattade, vad svenskarna skulle kunna åstadkomma.⁷

Som bekant blev den s. k. stora expeditionen till Västerbotten högst misslyckad, och allvarliga anklagelser för försumlighet ha i detta sammanhang riktats mot Wrede.⁸ Det bör emellertid påpekas, att krigsrådet tydligen förutsatt, att denne ej skulle gå till aktion, förrän han fått underrättelse om landstigningen i Ratan.⁹ Först den 18 aug. skall Wrede ha kommit till Nordmaling, samma dag som meddelande ingick, att Puke redan den 16 efter en ovanligt snabb seglats nått Ratan och att den ryska huvudstyrkan var på återtag.¹⁰

¹ H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, s. 207 ff.

² Sveriges krig, 9, s. 359.

³ P. S p a r r e, a. a., s. 37; jfr J. De la Gardie t. A. De la Gardie ¹⁸/₈ 1809, De la Gardieska släktarkivet vol. 332, LUB; J. v. Feilitzens ant. ¹⁷/₈, utdrag i W 337, UUB och i Krigshandl. vol. 256, KrA; H. M ö r n e r, Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad (1848), s. 90, där tiden anges till 3 dagar efter krigsrådet.

⁴ Jfr Sveriges krig, 9, s. 360; ovan s. 9 och styrkebesked för Norra armén aug. 1809, Krigshandl. vol. 47, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, a. a. bil. 9 not 2.

⁵ Sveriges krig, 9, s. 366 f.; jfr ovan s. 9 not 2. Hela den ryska styrkan söder om Skellefteå var 8,407 man enl. styrkebesked ¹⁸/₈ 1809 (avskr. i övers.), Krigshandl. vol. 292, KrA. En del av denna styrka måste under alla förhållanden kvarlämnas som garnison i Umeå.

⁶ Se Döbelns p. m. ¹¹/₈ 1809, Krigshandl. vol. 146, KrA; tr. Sveriges krig, 9, bil. 25 s. 47 ff., där Kamenskij's hela styrka uppskattas (s. 48) till 9—10,000 man. I brev till Adlercreutz ¹⁹/₈ (Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, a. a. bil. s. 197 f.) uppger Wrede fiendens styrka korrekt till c:a 8,000 man.

⁷ Sveriges krig, 9, s. 367. Senare överdrev däremot Kamenskij starkt svenskarnas antal. Se rapporter ²⁵/₈, ³¹/₈ 1809 (avskr. i övers.), Krigshandl. vol. 283, KrA; jfr A. I. M i c h a i l o f s k i - D a n i l e f s k i, Beskrifning öfver Finska kriget till lands och sjös åren 1808 och 1809 ... (1850), s. 187.

⁸ Särskilt i Sveriges krig, 9, s. 396 men även t. ex. av E. Z e e h, Norrlands försvar under krigsåren 1808 och 1809, 2 (Norrlands försvar 1928), s. 66, W. S t e n h a m m a r, Livgrenadjärregementets rusthållsdivision 1791—1816 (1932), s. 188 och F. W. M o r é n, Den gustavianska tiden 1792—1818 (Svenska folkets historia, 5, 1942), s. 320.

⁹ Se Sveriges krig, 9, s. 374. — Puke skrev dock till Wrede ¹⁹/₈ 1809 (Krigshandl. vol. 126, KrA), att han trott denne den 18 på kvällen skola vara vid Ume älv.

¹⁰ Sveriges krig, 9, s. 396; Wrede t. Adlercreutz ¹⁹/₈ 1809, Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 197 f.

Nu hade det varit tid för Wrede att handla, men denne förklarade, att fysiska omöjligheter hindrade honom. Behovet av färjor för artilleri och tross återopades, och i en senare rapport framhölls även, att trupperna skulle proviantera.¹ Dessa skäl avvisas emellertid bestämt i generalstabsverket »Sveriges krig åren 1808 och 1809».²

Absolut omöjligt hade det väl ej varit att omedelbart bryta upp, men svårigheterna voro säkerligen stora. Man torde således kunna undra, om det verkligen varit tillrådligt att utan artilleri och säker förbindelse över Öre älv framtränga över denna, så länge ryska trupper funnos kvar på norra stranden till ett antal, som ej kunde närmare fastställas, fastän sannolikheten bör ha talat för, att svenskar-na då voro betydligt överlägsna. Man kan vidare ifrågasätta, om proviantering kunde ske under framryckningen, i synnerhet om inte förbindelsen över Öre älv var ordnad.

Den viktigaste frågan är kanske dock, om Wrede på grund av lägets allvar borde underlåtit sedvanliga försiktighetsåtgärder för att i ilmarsch skynda norrut till Kustarméns hjälp. Generalstabshistorikerna synas i någon mån efterkloka, då de tala om det kritiska läge, vari denna skulle råka, om Kamenskij kunde koncentrera hela sin styrka mot Wachtmeister. Detta var dock inte möjligt så länge en betydande rysk häravdelning stod kvar vid Öre älv³ och Umeå kunde antas inte vara alldeles blottat på försvarare. I så fall voro ryssarna inte ens till numerären i stånd att mäta sig med Wachtmeisters åtminstone jämförelsevis välförplägade och utvilade trupper. Att den erfarne och tappre generalen efter en planlöst förd strid skulle slå till en tämligen huvudlös reträtt, kunde Wrede väl icke gärna beräkna. Huruvida det var möjligt att emot de kvarvarande ryska trupperna tilltvinga sig övergång över Öre älv den 18 aug. och sedan framtränga utan artilleri är ett problem, som varken krigshistorikerna eller Wrede själv synas ha närmare beaktat. Först den 19 aug.

¹ Wrede t. konungen ²⁴/₈ 1809, Krigshandl. vol. 30, KrA; tr. Bulletiner under kriget imellan Sverige, Ryssland och Danmark (1812), N. armén ²⁰/₈ 1809 och H a m m a r s k j ö l d, a. a. bil. s. 236 f.; jfr fördelningsorder för N. fördeln. ¹⁸/₈, ¹⁹/₈, Krigshandl. vol. 133, KrA. — Rent formellt sett kunde Wrede även ha anför, att han ej fått någon underrättelse från Puke, varefter han kunde rätta sina operationer. Egen-domligt nog skrev överamiralen först på f. m. ¹⁷/₈ till Wrede (Krigshandl. vol. 126, KrA), vilket meddelande ej nådde adressaten förrän ¹⁹/₈ på kvällen. Hade det avsånts omedelbart efter ankomsten till Ratan hade det möjligen kunnat påskynda Norra arméns operationer. Det bör ock märkas, att Puke i förväg befarat, att han ej snabbt nog skulle kunna komma i kontakt med Wrede. Puke t. B. B. v. Platen ¹⁴/₈ 1809, Handlingar rör. Sveriges äldre, nyare och nyaste historia . . . , 4 (1831), s. 6.

² Sveriges krig, 9, s. 396 f.

³ Ryssarna här voro omkring 1,300 man. Sveriges krig, 9, s. 368 ff.; Styrkebesked för Uleåborgskåren ¹⁸/₈ 1809, Krigshandl. vol. 292, KrA.

fick generalen vetskap om att vägen var fri, och samma dags afton skulle övergången ta sin början.¹

Det förefaller emellertid, som om det svenska befälet skulle varit dåligt underrättat om fiendens rörelser.² Detta var dock inte något för Wrede särskilt utmärkande. Sandels synes f. ö. närmast bära ansvaret. Han var dock kanske för sorglös, vilket måhända i detta fall ej gjort något, om inte den försiktige Wrede varit närvarande och förmodligen krävt stor varsamhet vid framryckningen för att svenskarna ej skulle bli överrumplade.

Det kan emellertid ifrågasättas, om marschen efter övergången av Öre älv verkligen gick så långsamt eller om så mycken tid spilldes på mer eller mindre onödiga försiktighetsåtgärder, som generalstabs-historikerna vilja göra gällande.³ Ryssarna hade förstört alla broar,⁴ och på grund av stark hetta skall marschen ha varit mycket ansträngande.⁵ Trots detta stod den »obegripligt långsamme» Wrede på eftermiddagen den 21 aug. på Ume älvs södra strand.⁶ En samtida ansåg honom likväl lurad av Kamenskij, men dennes förklaring, att han var förvånad över den snabba framryckningen,⁷ är nog mer än en

¹ Wrede t. Adlercreutz ¹⁹/₈ 1809, Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. Hammar-skjöld, Wachtmeister, bil. s. 197 f.

² Sveriges krig, 9, s. 397 ff. — Brigadchefen greve N. Gyldenstolpe utbetalade dock under framryckningen till Umeå 126 rdr till spioner. N. Gyldenstolpe t. G. A. (A. L.?) v. Post ³¹/₁₀ 1809, Krigshandl. vol. 127, KrA; Döbeln t. N. Gyldenstolpe ⁴/₁₁ 1809, Krigshandl. vol. 121, KrA.

³ Sveriges krig, 9, s. 400. Dessa påståenden ha dock, som redan nämnts, upprepats av flera författare. — De första som riktade förebråelser mot Wrede tyckas f. ö. ha varit G. A. Montgomery, Anmärkningar öfver och upplysningar i anledning af Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia ... (1831), s. 20 och C. J. Holm, Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809 (1836), s. 132. Redan i brev från G. Adlersparre (t. C. H. Posse ³/₈ 1809, C. H. Posse arkiv, KrA) kritiseras han f. ö. skarpt, vilket förefaller naturligt. I »Den okändes sista hälsning» (s. 64) tages Wrede däremot i försvar.

⁴ Wrede (t. Adlercreutz ¹⁹/₈ 1809, Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. Hammar-skjöld a. a. s. 197 f.) och Adlercreutz (t. Carl XIII ²⁶/₈, F 841 g, UUB) framhålla särskilt hur detta verkade försenande. Detta göra även G. A. Aminoff, Relation om f. d. Sawolaks brigadens ... deltagande i 1808 & 9 årens fälttåg ... (1839), s. 137, J. J. Burman, Anteckningar förda under tiden från år 1785 till år 1816 (1865), Afd. 2, s. 116, G. Montgomery, Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, 2 (1842), s. 292, och C. O. Nordensvan, Finska kriget 1808—1809 (1898), s. 476.

⁵ Stenhammar, Livgrenadjärregementets rusthållsdivision 1791—1816, s. 167 f. Brigadchefen C. W. Brusin klagar dock i rapport till Döbeln ²⁰/₈ 1809 (Krigshandl. vol. 147, KrA) över regn. Åtminstone i Stockholm rådde varm och regnig väderlek. Se väderleksöversikten i Inrikes tidningar ⁵/₈ 1809.

⁶ Sveriges krig, 9, s. 411. — En bataljon livgrenadjärer, som tagit annan väg, nådde dock ej Umeå förrän den 24. Stenhammar, a. a. s. 168.

⁷ L. v. Engeström t. G. Adlersparre ²⁸/₈ 1809, G. Adlersparres efterlämnade papper vol. 2, LUB; Kamenskij t. Wrede ²⁸/₈ 1809, Krigshandl. vol. 131, KrA; tr. Hammar-skjöld, Wachtmeister, bil. s. 132 ff. Jfr även E. G. v. Döbeln a. a., 3. s. 78. Från rysk sida uppgavs, att Wachtmeister besegrades, innan Wrede

artighet, ty Wrede tycks, sedan han på allvar satt sig i rörelse, ej ha marscherat så värst mycket långsammare än ryssarna, trots att dessa senare måste ha insett, att den yttersta snabbhet var av nöden. Svenskarnas något långsammare tempo torde till stor del ha berott på de förstörda broarna, samt dessutom sannolikt även på att någon vila unnats dem under natten. Dagsmarschern skulle då bli c:a $2\frac{1}{2}$ mil, men det är möjligt att vägen något förlängts därigenom att man måst uppsöka lämpliga vadvägar, enär broarna som nämnt förstörts.¹

Emellertid synes det tvivelaktigt, att Wrede skulle ha kunnat i högre grad påverka händelseutvecklingen, ens om han påskyndat framryckningen så mycket, att han $1\frac{1}{2}$ dygn tidigare än vad som blev fallet, nått fram till Umeå, d. v. s. under natten till den 20 aug. Striden vid Sävar hade ju då redan utkämpats, och träffningen vid Ratan ägde rum just denna dag. Något anfall mot Umeå hade rimligen ej kunnat företagas utan artilleri.

Hade Wrede blott haft nog snabb kontakt med expeditionskåren, synes han den 21 aug. ha kunnat uträtta minst lika mycket som dagen innan, och ett gemensamt anfall mot Kamenskijs trupper skulle ha varit lika möjligt att utföra den 22 aug. som något dygn tidigare, men denna dag gick Wachtmeisters armé åter ombord, sedan dess chefer förklarar, att fienden ej med hopp om framgång kunde anfallas.² Svårigheterna att uppehålla förbindelserna mellan de båda arméerna och därmed för en gemensam operation torde ha spelat en mycket större roll än Wredes påstådda långsamhet. Att Wachtmeister landstigit tidigare än beräknat och innan Wrede hunnit samla Södra fördelningen, bidrog till att Norra armén ej kunde göra någon egentlig insats. Blott om hela armén varit samlad, torde den ha haft någon större utsikt att kunna övergå Ume älv under strid med de kvarlämnade ryska trupperna.³

Man kan dock knappast undgå intrycket, att Wredes krigsföring på södra älvstranden var ovanligt lam. Underrättelse om Wachtmeisters reträtt fick den förre först natten till den 21 aug.,⁴ och om

---

hann få bud om landstigningen. Skrivelse av general Alexejew ²⁴/₈ 1809 (avskr. i övers.), Krigshandl. vol. 283.

¹ Förmodligen tillryggalades mer än halva vägen första dagen (jfr Sveriges krig, 9, s. 411). — Det påstås t. o. m., att Döbeln skall ha berömt framryckningen. E. G. v. Döbeln, a. a. 3, s. 78.

² Puke t. Carl XIII ²³/₈ 1809, Krigshandl. vol. 39, KrA.

³ Det norska infallet i Jämtland har således säkert påverkat utgången, fastän E. G. v. Döbeln (a. a. 3, s. 83) vill förneka det.

⁴ Puke t. Wrede ¹⁹/₈ 1809 kl. 6 e. m. med påtecknad ankomsttid ²¹/₈ kl. 3 f. m., Krigshandl. vol. 126, KrA.

inskeppningen har han väl ej haft kunskap förrän tidigast den 23. Dagen innan kunde man väl då ha väntat, att Wrede gjort någon ansats att komma över älven, trots att garnisonen i Umeå genast förstärkts med 7 bataljoner, som före striderna vid Sävar och Ratan räknat 2,250 man.¹ Generalen var visserligen därefter knappast överlägsen, men enligt rysk uppgift gjorde han ingenting,² vilket verkar ganska egendomligt. Krigshistorikern C. O. Nordensvan anser dock, att det var lika gott, att Norra armén höll sig stilla, sedan den ryska garnisonen så kraftigt förstärkts.³

Wrede själv anförde som skäl för sin passivitet budskapet om den olyckliga striden vid Sävar och omöjligheten att övergå Ume älv utan bro. Den förra omständigheten har säkert verkat nedstämmande, och generalen ansåg sig uppenbarligen tvungen att vara försiktig för att ej förlora folk utan ändamål.⁴

Möjligheten att bemäktiga sig den stora flottbron över Ume älv förspillde svenskarna måhända genom att låta lura sig av en rysk krigslist.⁵ En av den unge fältnätningsofficeren J. P. Lefrén företagen rekognoscering över älven, i avsikt att finna ett vadställe, synes visa, att något kunnat uträttas även utan bro, men händelsen ledde ej till något, utom möjligen till oenighet mellan de svenska generalerna, vilket väl i så fall menligt påverkat handlingskraften.⁶

Efter framkomsten till Ume älvs södra strand synes Wredes försiktighet ha stegrats till det yttersta. Han vågade således ej låta hela sin styrka övergå älven, ens sedan ryssarna dragit sig tillbaka

¹ Sveriges krig, 9, s. 410; jfr styrkebesked ¹³/₈ 1809 (avskr. i övers.), Krigshandl. vol. 292, KrA. — Wachtmeister borde då lätt ha kunnat besegra Kamenskij's återstående styrka, som ej kan ha varit över 4,000 man.

² Kamenskij t. Araktjejev ²⁵/₈ 1809, (avskr. i övers.), Krigshandl. vol. 283, KrA.

³ Nordensvan, Finska kriget, s. 477.

⁴ Wrede t. Carl XIII ²⁴/₈ 1809, Krigshandl. vol. 30, KrA; tr. Bulletiner ..., Norra armén ²⁰/₈ 1809 och H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 236 f. Jfr dens. t. Adlercreutz ²⁴/₈ 1809, Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, a. a. bil. s. 198 f. Wrede fritager sig här bestämt från försumlighet. Påståendet, att han icke blivit underrättad om landstigningen, förrän efter det att striden vid Sävar redan var förlorad, är, som av det ovan sagda framgår, en sanning med modifikation, vilket väl tyder på att generalen själv ansåg, att han ej gjort allt som varit möjligt.

⁵ Se M o n t g o m e r y, Historia ... 2 s. 293 f.; Lefrén, Anteckningar rörande 2ne Recognosceringar etc., Lefrénska saml. 14, RA. De båda framställningarna stämma föga med varandra, även fränsett, att båda författarna velat framhålla sina egna för tjänster. Några rapporter, som kunnat tjäna till kontroll av uppgifterna, ha ej påträffats. Korta notiser finnas hos H o l m (Anteckningar ..., s. 133) och G. A. A m i n o f f (Relation om f. d. Sawolaks brigadens ... deltagande i 1808 & 9 årens fälttåg ..., s. 138). Jfr E. G. v. D ö b e l n, Några anteckningar ..., 3, s. 65. — Enl. en anteckning av Wrede ²⁸/₈ 1809 var bron 483 alnar lång. Krigshandl. vol. 131, KrA.

⁶ Se Lefréns Anteckningar ..., Lefrénska saml. 14, RA. Jfr Montgomery, Historia ..., 2 s. 294 f.

från Umeå, av fruktan för att det var en fälla.¹ Han motsatte sig även varje krigföring till lands i Västerbotten under hösten. I början av september avslöts också ett stillestånd, som gjorde slut på operationerna under 1808—09 års svensk-ryska krig.²

Wredes passivitet efter ankomsten till Ume ålv torde svårigen kunna militärt motiveras, men mot hans tidigare uppträdande synas svårare anmärkningar ej rimligtvis böra göras. Generalen var av allt att döma en ganska typisk representant för 1700-talsstrategien, som ju utmärktes av en enligt modern uppfattning överdriven försiktighet.³ Likgiltigheten för kunskaparväsen torde också få anses som ett tidstypiskt drag.⁴ Wredes insatser i Norrland 1809 torde visa, att han ej var oduglig som militär, ehuru han ej var någon egentlig fältherre. De i stort sett ogynnsamma omständigheterna göra det dock omöjligt att bestämt säga vad han kunnat duga till under mera normala förhållanden.

Den 14 sept. 1809 befriades Wrede på egen begäran från sitt befäl, och den 22 sept. meddelade han i en sista dagorder sin avresa från Umeå.⁵ Efter ankomsten till Stockholm blev generalen ordförande i den s. k. defensionskommittén och deltog även i den pågående riksdagens arbete.⁶ Den 17 april 1810 sändes Wrede så till Paris för att lyckönska kejsar Napoleon till dennes nya giftermål,⁷ och det var på detta sätt generalen blev indragen i sin forne adjutant »kungamakaren», löjtnanten frih. C. O. Mörners anbud till den då-

¹ Sveriges krig, 9, s. 411 f. — I ett brev till Engeström ²⁸/₈ 1809 (Ep.E. 10: 7, KB) yttrade sig Wrede påfallande försiktigt om den stora expeditionens resultat.

² Wrede t. Puke ²/₈ 1809 (avskr.), Krigshandl. vol. 31, KrA; tr. H a m m a r s k j ö l d, Wachtmeister, bil. s. 200 f. Sveriges krafter sades skola alltför mycket medtagas av krigföring i Västerbotten, där ryssarna på grund av vana vid ett hårt klimat och umbäranden skulle ha »ett afgörande företräde». Jfr Sveriges krig, 9, s. 414.

³ Se t. ex. H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, 4 (1920), s. 407 f., 436 f., 447 ff.

⁴ Jfr Sveriges krig, 2 (1895—1901), s. 398 ff.; G. A. Gripenberg, Generalmajor Hans Henrik Gripenberg (1937), s. 93.

⁵ Carl XIII t. Wrede ¹⁴/₈ 1809, Wibling, Ur ... Wredes papper, s. 74 f.; Adlercreutz t. dens. s. d., Krigshandl. vol. 4, KrA; Generalorder ²⁸/₈ 1809, Krigshandl. vol. 148, KrA.

⁶ Rein, K. J. Adlercreutz, 2, s. 187; Protocoller hållne hos höglöflige Ridderskapet och Adeln vid riksdagen i Stockholm år 1809—1810, 4: 2 (1811), s. 251 ff., 301, 311, 370 ff., 1239 ff., 5: 1 (1810) s. 901 f. Alla inlägg gälla frågor av mer eller mindre militär art. De präglas av lojalitet mot regeringen men även hovsamhet mot oppositionen. Jfr Wibling, a. a., s. 35.

⁷ J. De la Gardie t. A. De la Gardie ¹⁷/₄ 1810, De la Gardieska släktarkivet vol. 332, LUB; J. Adlerbeths dagboksant. s. d., F 850 a, UUB. — Att Wrede sänts till Paris för att förhandla med Bernadotte är ett av många förvånande påståenden i A l m a S ö d e r h j e l m s arbete Georg Carl von Döbeln (1937, s. 241). Det har uppmärksamats av C. G. T h o m a s s o n, »Kungamakaren» Mörner och Pierre Lapie, En biografisk studie (PHT 1937; tr. 1938), s. 93 not 26, där det anföres som bevis för hur dunkel tronföljarvalets förhistoria tett sig.

varande fursten av Ponte Corvo, marskalk Bernadotte, att bli Sveriges tronföljare.¹

Det skulle föra alltför långt att här närmare behandla Wredes insatser vid tronföljarvalet 1810, då han som bekant spelade en framträdande roll.² Det var därför att vänta, att han även i fortsättningen skulle intaga en framskjuten plats i det politiska livet. Han utsågs också redan den 28 sept. samma år till statsråd,³ och han anförtroddes under år 1811 viktiga uppgifter på det militära området.⁴

Kronprinsen tycks nämligen, i och för sig helt naturligt, ha haft stort förtroende och sympati för Wrede, som dock uppges ha bevarat sitt oberoende och kanske ensam av statsrådets ledamöter vågat säga sanningen inför Carl Johan.⁵ Det tycks tala väl för generalens personlighet och sätt att uppträda, att han under sådana förhållanden kunde bevara kronprinsens ynnest.

Wredes verksamhet i statsrådet blev dock ej långvarig. Som orsak till hans avskedstagande den 1 okt. 1812 har Sam Clason uppgivit

¹ Sannolikt har Wrede även påverkats av sin närmaste man vid Livgrenadjärerna översten greve G. F. Mörner, som redan i juni skall ha uttalat sig till Bernadottes förmån (*Mémoires du lieutenant-général de Suremain 1794—1815*, 1902, s. 193 f., jfr s. 223) och enligt en samtida uppgift spelade en betydande roll vid det avgörande omslaget vid riksdagen (L. N. Henschen t. J. C. Toll ^{18/8}, 1810, *Tollska saml.*, C, LUB). Jfr även J. Ross, *Memoirs and correspondence of admiral lord de Saumarez . . .*, 2 (1838), s. 204.

² Om Wrede och tronföljarvalet se *Historiska handlingar*, 17 (1899); O. Alin, *Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810—1815*, 1 (1899); *Minnen ur Sveriges nyare historia saml. af B. von Schinkel*, förf. och utg. af C. W. Bergman, 5 (1854); T. T. Höjer, *Carl XIV Johan, Kronprinstiden* (1943). — Det bör dock märkas, att Wrede ^{9/8}, 1810 vid omröstningen i Hemliga utskottet gav prins Peter av Holstein-Gottorp sin röst (HH 17, s. 177 f.), vilket uppges ha berott på yttre påtryckning. Schinkel-Bergman, a. a., 5, s. 265. Enligt en mycket svårsläslig not i Hedvig Elisabeth Charlottas egenhändiga journal (1810 s. 660, RA) skall dock Wrede ha sagt sig följa »mon vrais désirs», då han röstade för prins Peter. Jfr H. Järta t. C. E. Lagerheim ^{30/7}, ^{3/8}, 1810, *För hundra år sen*, 2, s. 116 f.; J. Adlerbeths ant. ^{8/8}, F 850 a, UUB; Suremain, a. a. s. 216.

³ Statsrådsprot. i kammarrär. ^{28/8}, 1810, RA. — Redan den 15 sept. hade den nyvalde tronföljaren skrivit till Wrede och sagt sig veta, vilket intresse generalen visat för honom. *Copie de Lettres* ^{7/8}, 1810—^{30/10}, 1812, BFA. — Wrede hade dock redan i början av året omtalats som blivande statsråd. Brev av G. M. Armfelt ^{13/1}, 1810 (ej 1811), *Ridderstad*, Gömdt är icke glömdt, 4 (1847), s. 61.

⁴ Vid de av Carl Johan och kanske även Wrede till sin betydelse överdrivna oroligheterna i samband med det s. k. förstärkningsmanskapets uttagande våren 1811 fick generalen befälet i Södermanland och Östergötland. K. brev ^{17/8}, 1811 (avskr.) och Adlercreutz t. Wrede ^{7/8}, Koncept, Generaladj:s arkiv, KrA. Jfr Höjer, a. a., s. 96 f. Under Adlercreutz' tjänstledighet var Wrede sommaren 1811 tjänstgörande generaladjutant för armén. Generalorder ^{27/8}, och Cirkulärorder ^{18/8}, 1811, Koncept, Generaladj:s arkiv, KrA.

⁵ Jacob De la Gardie t. Axel De la Gardie ^{9/8}, 1812, De la Gardieska släktarkivet vol. 332, LUB. Hedvig Elisabeth Charlotta karakteriserar Wrede i samband med hans inträde i statsrådet just som »droit et intègre», *Egenhändig journal* 1810 s. 692, RA. Armfelt påstod däremot (i brev ^{10/12}, 1810, *Ridderstad*, a. a. 4, s. 55), att Wrede trots »mycket vett och kundskaper» aldrig »sätter sig en avant eller vågar compromettera sig». Han tillhörde emellertid kronprinsens närmaste förtrogna.

missmod över att den ryssvänliga politiken ej medfört något resultat och att det planerade angreppet mot Danmark-Norge måst uppskjutas. Detta uttalande har hos F. W. Morén skärpts till: »Missnöjet skönjes t. o. m. i konseljen, i det att statsrådet Wrede lämnade densamma».¹

Nämnda författares uppfattning återgår väl ytterst på Schinkel-Bergmans framställning, där det heter, att »missmodet i anledning af vårt nya system och de till en del ärfda böjelserna för Frankrike voro så öfvervägande» hos Wrede, att denne »med en i öfrigt bruten helsa anhöll om sitt afsked, hvilket till prinsens stora ledsnad beviljades i September 1812».² Denna framställning, liksom f. ö. även Clasons, utpekar alltså som anledning till Wredes avgång närmast en pessimistisk uppfattning om möjligheterna att genomföra den s. k. 1812 års politik och icke direkt missnöje därmed.

E. G. v. Döbeln hävdar däremot, att de som röstat på Bernadotte gjort det för att få revansch på Ryssland och att en stor del av det högre befälet med Carl XIII, Adlercreutz, Wrede och Döbeln i spetsen funnit stunden inne. Den franska ockupationen av Pommern antages visserligen ha medfört en ändring av opinionen. »Men att meningsstriden varit någorlunda häftig ... synes bland annat deraf, att Wrede, förebärande sin svaga helsa, tog afsked från statsrådsambetet».³

Uppgifterna om orsaken till Wredes avskedstagande rymma väl en kärna av sanning, vars betydelse emellertid säkerligen överdrivits. Generalens pessimistiska läggning, som tydligt nog framgår av hans hållning under befälet i Norrland 1809,⁴ gör det i och för sig mycket sannolikt, att han såg mörkt på Sveriges framtid. Något sammanhang med den uteblivna ryska hjälpen hösten 1812 kan Wredes avsked dock näppeligen ha, då hans önskan att avgå varit känd betydligt tidigare. I början av augusti påstods t. o. m. avskedet vara bevil-

¹ S. Clason, Karl XIII och Karl XIV Johan (Sveriges historia till våra dagar, 11, 1923), s. 224; F. W. Morén, Kring 1812 års politik, Studier i svensk och dansk utrikespolitik från Pommerns ockupering 1812 till vapenvilan i Poischwitz 1813 (1927), s. 52. Jfr Rein, Adlercreutz, 2, s. 487 f. — Datum för avskedet är hämtat från statsrådsprot. i kammarär. 1/10 1812, RA. Elgenstierna, Den introduc. sv. adelns ättartavlor, 9 (1936), s. 54, har dateringen 4/10, vilket tycks bero på en sammanblandning.

² Schinkel-Bergman, a. a. 7 (1855), s. 3.

³ E. G. v. Döbeln, Några anteckningar om och af general von Döbeln, 4 (1878), s. 37. Jfr Wibling, Ur ... Wredes papper, s. 37 f. Enligt en uppgift hade just önskan att få skydd mot Ryssland kommit Wrede att arbeta för Bernadottes val. Sémonville t. Suremain 25/8 1816, Suremain a. a., s. 377 f. — Beträffande Adlercreutz har A. Grade (art. C. J. Adlercreutz, SBL, 1, s. 126; PHT 1928 s. 132) bestämt hävdat, att inga bevis finnas för att denne ogillat Carl Johans politik.

⁴ Se framställningen ovan, särskilt s. 14 f.

jat.¹ Skälet kan naturligtvis redan på försommaren ha varit ovilja mot eller misstro till den förda ryssvänliga politiken. Ett sådant antagande synes även få ett visst stöd i Wredes rekordartat korta yttrande i statsrådet den 24 febr. 1812, i vilket endast tillrättades »neutralitet med alla nationer».²

Man torde dock böra akta sig för att draga alltför vittgående slutsatser av Wredes avskedstagande, som kan ha berott av personliga skäl och nog även till stor del gjort det.³ Hustruns död i december 1810 skall ha tagit generalen mycket hårt och gjort, att han ej trivdes med livet i stora världen.⁴ Det måste särskilt betonas, att den svaga hälsan ej var något svepskäl. I början av maj 1812 hade Wrede drabbats av en så svår hjärtattack, att läkarna uppgåvo hoppet. Han lämnade därefter faktiskt statsrådet och deltog blott ett par gånger i konseljen före sitt avskedstagande.⁵ På hösten 1813 försämrades hans hälsa åter allvarligt, trots ledigheten från statsangelägenheterna,⁶ och det

¹ Se Adlercreutz t. B. B. v. Platen ³⁰/₈ 1812, Ep. P. 6: 1, KB; cit. Rein, K. J. Adlercreutz, 2, s. 472 f.; L. P. Afzelius t. G. C. v. Döbeln ¹¹/₈ 1812, Döbelnska arkivet vol. 2, KrA.

² Svenska statsrådets prot. i frågan om förbund med Ryssland utg. av O. Alin (1900), s. 45.

³ Det ryska sändebudet general J. P. van Suchtelen hade en egen åsikt om Wredes avgång. Den påstås ha berott på den köld hovet visat generalen på grund av ett memorial mot den allmänna värnplikten, vilket denne skulle ha ingivit på riksdagen i Örebro våren 1812. (Suchtelen t. Rumjantsev ²¹/₁₀ 1812, tr. i övers. A. Ahnfelt, Två krönte rivaler, 2, 1887; s. 223 f.). Wrede ingav verkligen ett memorial, men det gällde endast rätt till s. k. lejning. Protocoll, hållne hos högloflige Ridderskapet och Adeln vid urtima riksdagen i Örebro år 1812, 1 (1813), s. 113 ff. Frågan hade emellertid lämnats öppen av regeringen (A. Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, 1935, s. 519), varför det är svårt att tro, att Wredes uppträdande vållat något större missnöje utom möjligen på Riddarhuset, där man allmänt var emot lejning (Jansson, a. a. s. 523). Det är dock möjligt, att Karl Johan var av samma mening. Kronprinsen och alla unga officerare sades vara mot lega. C. P. Gahn t. J. M. af Nordin ⁴/₈ 1812, Sjöholmsarkivet, RA. Jfr J. F. Wählin t. C. E. Trågårdh ¹⁰/₄ 1812, Ep. V. 25, KB; J. F. af Lundblads anteckningar (D 1083, KB), tr. A. Ahnfelt, Från Europas hof ..., 1 (1883), s. 420; Anmärkningar i anledning af Kongl. Maj:ts nådiga proposition ... om en förändring i utskrifningssättet af ... förstärkningsmanskapet (1812).

⁴ Afzelius, Minnen, s. 102; C. Hård, Aminnelsetal öfver ... Fabian Wrede (Tal hållne i Kongl. Krigs Vetenskaps-Akademien åren 1825 och 1826), s. 24. — Wredes andra hustru Agathe Bremer, som efterlämnade 4 små barn, var född 1774 och således blott 36 år vid sin bortgång. Hon var faster till Fredrika Bremer. A. Bergholm, Sukukirja ..., 1 (1901), s. 214 ff.

⁵ J. De la Gardie t. A. De la Gardie ⁹/₈ 1812, De la Gardieska släktarkivet vol. 332, LUB. Jfr D. Edelcreutz t. J. A. Ehrenström ²²/₈ 1812, G 61 b, UUB; Statsrådsprot. i krigsårenden maj—sept. 1812, RA.

⁶ Se F. Wrede t. C. Fleming ¹⁷/₉ 1813 (F 818 g, UUB); F. J. Wrede t. G. C. v. Döbeln ³/₁₁ 1813 (Döbelnska arkivet vol. 7, KrA); F. Wrede t. dens. ¹⁴/₁₂ 1813 (a. st.); F. Wrede t. J. A. Lindblom ¹⁰/₁ 1814 (Brev till J. A. Lindblom vol. 20, Linköpings stiftsbibl.). I sistnämnda brev säger sig Wrede ha trott döden nära. Hjärtlidandet antages dock vara av nervös natur. Ett par månader senare klagade generalen över att han blev allt sämre. Wrede t. Döbeln ²⁴/₄ 1814, a. st.

har hävdats, att Wredes liv ända från 1812 varit ett enda långt lidande.¹

Någon brytning med Carl Johan kan ej heller spåras bakom Wredes avskedstagande. I början av september 1812, då generalens avsikter sedan länge voro allmänt kända, kallade kronprinsen denne till viktiga förhandlingar i Stockholm under en veckas tid, åberopande »vos talens & vore patriotisme». I samband med detta besök har väl Wrede också begärt formligt avsked, varefter han för flera år tycks ha slagit sig ned på sin gård Fågelsta i Julita socken i Södermanland.²

Carl Johan höll dock åtminstone under år 1814 genom brev kontakt med den åldrande generalen och sade sig på sommaren vilja besöka denne på Fågelsta.³ Kronprinsen underrättade även själv Wrede om konventionen i Moss, unionsförhandlingarnas gång och Carl XIII:s proklamerande som konung av Norge.⁴ Då Wrede ej var i tjänst synes detta böra uppfattas som uttryck av personlig aktning. På samma sätt får det väl tolkas, att generalen år 1816 upphöjdes till fältmarskalk.⁵

Trots sin åtminstone tidtals mycket svaga hälsa⁶ levde Wrede

¹ Hård (Tal i Kongl. Krigs Vetenskaps-Akad. åren 1825 och 1826), s. 24; Wibling, Ur ... Wredes papper, s. 39.

² Carl Johan t. Wrede ⁵/₈ 1812, Copie de lettres et d'ordres ¹⁴/₈ 1812—¹⁰/₂ 1814, BFA. — Redan ²²/₈ 1810 (Statsrådsprot. i krigsärenden, RA) hade Wrede fått tillstånd att bo på Fågelsta, ehuru han först ⁵/₈ 1811 erhöill avsked från sitt i Östergötland förlagda regemente. Elgenstierna (a. a., 9, s. 54) uppger felaktigt år 1813. Jfr G. Heckscher, Konung och statsråd ... (1933), s. 118. — Den 17 nov. 1812 (Statsrådsprot. i krigsär., RA) erhöill Wrede även avsked från sin befattning som kansler för krigsakademien på Karlberg, vilken tjänst han innehaft sedan dess inrättande 1811. Th. Wenersström, Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigsskolan åren 1792—1935 (1936), s. 30, 35. Rein (K. J. Adlercreutz, 2, s. 488) antager att Wrede avgick redan i sept. 1812.

³ Carl Johan t. Wrede ¹²/₇, ¹⁴/₇ 1814, Campagne de Norvège I, BFA. Redan ¹⁸/₁ 1814 hade kronprinsen skrivit ett brev (se Copie de Lettres ¹⁹/₈ 1813—¹⁸/₈ 1816, BFA).

⁴ Carl Johan t. Wrede ¹⁸/₈, ²⁰/₁₀, ⁵/₁₁ 1814, Campagne de Norvège I—II, BFA. Den 16 aug. skrev kronprinsen även till generalbefälhavaren i Skåne J. C. Toll och tjänstgörande generaladjutanten för armén C. Mörner, ²⁰/₁₀ till Toll och ⁵/₁₁ till Toll, Mörner, fältmarskalken C. v. Stedingk och excellensen M. F. Brahe.

⁵ Statsrådsprot. i krigsärenden ²⁰/₈ 1816, RA. Elgenstierna (a. a. 9, s. 54) har oriktigt datum ⁴/₈. Hård (Tal hållne i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademien åren 1825 och 1826, s. 24 f. not) har felaktigt både datum och årtal, vilket upprepas av Wibling, Ur ... Wredes papper, s. 38. — Fältmarskalksstaven var nära nog den enda utmärkelse Wrede ytterligare kunde få. I samband med Carl XIII:s kröning ²⁰/₈ 1809 hade han blivit både general och greve. (Elgenstiernas datering, a. st., ²⁰/₇ är uppenbart tryckfel.) En av rikets herrar blev han ⁵/₈ 1811. Utnämningen har på grund av Carl XIII:s sjukdom antedaterats. I Kammarexpeditionens diarium (RA) återfinnes utnämningen först efter ⁵/₈ och har tydligen ägt rum ⁵/₄ Se A. v. Hartmansdorff t. L. F. Råäf ¹⁴/₈ 1811, Råäf 8, UUB.

⁶ Se t. ex. Wrede t. J. De la Gardie ¹/₂ (1819?), De la Gardieska släktarkivet vol. 381, LUB, cit. Biographiskt Lexikon öfver namnkunniga svenska män, 22 (1855), s. 312.

ännu i flera år och flyttade sommaren 1819 till Stockholm,¹ varefter han ofta skall ha besökts av Carl Johan och där han avled den 16 januari 1824.²

Vid Wredes avgång ur statsrådet skrev generalmajoren, sedermera en av rikets herrar greve Jacob De la Gardie, att det var en ganska väsentlig förlust, då generalen var en man med ära och frimodighet, ehuru möjligen något lat.³ Denna karakteristik synes ganska träffande, fastän ohälsa måhända bidragit till den påstådda lättjan.¹ Ett nobelt tänkesätt, värdigt uppträdande, moderation och självständighet synas ha präglat Wredes personlighet.⁴

¹ G. C. v. Döbeln t. N. v. Döbeln ²²/₇ 1819, Döbelnska arkivet vol. 16, KrA. — Det av W i b l i n g, Ur ... Wredes papper, s. 38 not 6, citerade brevet torde vara skrivet 1819, ej 1818. Jfr föregående not — Någon tid under åren 1814—17 synes Wrede dock ha vistats i Stockholm. Fabian Wrede 1802—1893, Några anteckningar. PHT 1910, s. 74.

² H å r d (Tal hållne i Kongl. Krigs Vetenskaps-Akademien åren 1825 och 1826), s. 24 f. not.

³ J. De la Gardies Journal under riksdagen i Örebro 1812 och till samma års slut ¹⁸/₉ 1812, De la Gardieska släktarkivet vol. 283, LUB; Jfr L. N. Henschen t. J. C. Toll ³⁰/₁₀ 1810, Tollska saml. C, LUB; G. Montgomerys dagboksant. ²¹/₁₂—¹⁵/₁₂ 1822, G. A. Montgomerys saml., vol. 5, RA; W i b l i n g, Ur ... Wredes papper, s. 39 f. — I ett odaterat brev till Döbeln (okt. 1809, Krigshandl., vol. 126, KrA) kallar Wrede sig själv »född lathund». Samtidigt klagar han över sjukdom och vantrivsel i Stockholm.

⁴ Wrede synes ha varit allmänt aktad av sin samtid och omtyckt av sina underlydande. Döbeln t. Adlercreutz ²⁷/₁₀ 1809, Krigshandl., vol. 31, KrA; J. F. af Lundblad, Anteckningar till Sveriges historia efter 1809, D 1083, KB; jfr A. Ahnfelt, Från Europas hof 1, s. 354. Se även Montgomerys självbiografi, s. 872 f., 2048 f., G. A. Montgomerys saml. vol. 9, RA.

Johan Widekindis släkt och härstamning.

Av Ingel Wadén.

En av de mera kända rikshistoriograferna i 1600-talets Sverige är Johan Widekindi, författare till de båda verken *Thet swenska i Ryssland tijo åhrs krigz-historie ifrån åhr 1607 in til 1617* och *Gustaff Adolphs den andres och stores historia*. Widekindi föddes omkring år 1620 i Bro, Västmanlands län, studerade i Uppsala, tjänstgjorde först som bibliotekarie och arkivarie hos Erik och Johan Oxenstierna, blev sedan lektor i våltalighet vid Stockholms gymnasium och slutligen kunglig historiograf.¹ Han dog i Stockholm år 1678.

Frågan om Johan Widekindis släkt och härstamning har visserligen tidigare intresserat forskningen. Problemet torde dock förtjäna en förnyad granskning, särskilt då det bjuder på flera källkritiska spörsmål av stort intresse.

Några kyrkoböcker med upplysningar om Widekindis förfäder existera icke. Den mest givande källa, som står till buds, är under sådana förhållanden vissa biografiska uppgifter, sammanställda av domprosten i Västerås Daniel Herweghr, sedermera biskop i Karlstad.² Herweghr hade för avsikt att utgiva en kyrko- och lärdomshistoria för Västerås stift men fullföljde aldrig sitt arbete.³ Han har emellertid efterlämnat omfattande samlingar i handskrift till Västerås stifts historia.⁴ Det är icke möjligt att i allo fastställa, vilka källor Herweghr begagnat för de i dessa samlingar förekommande uppgifterna om Widekindis förfäder; i detta sammanhang skall endast framhållas, att han utnyttjat de längder över präster i Västerås

¹ Jfr W. Tham, Axel Oxenstierna, Hans ungdom och verksamhet intill år 1612, Stockholm 1935, s. XIII f., XXX.

² Herweghr, som var född 1720, blev lektor i Västerås 1758, domprost där 1765, pastor primarius i Stockholm 1771 och biskop i Karlstad 1773. Han dog 1787. Se vidare J. Fr. Muncktell, Westerås stifts herdaminne, I, Uppsala 1843, s. 85.

³ Kongl. Bibliotekets tidningar om lärda saker, utg. af C. C. Gjörwell, 1767, 1, s. 49; Muncktell, a. a., I, förordet.

⁴ Herweghrs efterlämnade papper ha blivit skingrade (Muncktell, a. a., I, s. 86) och endast delar av desamma ha bevarats. Hans samlingar till Västerås stifts historia (B c 20—B c 25) förvaras i Västerås högre allmänna läroverks bibliotek, dit de skänktes genom försorg av prosten J. Fr. Muncktell (W. M[olér], Förteckning på handskrifter i Westerås allm. läroverks bibliotek [Westerås 1882], s. 1).

stift, som finnas i Johannes Rudbeckius' *Memoriale publicum* ab a. 1630.¹ Därpå har man Herweghrs egna ord.² I de fall ursprunget till Herweghrs upplysningar ej kan klarläggas och de icke kunna kontrolleras mot andra, av hans samlingar helt oberoende källor, måste de anföras med reservation.

Johan Widekindis härstamning ledes i regel tillbaka till en herr Lars eller Laurentius [Suenonis], under första hälften av 1500-talet kyrkoherde i Munktorp (Snevringe härad, Västmanlands län). Georg Gezelius — som enligt egen utsago hämtat sina uppgifter ur sekreteraren Sigfrid Gahm Perssons rika historiska samlingar — betecknar Laurentius som Widekindis farfars farfar och gör vidare gällande, att han skall ha varit den förste präst, som sjungit en luthersk mässa i Munktorps kyrka, liksom han varit den förste, som haft »ordentelig» hustru.³ Häremot protesterar Vilhelm Fredrik Palmblad, som visserligen nominerar en Laurentius, kyrkoherde i Munktorp, som farfars farfar till Widekindi men icke identifierar honom med ovannämnde Laurentius, vilken skall ha varit närmaste företrädare till Widekindis anfader.⁴ Två kyrkoherdar å rad i Munktorp skola alltså ha hetat Laurentius. Palmblads uppfattning torde bero på, att han haft tillgång till första delen av Johan Fredric Muncktells herdaminne för Västerås stift, där i raden av kyrkoherdar i Munktorp såväl den trettonde som den fjortonde i ordningen uppgives ha hetat Laurentius.⁵ Muncktell har dock gjort sig skyldig till en felkombination. Förhållandet är det, att Herweghr uppger, att en Laurentius som tidigare varit pastor i Greng (d. v. s. Grangärde församling, Kopparbergs län),⁶ år 1542 kommit därifrån till Munktorp.⁷ Muncktell har haft tillgång till Herweghrs samlingar och flitigt begagnat desamma.⁸ Han har emellertid även haft kännedom om ett brev från år 1525, vilket han tolkar så, att kyrkoherden i Munktorp detta år hetat Laurentius.⁹ Muncktell har givetvis icke kunnat förena de båda uppgifterna, och sannolikt på grund härav har han kommit till det resultatet, att det

¹ Västerås h. a. l. bibl., A d 23.

² Herweghrs samlingar till Västerås stifts historia, 1, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

³ G. Gezelius, *Försök til et biographiskt lexicon*, 3, Stockholm 1780, s. 397, 394.

⁴ [V. F.] Palmblad, Widekindi (*Biographiskt lexicon*, 20, Uppsala 1852, s. 242).

⁵ Muncktell, a. a., 1, s. 219.

⁶ Jfr A. Magnevell, *Grangärde församlings minnesbok*, Ludvika 1925, s. 1.

⁷ Herweghrs anf. samlingar, 1, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

⁸ Muncktell, a. a., 1, förordet och s. 86.

⁹ Muncktell, a. a., 1, s. 219. — Muncktell syftar säkerligen på ett brev av den 31 maj 1525 från Gustav Vasa till Bengt Västgöte (GFR, 2, s. 131). Den herr Lars, som här omtalas, torde dock icke vara Lars Suenonis utan, såsom G. Ekström framhållit, förmodligen Laurentius Olai, syssloman vid domkyrkan i Västerås (G. Ekström, *Västerås stifts herdaminne*, 1: 1, Falun 1939, s. 599).

funnits två efter varandra följande Laurentius.¹ Palmblad har sålunda begått ett misstag genom att följa Muncktell.

Muncktell uppger, att den andre i ordningen av de båda Laurentius, innan han blev kyrkoherde i Munktorp, år 1536 beklädde samma befattning i Grangärde.² Som källa utnyttjar han därvid Herweghrs samlingar, i vilka dock, såsom av det föregående framgått, därutöver meddelas, att Laurentius år 1542 kommit till Munktorp.³ Muncktell vet emellertid även, att Laurentius i en »förlikningsskrift» från 1542 nämnes såsom »Herr Lars fordom kyrkoherre i Munktorp».⁴ Denna uppgift kan icke förenas med Herweghrs upplysningar, och det är knappast för djärvt att antaga, att detta är orsaken till att Muncktell gör en kompromiss genom att säga, att Laurentius »1536, men ock troligen långt förut» var kyrkoherde i Grangärde.⁵ Förmodligen har Laurentius Suenonis aldrig innehaft Grangärde pastorat. Uppgiften härom kan i varje fall icke bestyrkas.

Såsom i det föregående antytts, uppger Sigfrid Gahm Persson, att Laurentius var den förste präst, som sjungit en luthersk mässa i Munktorps kyrka och som hade laggift hustru.⁶ Som källa till huvud delen av uppgifterna om Widekindis förfäder anför Gahm Persson biskop Herweghrs »i handskrift ännu warande Wessmannia Literata».⁷ Detta arbete har emellertid icke stått att finna; i varje fall är icke en handskrift med denna titel anträffbar varken i Karlstads stifts- och läroverksbibliotek eller i Västerås högre allmänna läroverks bib-

¹ Komministern i Lindsberg Olof Forselius (1748—1804) har efterlämnat omfattande samlingar om Västerås stifts prästerskap från äldsta tider (Västerås h. a. 1. bibl., B d 3—6). Samlingarna ha utnyttjats av Muncktell (a. a., 2, s. 33). De synas, i varje fall med avseende på Johan Widekindis förfäder och bröder, bygga på Herweghrs uppgifter. Forselius har dock även, såsom framgår av hans egna ord, använt Abraham Hülphers' (se det efterföljande) samlingar (Forselius' samlingar, 2, s. 7).

² Muncktell, a. a., 1, s. 219; 2, s. 141.

³ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117, 529 (Västerås h. a. 1. bibl., B c 20). — Beträffande källan för Herweghrs uppgift se s. 26 f.

⁴ Muncktell, a. a., 1, s. 219. Muncktell anger icke närmare vad det är fråga om för urkund. Han syftar emellertid säkerligen på tvenne brev, daterade Köping den 29 juli 1542, genom vilka å ena sidan Per Hansson till Valsta (Odensvi sn, Västmanlands län) — härads hövding i Åkerbo härad — och hans hustru Märta Persdotter och å andra sidan Bengt [Eriksson] skrivare — fogde på Kungsör (jfr J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, 3, s. 154, 180 f., 4, s. 23) — och hans hustru Karin Palmadotter m. fl. ingå en förlikning rörande vissa gårdar (RA, Vitterhetsakademins pergamentsbrev 1521—1570). Bland vittnena nämnes Herr Laurens, fordom kyrkoherde i Munktorp. Domkyrkosysslomannen Gunnar Ekström har välvilligt fäst förf. uppmärksamhet på en avskrift av det ena brevet (RA, Ribbingska huvudmannarkivet, vol. 1., Ribbingska kopieboken, s. 8. Jfr B. Hildebrand, Esbjörn Blåpanna och hans arvingar, PHT 1934, s. 9, 158, 1931, s. 145).

⁵ Muncktell, a. a., 1, s. 219.

⁶ S. Gahm Persson, Framledne Kongl. Swenska Riks Historiographens Herr Johannis Widekindis Berömliga Lefwerne och Wandel (UUB, X nr 210, fol. 296 v.).

⁷ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 297 v. f.).

liotek, där vissa av Herweghrs manuskript nu förvaras. Uteslutet är icke, att Gahm Persson med »Wessmannia Literata» avser just Herweghrs i det föregående omnämnda, ännu bevarade samlingar till Västerås stifts historia.¹ De båda anförda detaljerna återfinnas visserligen icke hos Herweghr, men denna omständighet motsäger ingalunda ett sådant antagande. Gahm Persson har nämligen mycket väl själv kunnat draga ifrågakarande slutsatser eller också kunnat hämta uppgifterna från annat håll. Herweghr gör nämligen om Laurentius reflexionen, att »The som saeja att han dödt 1542 invekla sig i then svårighet, att icke kan begripas huru vida eftertraedaren varit af aekta saeng, hvilket utom thess icke aer så laett att finna».² Vidare synes böra uppmärksammas, att en uppgift om Laurentius' äktenskap finnes i en stamtavla över släkten Widekindi, sammanställd av den i Västerås bosatte köpmannen och rådmannen Abraham Abrahamsson Hülphers (1734—1798), vilken något efter mitten av 1700-talet upprättade omfattande genealogier över prästerna i Västerås stift och sedermera donerade desamma till gymnasiebiblioteket.³ Hülphers meddelar nämligen, att Laurentius eller Lars, som han kallar honom, »war den förste gifte».⁴ Hülphers' samlingar ha förvisso icke varit Gahm Persson okända. Möjligt är också, att Gahm Persson begagnat ett index över kyrkoherdar i Munktorp, uppgjort av kyrkoherden därstädes Lars Croning (1651—1735).⁵ Här uppgives, att Laurentius höll första lutherska mässan på svenska och att han var den förste som tog sig hustru.⁶

Johannes Rudbeckius upptar, såsom Herweghr framhållit,⁷ icke någon Laurentius i sin längd över kyrkoherdar i Munktorps pastorat.⁸ Säkert är dock, att Laurentius under åren 1526—1542 varit kyrko-

¹ I Wallerska släktsamlingen, förvarad hos komministern i Köping Per Waller, finnas vissa handlingar, som förefalla vara avskrifter av Herweghrs efterlämnade papper, bl. a. en handskriven bok, tidigare ägd av kaptenen vid Västmanlands regemente Carl Waller. Den innehåller bl. a. vissa anteckningar om kyrkomän och lärda män i Arboga, vilka bära titeln »Utdrag af biskopen Doct. Daniel Herweghrs Westmannia litterata et ecclesiastica. Arboga ecclesiastica et litterata». Större delen av innehållet i boken synes vara hämtat ur numera förlorade delar av Herweghrs samlingar (jfr s. 21, not 4).

² Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

³ M. Boheman, Abraham Abrahamsson Hülphers (Svenska turistföreningens årsskrift för år 1898, Stockholm 1898, s. 239 ff.); W. Molér, Namnregister till Hülpherska genealogierna i Västerås allm. läroverks bibliotek (Redogörelse för allmänna läroverken och pedagogerna i Västmanland läsåret 1901—1902, Västerås 1902, s. 2). — Ett porträtt av Hülphers finnes återgivet i PHT 1933 (s. 59).

⁴ Hülphers' genealogiska samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl., utan signum).

⁵ Beträffande Croning se Muncktell, a. a., I, s. 227 f.

⁶ Cronings index är bevarat genom en avskrift av Elias Palmstiölds (UUB, Palmstiöldska saml. nr 288, s. 115).

⁷ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

⁸ Memoriale publicum ab a. 1630, fol. 44 r. (Västerås h. a. l. bibl., A d 23).

herde i Munktorp; detta bestyrkes av bland annat ett antal brev och notiser, införda i Gustav Vasas registratur.¹

Laurentius uppgives av Herweghr ha varit Johan Widekindis farfars farfar och far till den Widekindus Laurentii, som sedan blev kyrkoherde i Munktorp.² Såsom i det föregående antytts går uppgiften härom — via Gahm Persson — igen hos Gezelius, och vidare finner man densamma hos Muncktell och Palmblad.³ Den är dock felaktig. Den Widekindus, som år 1545 av Gustav Vasa utnämndes till kyrkoherde i Munktorp, kallas nämligen i fullmakten Widekindus Johannis.⁴ Vidare kan anföras, att bland utfärdarna av ett brev om bevillning för Älvsborgs län år 1571 nämnes en »Videchinnus in Munketorp».⁵ Under namnet hänger ett sigill med bokstäverna »W. H.».⁶ Det bör rimligtvis betyda Videke Hansson. Widekindus' fader har alltså hetat Hans (Johannes) och ej Laurentius, som Herweghr och dennes eftersägare göra gällande. Orsaken till Herweghrs uppfattning torde vara, att det på hans tid fanns en tradition om att Widekindus burit tillnamnet Laurentii. Johannes Rudbeckius har i en längd över prästerna i Munktorp efter Widekindus skrivit »Laur» d. v. s. Laurentii.⁷ Den historiske samlaren och urkundsförfalskaren Nils Rabenius, år 1676 utnämnd till komminister i Munktorp⁸, har efterlämnat en bok med alléhanda anteckningar.⁹ I denna finnes en avbildning av den gravsten över Widekindus, som skall ha funnits i Munktorps kyrka. På avbildningen ser man längst upp i högra hörnet bokstäverna »V. L.», d. v. s. Widekindus Laurentii.¹⁰ Det kan även framhållas, att Widekindus av Croning kallas »Widechinus Laurentii filius Antecessoris».¹¹

Om Widekindus, som torde vara Johan Widekindis äldste kän-

¹ Förteckning på förläningar Uppsala ²/₁ 1527, Gustav Vasa t. hr Lars i Munketorp [Gripsholm] ²/₄ 1527, Förteckning på kronans förläningar [1528—1530], Protokoll över vapensyn med frälset [1535] (GFR, 4, s. 2, 117, 5, s. 204, 10, s. 381), Räkenskaper över årliga räntan m. m. i Västmanland 1541, fol. 140 v., 1542, fol. 151 v. (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1541 nr 5, 1542 nr 3).

² Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117, 287 f. (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

³ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 296 v.); Gezelius, a. a., 3, s. 394; Muncktell, a. a., I, s. 219, 394 f.; Palmblad (Biographiskt lexicon, 20, s. 242).

⁴ Se s. 27.

⁵ Prästerskapets och allmogens i Västmanland och Dalarna bevillning av Älvsborgs lösen ²/₁ 1571 (RA, Riksdagsacta 1571, tr. i SRA 1561—1574, s. 414).

⁶ Anf. brev (RA, Riksdagsacta 1571).

⁷ Memoriale publicum ab a. 1630, fol. 44 r. (Västerås h. a. l. bibl., A d 23). — Även Hülphers känner formen »Widichindus Laur.» (Förteckning på Västerås stifts prästerskap, s. 54, Västerås h. a. l. bibl., B c 19).

⁸ N. Ahnlund, Nils Rabenius (1648—1717). Studier i svensk historiografi, Stockholm 1927, s. 18 f.

⁹ Nils Rabenius' samling till swenska biskopskrönikan (UUB, X nr 153).

¹⁰ UUB, X nr 153, fol. 200 r.

¹¹ Cronings index (UUB, Palmskiöldska saml. nr 288, s. 115).

de anfader, finnes å avbildningen av gravstenen vidare följande uppgifter: »varit födr i Grenj Berslagerum år 1491. Prester i Berki 6 år oc första prost i Munkatorp i 32 år oc afsomnade i Gudi: ten 28 ivli anno 1574».¹

Med Berki menas förmodligen Söderbärke, Kopparbergs län.² Ovan framhölls, att Widekindus' tillnamn är felaktigt. Även uppgiften om att Widekindus tjänstgjort i Munktorp i 32 år torde vara oriktig, eftersom han blev utnämnd 1545 och uppgives ha dött 1574. Uttrycket »Grenj Berslagerum», varmed torde avses Grängesberg, förefaller apokryfiskt och även notisen, att Widekindus varit »första prost i Munkatorp» synes märklig. Därtill kommer, att Widekindus tillägges den anmärkningsvärt höga åldern av 83 år. Det förefaller troligt, att avbildningen är ett resultat av Rabenius' förfalskningar. Dess äkthet kan i vart fall icke bevisas av att under Cronings index finnes ett tillägg av samma innehåll som inskriften på avbildningen.³ Croning kan ju ha använt Rabenius' samlingar.

Rudbeckius vet, att Widekindus var från Grängesberg. Han har nämligen givit honom tillnamnet »Grengius».⁴ Varifrån Rudbeckius hämtat sin kunskap kan icke sägas. I Rabenius' samlingar kallas Widekindus »Grengiomontanus».⁵ Av Herweghr betecknas Widekindus som kyrkoherde i Munktorp närmast efter Laurentius och omtalas såsom »Widichindus Laurentii Grengemontanus foretraedarens son, född medan fadern var uti Greng».⁶ Eftersom Herweghr känt Widekindus' tillnamn — uppgiften härom kan han ha fått från Rudbeckius' längder⁷ — kan han av detta ha dragit slutsatsen, att Widekindus varit född i Grangärde (Grängesberg) och att födelsen inträffat, medan Laurentius var kyrkoherde därstädes; enligt Herweghr kom ju Laurentius först 1542 till Munktorp. Enligt den av Hülphers upprättade stamtavlan skall Widekindus 1542 efter fadern ha blivit pastor i Munktorp. Efter denna notis har Hülphers tillagt »Grange Montanus».⁸ Herweghr och Hülphers voro samtida i Västerås och ha för-

¹ Avbildning av gravsten (UUB, X nr 153, fol. 200 r.). — Elias Palmskiöld har observerat anteckningen och gjort en avskrift av densamma (UUB, Palmskiöldska saml. nr 288, s. 66).

² Det var först år 1646, som Norrbärke avskildes från Söderbärke för att bilda egen församling (C. Duhne, Norrbärke 1646—1946, Minnesskrift, Uppsala 1946, s. 11).

³ Anteckning (UUB, Palmskiöldska saml. nr 288, s. 116).

⁴ Memoriale publicum ab a. 1630, fol. 44 r. (Västerås h. a. l. bibl., A d 23).

⁵ Längd över prästerna i Munktorp (UUB, X nr 153, fol. 124 v.).

⁶ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

⁷ Se s. 21 f. och ovan not 4.

⁸ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Även i ett annat sammanhang kallar Hülphers honom »Grange Montanus». (Förteckning på Västerås stifts prästerskap, s. 54, Västerås h. a. l. bibl., B c 19).

modligen samarbetat.¹ Om Hülphers i detta fall använt sig av Herweghrs uppgifter eller tvärtom eller om de fått sin kunskap från Rabenius' samlingar eller från Cronings index kan icke med bestämdhet sägas. Det torde dock vara värt uppmärksamma, att den felaktiga uppgiften, att Laurentius kom till Munktorp år 1542 finnes redan i Cronings index.²

Enligt Herweghr skall Widekindus ha tjänstgjort i Söderbärke (Kopparbergs län), innan han kom till Munktorp.³ Muncktell meddelar visserligen, att Widekindus tjänstgjorde i Berke 1546 men upp- tar honom icke i sin förteckning över kyrkoherdar i detta pastorat.⁴ I varje fall fr. o. m. år 1539 är en Widekindus kyrkoherde i Söderbärke, där han tillika var bergsman och innehade Västerby, Norra och Västra Moren samt Näsby med tillhörande ängen Gräsmära.⁵ År 1543 har han redovisat prosttjänsten för Västerbergslagens kontrakt och angives därvid vara prost i Västerbergslagen.⁶ Följande år deltog han i det möte i Västerås, varvid ombud för prästerskapet i Västerås stift bekräftade 1544 års arvförening.⁷

Den 24 februari 1545 utfärdade Gustav Vasa en fullmakt för Widekindus Johannis att vara kyrkoherde i Munktorp.⁸ Frågan är

¹ Hülphers' fader jordfästes av Herweghr (likpredikan, tr. Västerås 1771). — Herweghr blev lektor i Västerås år 1758. Det är troligen under det följande årtiondet, som Herweghr och Hülphers bedrivit sin genealogiska verksamhet (jfr s. 30, not 9, och s. 41). Med hänsyn till Herweghrs förspråk i vad gäller både ålder — han var född år 1720, Hülphers år 1734 — och utbildning finnes anledning antaga, att det i allmänhet är han, som är givaren och Hülphers mottagaren. Härfor talar även, att Herweghr — att döma av de båda vännernas skriftliga kvarlätenheter — var den djupare begåvningen.

² Cronings index (UUB, Palmskiöldska saml. nr 288, s. 115).

³ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 117 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

⁴ Muncktell, a. a., I, s. 219; 2, s. 121.

⁵ Lasse Dalkarls räkenskaper för Öster- och Västerdalarna och Bergslagen, fol. 75 r., Michel Helsing's räkenskaper för Kopparberget, fol. 157 v., Jöran Larssons räkenskaper för Dalarna, fol. 63 r. (KA, Landskapshandlingar, Dalarna 1539 nr 4¹/₂, 1542 nr 5, 1547 nr 10); Protokollsanteckning ²⁷/₁ 1599 (ULA, Kopparbergs läns häradsrättsarkiv, serie I, A I, nr 6, 1598—99, fol. 373 v.). Domkyrkosysslomannen Gunnar Ekström har haft vänligheten rikta min uppmärksamhet på dessa uppgifter.

⁶ Peder Svarts redovisning för Västerås stift (KA, Prostarnas tionderäkenskaper, Västerås stift, I).

⁷ Se s. 28.

⁸ Fullmakten är tryckt dels i av P. E. Thyselius utgivna Handlingar till Sveriges reformations- och kyrkohistoria under konung Gustaf I, del 2, Stockholm 1845, s. 268, dels i Konung Gustaf den förstes registratur, 17, s. 120. — I fullmakten föreskrevs, att Widekindus liksom de föregående kyrkoherdarna i pastoratet skulle erhålla det avradsjörn, som kyrkans landbor skulle lämna. Som skäl härfor anföres, att Widekindus bor vid en stor allmän väg, varmed följde en betungande gästning. — Dagen för fullmaktens datering d. v. s. den 24 februari 1545 har Gustav Vasa utfärdat ett kvitto å en stor mängd Munktorps socken tillhörigt kyrksilver (Kvittensregister 1542—1552, fol. 45 r., KA, Kungl. brev 1521—1560). Det säges vara levererat av herr Videke, kyrkoherde i Munktorp, och Olof Larsson, kyrkvård i samma socken, med menige bönders samtycke och goda vilja (anf. av O. Källström i Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer, Uppsala 1939, s. 223).

om denne Widekindus är identisk med Widekindus i Söderbärke. Å det brev med bekräftelse å den i januari 1544 antagna arvföreningen, vilket utfärdades i Västerås vid ovannämnda möte, finnes bland annat ett sigill med initialerna »W. H.».¹ Det ligger nära till hands att identifiera ägaren av detta med den »W. H.», som hängt sitt sigill under det i det föregående omtalade beslutet om bevilning för Älvsborgs lösen och som bevisligen är herr Widekindus i Munktorp.² Häremot talar dock, att bomärkena äro olika. Denna omständighet synes dock icke böra tillmätas avgörande betydelse, eftersom det denna tid icke är alldeles ovanligt, att en persom byter bomärke.³ Ett skäl, som talar för, att det är herr Videke i Söderbärke som satt sitt sigill på Västeråsbeslutet är onekligen, att han vid tiden för mötet är prost och det är prostarna, som uppträda som ombud för stiftets prästerskap.⁴ Någon annan präst med initialerna »W. H.» torde vid denna tid ej heller funnits inom Västerås stift.⁵ På denna väg kan man dock icke nå full visshet. Men andra skäl kunna anföras för att identifiera herr Videke i Söderbärke med Widekindus i Munktorp. Det är icke endast så, att den förstnämnde försvinner ur källorna samtidigt som den senare träder fram i ljuset, utan det bör även tillmätas vikt, att både Söderbärkeprosten och Munktorpsherden ha intresse av järnhantering. Därtill kommer, att Widekindus' i Munktorp son ärvde del i Skisshyttan i Norrbärke.⁶ Detta tyder starkt på att Widekindus är densamme som Videke i Söderbärke. Det torde knappast vara för djärvt att med stöd av här anförda indicier fastslå, att identifikation föreligger. Men är så förhållandet, blir det självklart, att »W. H.» på brevet från 1544 är likamed Videke Hansson och att sålunda Söderbärkeprosten varit närvarande vid ifrågavarande möte i Västerås detta år.

Widekindus Johannis deltog, vilket Herweghr observerat, år

¹ Prästerskapets i Västerås stift bekräftelse på dess trohetsförsäkran, Västerås 27/1 1544 (RA, Ständernas beslut och försäkringar, nr 1, tr. i SRA 1521—1560, s. 411 f.). — Domkyrkosysslomannen Gunnar Ekström har för förf. påpekat tillvaron av detta sigill.

² Se s. 25.

³ För denna upplysning tackar jag domkyrkosysslomannen Gunnar Ekström. — C. G. Kröningssvärd uppger, att en Videke var kyrkopräst i Norrbärke 1548 (Diplomatarium dalecarlicum, 3, Falun 1846, registret, s. 46). Detta måste vara ett misstag. Ur det diplom det här gäller, ett av kyrkoherden Lars i Söderbärke inför tinget anmält ärende (Diplomatarium dalecarlicum, 3, s. 73) omtalas endast »Här Wijdekes Landbo» och ingen uppgift finnes om att denne Videke var präst i Norrbärke 1548 (jfr s. 26, not 2).

⁴ Se s. 27.

⁵ Se not 3.

⁶ Protokollsanteckning 4/3 1597 (ULA, Kopparbergs läns häradsrättsarkiv, serie I, A I, nr 5, 1596—97, fol. 165 r.). Se föregående not.

1547 i riksdagen i Strängnäs.¹ Snart nog synes han ha efterträtt herr Olof Råd i Ramnäs som prost i Snevringe kontrakt. Denne säges i bevarade räkenskaper för 1547 vara prost i nämnda kontrakt.² Vem som varit prost 1548 är tveksamt men sannolikheten talar för att det varit Olof Råd.³ Följande år nämnes dock herr Videke som prost i Snevringe kontrakt.⁴ Samma är förhållandet år 1550.⁵ Herr Olof har dock i egenskap av prost till fogden på Västerås slott insänt tionderäkenskaperna för sistnämnda år.⁶ Widekindus har däremot såsom prost överlämnat desamma för åren 1552 och 1554.⁷

Widekindus har icke endast skött sitt pastorat utan även haft intresse för järnhantering. Det första vittnesbördet härom är en notis från 1547, enligt vilken herr Videke i Munktorp årligen skulle erlägga en avgift på 4 skålpund för en av honom innehavd smedja.⁸ En ny påminnelse om denna hans verksamhet får man år 1551, då konungen genom en skrivelse tillhöll honom att icke uppföra någon anläggning som kunde vara hammarsmederna i »Löfftingzström» till hinder i deras arbete.⁹ Förmodligen har Widekindus drivit sin hammarsmedja vid detta vattendrag i kompanjonskap med en Lasse Jönsson i Köping.¹⁰

År 1550 uppträder Widekindus som vittne i ett brev, varigenom Gustav Vasa förvärfvade vissa gårdar i Tuna socken. Han kallas här »hederlig man her Wideke kyrckieherre j Muncketorp».¹¹ I ett öppet

¹ Biskoparnas och prästerskapets i ... Västerås stift svar, Strängnäs ²¹/1 1547 (SRA 1544—1560, Stockholm 1888, s. 533).

² Sammandrag över fogdarnas leverering (KA, Rött nummer 134).

³ I ett länsregister för 1548 har Olof Råds namn (senare?) överstrukits och i stället tillskrivits Widekindus i Munktorp. I marginalen har dock tillfogats Olof Råd anno 48 (KA, Länsregister, Västmanland 1541—1549). För detta påpekande tackar jag domkyrkosysslomannen G. Ekström.

⁴ Spannmålsregister för 1549 (KA, Rött nr 146); Länsregister för Västmanland 1549 nr 12 (KA, Länsregister, Västmanland 1541—1549).

⁵ Register på fogdars och prästers leverering 1550 (KA, Rött nr 134).

⁶ Herr Olofs i Ramnäs prosträkenskap 1550 (KA, Prostarnas tionderäkenskaper, Västerås stift, II).

⁷ Herr Vidichs räkenskap 1552; d:o 1554 (KA, Prostarnas tionderäkenskaper, Västerås stift, II).

⁸ Anteckning i Bengt Skrivares räkenskap för Noraskog och Lindesberg 1547, årlig ränta m. m. (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1547 nr 7).

⁹ Gustav Vasa t. Widekindus [Kungsör] ⁶/7 1551 (GFR 22, s. 276). — Med »Löfftingzström» avses den Övre och Nedre Vättern m. fl. sjöar avvattnande Hedströmmen, som utfaller i Mälaren 5 km. sydost Köping. Nämnda vattendrag rinner 6.5 km. västnordväst Köping förbi Lyftinge by (Bro socken), belägen 2 km. väster Malma kyrka, och torde i denna del av sitt lopp ha kallats Löfftinge (Lyfttinge) ström. Ett parallellfall erbjuder Kävlinge å (Malmöhus län), som även kallas Löddeström (efter Löddeköpinge nära utloppet). Vid Hedströmmen ligga än idag ett flertal hammarsmedjor.

¹⁰ Gustav Vasa t. Widekindus Vadstena ¹²/4 1555 (GFR, 25, s. 170).

¹¹ Öppet brev av Brita och Karin Ambjörnsdotter, Västerås ²⁰/12 1550 (RA, Pergamentsbrev, tr. i Diplomatarium dalecarlicum, 3, s. 243).

brev från 1551 föreskrives, att han skall inkräva sin »geld»,¹ varmed förmodligen avses någon pålaga, för vilken han hade att redovisa, exempelvis de i det föregående omtalade tionderäkenskaperna. År 1556 uppträder Widekindus jämte tvenne andra som testaments-exekutor för sin avlidne chef, biskop Henrik i Västerås, vilken utsett bl. a. Gustav Vasa till arvinge.² År 1557 hade Widekindus en ny upp-görelse med konungen. Han överlämnade nämligen bl. a. en Munk-torps kyrka tillhörig förgylld kyrkkrona, varemot Gustav Vasa i gen-gäld som hjälp till kyrkans byggande skänkte en del av den under år 1558 fallande tiondespannmålen.³ År 1557 fick Widekindus 3 pund råg och 21 pund korn i vederlag för förlorade landbönder.⁴ Fem år se-nare anförde han hos konungen klagomål över de fogdar, som hade i uppdrag att uppbära skatten i järn. Widekindus påstod, att de icke räknade mer än 18 osmunder på ett pund, varigenom det endast blev 300 pund per fat. Kungl. Maj:t resolverade, att när fogdarna leve-rerade järnet nästa gång, skulle det slås ur faten och räknas.⁵ Genom ett öppet brev från den 9 september 1568 erhöill Widekindus på behag-lig tid 3 pund läster spannmål av tiondet och fick samtidigt frihet för de årliga utlagorna till Sala gruva.⁶ År 1571 deltog Widekindus — som Herweghr också uppmärksammat — i riksdagen i Stockholm, där han underskrev beslutet om bevillningen till Älvsborgs lösen.⁷ Widekindus står också främst i registret för Munktorps socken över Älvsborgs lösen. Han förefaller att ha varit en välbärgad man.⁸ De sista sju åren biträdde han enligt Herweghr i tjänsten av sin son Laurentius och skall ha dött den 28 juli 1574.⁹

Över Laurentius Widekindi, historiografens farfader, skall i Bro kyrka (Åkerbo härad, Västmanlands län) ha funnits ett epitafium. Detta synes dock vara förlorat. I Rabenius' samlingar återgives dock

¹ Gustav Vasa t. Widekindus, Västerås 10/1, 1551 (GFR 22, s. 91).

² Kvitto för Widekindus [mars 1556] (GFR, 26, s. 719).

³ Kvitto för Widekindus Strömsholm 4/10 1557 (GFR, 27, s. 169).

⁴ Jöns Månssons räkenskap för kyrkotionde av Snevringe härad 1557 (KA, Land-skapshandlingar, Västmanland 1557, nr 8). — Notisen har uppmärksamats av Munck-tell (a. a., I, s. 219).

⁵ Anteckning i klagomålsregister på K. M:ts fogdar över hela riket, fol. 62 (KA, Strödda äldre räkenskaper, Klagemålsregister, 1560-talet).

⁶ Anteckning i register på utfärdade förläningsbrev 1568—71 (KA, Förlänings-register 1568—1570). Tillvaron av uppgifterna i not 5—6 har för förf. påpekats av dom-kyrkosysslomannen G. Ekström.

⁷ Prästerskapets ... bevillning, Stockholm 25/1 1571 (SRA 1561—1574, Stock-holm 1899, s. 414).

⁸ Register på tiondeparten av skatten från Strömsholms län 1571 (KA, Älvs-borgs lösen 1571, vol. nr 11).

⁹ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 118 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20). — Samma uppgift om dödsår och dödsdag möter hos Hülphers (anf. samlingar, 2, s. 196). Om förhållandet mellan Herweghrs och Hülphers' anteckningar se s. 27, not 1, och 41.

den gravskrift och de dikter på latin m. m., som funnits å epitafiet. De innehålla i huvudsak följande upplysningar.¹

Laurentius var född 1546. Hans fader var Widekindus i Söderbärke. Laurentius gick först i skola i Arboga och därefter i Tuna. Vid 14 års ålder blev han kollega i Västerås [skola] och sedan prästvigd av biskop Hans [Ofeegh].² Därefter fungerade han som en trogen medhjälpare åt fadern och var dennes adjunkt i Munktorp i sju år. Kyrkoherde i Bro blev Laurentius 1573 vid 27 års ålder.³ Efter att under lång tid ha varit ansatt av sjukdom och bekymmer dog han den 18 mars 1599 i en ålder av nyss fyllda 53 år och efter att ha varit kyrkoherde i 26 år. Författare till gravskriften — på latin — uppgives vara Stephanus Gaulander Olavi, som nämner sig som en tidigare vän åt Laurentius.⁴ Det skulle icke förvåna, om man här har ett nytt prov på Rabenius' fabuleringskonst. Under alla förhållanden är självklart, att de anförda uppgifterna kunna godtagas endast i den mån det är möjligt bestyrka desamma.

Rudbeckius har ingen upplysning om Laurentius men känner hans tillnamn, »Videchindi».⁵ Croning däremot uppger, att Laurentius 1575 efterträdde fadern och sedan kom från Munktorp till Bro, att han under faderns ålderdom biträdde honom i sju år och att han dog i Bro den 18 mars 1599.⁶

Mera utförlig är Herweghr, som meddelar, att Laurentius föddes i Söderbärke omkring 1546, först gick i skolan i Arboga och Tuna, sedan vid 14 års ålder omkring 1560 blev kollega i Västerås, präst-

¹ UUB, X nr 153, fol. 204 ff. En avskrift finnes hos Palmiskiöld (UUB, Palmiskiöldska saml. nr 288, s. 66 ff.). — Å baksidan av sista bladet finnes följande anteckning: »detta kom rätt nu på stunden ifrån Harakers prestgård. Couvertet till mig har Matth. Wichaeus schrefwet, och theri begäres at jag will schaffa detha fort till Broder som thet schall hafwa begärt af honom». Det synes sålunda ej osannolikt, att det är Wichaeus, som är sagesman för uppgifterna om inskriften å epitafiet. Han var konrektor vid trivialskolan i Västerås men härstammade från Bro, där fadern var kyrkoherde (Muncktell, a. a., 3, s. 380), och bör alltså ha haft kunskap om kyrkan i nämnda församling.

² Med en annan hand har i handskriften införts, att prästvigningen ägde rum år 1566 vid Trettondedagstiden. Denna notis finnes icke i avskriften i Palmiskiöldska samlingen. — Beträffande biskop Ofceegh se Muncktell, a. a., I, s. 20 f., Ekström, a. a., I, s. 320 ff., och R. Murray, Stockholms förste biskop (Svenska dagbladet 11/1 1942).

³ I gravskriften uppgives, att Widekindus dog 1599 i en ålder av 53 år och att han var kyrkoherde under 26 år. Med utgångspunkt härifrån har födelseåret framkonstruerats liksom tidpunkten för kyrkoherdeutnämningen.

⁴ UUB, X nr 153, fol. 205 r. — Stephanus måste vara identisk med sedermera kyrkoherden i Husby magister Stephanus Olai, son till biskopen Olaus Stephani Bellinus. Han var född i Gävle och skrev sig därför Stephanus Olai Gaulander (Muncktell, a. a., 3, s. 34, Ekström a. a., I, s. 484). Den av Rabenius använda namnformen är oriktig.

⁵ Memoriale publicum ab a. 1630, fol. 44 v. (Västerås h. a. l. bibl., A d 23). — Med en senare hand har tillagts, att Laurentius tidigare var pastor i Munktorp.

⁶ Cronings index (UUB, Palmiskiöldska saml. nr 288, s. 115).

vigdes av biskop Johannes Ofeegh och först under sju år biträdde fadern i Munktorp, varpå han år 1573 blev kyrkoherde i Bro. Laurentius underskrev 1593 Uppsala mötes beslut och dog den 18 mars 1599. Herweghr anför — liksom Muncktell, som återger dessa uppgifter — som källa Laurentius' epitafium i Bro kyrka.¹ Han behöver ju dock icke ha sett det utan kan ha använt Rabenius' samlingar eller en av Elias Palmskiöld verkställd avskrift.²

Uppgiften om Laurentius som kollega i Västerås förefaller dubiös; i varje fall är han icke upptagen som sådan i den förteckning över dylika, som ingår i Ekströms nya herdaminne för Västerås stift.³ Det är icke möjligt fastställa, vilket år Laurentius blivit kyrkoherde i Bro; det kan blott sägas, att han ej innehade tjänsten 1571, ty detta år nämnes en Hans (Johannes) som pastor därstädes.⁴ Uppgiften om att Laurentius underskrev Uppsala mötes beslut år 1593 saknar däremot icke grund.⁵ Hans namn återfinnes nämligen under en bekräftelse från Västerås stift å beslutet.⁶ Det kan vidare konstateras, att Laurentius den 17 juni 1595 deltog i prästmöte i Västerås och då i likhet med sina stiftsbröder för 20 öre inköpte ett exemplar av det tryckta Uppsala mötes beslut.⁷

Laurentius hade flera barn. Tre av dem uppgivas dock ha dött vid spädd ålder.⁸ Äldst av barnen och den ende av sönerna, som uppnådde vuxen ålder, var Widekindus. En dotter blev gift med Sven Hansson, borgare i Köping.⁹

Widekindus var Johan Widekindis fader. Enligt en i väggen i Bro kyrkas vapenhus insatt sten, försedd med en latinsk inskrift,

¹ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 118, 287 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20); Muncktell, a. a., I, s. 394. Även Hülphers uppger, att Laurentius dog den 18 mars 1599 (anf. samlingar, 2, s. 196). Enligt en prästlängd för Bro, som torde härröra från slutet av 1700-talet, skall Laurentius ha avlidit 1597 (Pastores Ecclesiae Broensis, ULA, Bro kyrkoarkiv, N, nr 1). Enligt Muncktells manuskript till herdaminnet var Laurentius endast 54 år gammal, då han dog (Västerås h. a. l. bibl., B a 5).

² Se s. 31, not 1.

³ G. Ekström, a. a., I: 1, s. 584 ff.

⁴ Regenregister på hielpe scatten utaff Mads Holsts fögderi anno 1571 (KA, Älvsborgs lösen 1571, vol. nr 11).

⁵ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 287 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20). Uppgiften finnes i Rabenius' samlingar (RA, Skoklostersamlingen, 1, nr 71, fol. s. 20; UUB, X nr 153, fol. 268 r.). — Den handskrift, som nu ingår i Skoklostersamlingen, härrör från komministern i Hedemora Petrus Petrinus Torpensis och har av denne dedicerats till Rabenius, hans förman. Beträffande Petrinus se Muncktell, a. a., 3, s. 22.

⁶ Bekräftelse från Västerås stift (SRA 1593—1594, Stockholm 1894, s. 129).

⁷ Protokollsanteckning 17/6 1595 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1595—1603).

⁸ Inskrift å epitafiet (UUB, X nr 153, fol. 205 v.).

⁹ Anteckning av Wichaeus (?) (UUB, X nr 153, fol. 207 r.). Uppgiften om att Sven Hansson i Köping var måg till Laurentius kan bestyrkas genom ett utslag av domhavanden i Åkerbo härad (se s. 35 f.). Troligen har detta utnyttjats som källa av Rabenius.

skall Widekindus ha varit född den 10 juli 1581.¹ Herweghr har ingen notis om hans födelseår.² Abraham Hülphers uppger däremot, att Widekindus var född 1581.³ Sin undervisning utanför hemmet torde han ha åtnjutit i Arboga.⁴ Vid universitetet i Uppsala inskrevs Widekindus den 30 oktober 1601.⁵ Samma dag undergick han deposition,⁶ den urgamla studentceremoni, som avsåg att symboliskt visa, hur hos den unge studenten råhet och okunnighet borde vika för hyfsning och utbildning.⁷

Enligt Muncktell skall Widekindus sedan ha tjänstgjort som kollega i Västerås.⁸ Härom nämner Ekström ingenting.⁹ Troligen har Muncktell gjort sig skyldig till ett misstag.¹⁰ Herweghr meddelar, att Widekindus varit lärare i Köping.¹¹ Han anför som källa J. G. Hallmans beskrivning över Köping, där det uppgives, att Widekindus år 1608 antagits till skolmästare i Köping av biskop Magnus Stephanus och förestått skolan till år 1617, då han förordnades till kyrkoherde i Bro församling.¹² Mot denna sistnämnda uppgift polemiserar dock Herweghr och framhåller, att Widekindus kom till Bro år 1615.¹³ Vilken källa, Hallman begagnat, är okänt, men uppmärksamheten bör dock riktas på att i Rabenius' samlingar finnes en uppgift om att Widekindus varit rektor för skolan i Köping.¹⁴

Gahm Persson säger endast, att Widekindus först var skolmästare i Köping 1608 och sedermera blev pastor i Bro.¹⁵ Han har tydligen använt Hallmans arbete. Enligt Muncktell blev Widekindus

¹ Bilaga 1. — Muncktell har kunskap om både år och dag för födelsen (Muncktell, a. a., I, s. 395).

² Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

³ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). — Samma uppgift möter redan i Wichaeus' (?) anteckningar (UUB, X nr 153, fol. 207 r.).

⁴ I ett bevarat Album studiosorum för Uppsala universitet är Widekindus inskriven såsom »Vidikindus Laurentij Arbogensis» (Uppsala universitets matrikel, I, Uppsala 1900, s. 7) och i en depositionslängd för universitetet finns han upptagen såsom »Widichinnus Laur. Arbog. Past. in Broo» (Avskrift av depositions­längd, RA, Skoklostersamlingen, I, nr 71, fol., s. 83).

⁵ Uppsala universitets matrikel, I, s. 7.

⁶ Avskrift av depositionslängd (RA, Skoklostersamlingen, I, nr 71, fol., s. 83). I en annan avskrift angives den 20 februari — sannolikt genom borttappande av ett »30 oktober» vid avskrivningen — såsom dag för depositionen (UUB, X nr 153, fol. 231 v.). — Muncktell meddelar, utan angivande av källa, att Widekindus blev student och deponerad 1601 (Muncktell, a. a., I, s. 395).

⁷ W. N[orlind], Deposition (Svensk uppslagsbok, 7, sp. 121).

⁸ Muncktell, a. a., I, s. 395.

⁹ Ekström, a. a., I: 1, s. 584 ff.

¹⁰ Möjligen har en förväxling skett med fadern Laurentius Widekindi, om vilken Rabenius (Herweghr) uppger, att han varit kollega i Västerås (jfr s. 31).

¹¹ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

¹² J. G. Hallman, Beskrifning öfwer Kiöping, Stockholm 1728, s. 90.

¹³ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20).

¹⁴ Pastorslängd för Bro (RA, Skoklostersamlingen, I, nr 71, fol., s. 20).

¹⁵ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 296 r.).

prästvigd 1612 och fungerade 1614 som lärare i Köping.¹ Vad för källa Muncktell begagnat för dessa uppgifter kan icke sägas.²

Genom bevarade räkenskaper är det möjligt att konstatera, när Widekindus tjänstgjort i Köping. Gustaf II Adolf anslag genom brev den 8 januari 1612 till läraren i en upprättad barnskola i Köping 12 tunnor spannmål.³ Den 2 juni samma år erkände sig Widekindus Laurentii ha enligt Kungl. Maj:ts brev emottagit 6 tunnor spannmål. Han kallar sig här »instructor puerorum Kopingensium».⁴ Den 1 juli 1614 kvitterade han 12 tunnor spannmål och har tydligt fungerat som lärare i Köping hela detta år.⁵ Sedan har han lämnat lärarbanan, ty han har satt sitt sigill under längden för kyrkotiondet för Bro år 1615.⁶

Enligt Muncktell ingick Widekindus 1615 äktenskap med en dotter till kyrkoherden i Bro, Olaus Petri Hedemorensis, och blev efter sin svärfader kyrkoherde i dennes och faderns gamla pastorat. Han måste emellertid samtidigt taga hand om många av de oförsörjda barnen.⁷ Uppgifterna om året för äktenskapet och om omhändertagandet av svärfaderns barn förekomma icke i av mig kända källor. Notisen, att Widekindus blev kyrkoherde i Bro år 1616 kan Muncktell ha hämtat ur Hülphers' genealogi, där det om honom står antecknat: »Pastor i Bro 1616».⁸ Troligare är väl dock, att Muncktell själv dragit denna slutsats, ty han vet, att Olaus Petri Hedemorensis dog den 3 juni 1616.⁹

I en taxeringslängd för den 6 september 1613 över prästerskapet i Västmanland är Olaus upptagen som kyrkoherde i Bro.¹⁰ Även i en restlängd för år 1614, liksom föregående längd uppgjord i anledning

¹ Muncktell, a. a., I, s. 395.

² För uppgiften om året för prästvigningen kan Muncktell ha begagnat den i Bro kyrkas vapenhus resta stenen, å vilken står, att Widekindus varit präst i 30 år. Enär han dog den 18 april 1642, bör prästvigningen sålunda ägt rum år 1612.

³ Kungl. brev i Samuel Pávelssons räkenskap för Ulvsunds och Köpings län 1611—12 (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1611 nr 16 A).

⁴ Kvitto i Samuel Pávelssons räkenskap för Ulvsunds och Köpings län 1611—12 (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1611 nr 16 A).

⁵ Kvitto i Samuel Pávelssons räkenskap för Ulvsunds län och gård 1614—15 (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1614 nr 5 B). — Widekindus titulerar sig här »paedagogus in paedagogia Kopensis». Den 3 november 1613 kallar han sig Widekindus Laurentii Rotaepontanus (Kvitto i Samuel Pávelssons räkenskap för Ulvsunds län och gård 1613, KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1613 nr 12 B). Muncktell framhåller, att Widekindus kallade sig både Broënsis och Rotaepontanus (a. a., I, s. 395).

⁶ Samuel Pávelssons räkenskap för Köpings och Ulvsunds län 1615 (KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1615 nr 2 B). — Domkyrkosysselmanen G. Ekström har välvilligt fäst förf. uppmärksamhet på i de tre sista noterna anförda källor.

⁷ Muncktell, a. a., I, s. 395.

⁸ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.).

⁹ Muncktell, a. a., I, s. 395.

¹⁰ Erik Ribbings m. fl. räkenskap 1614—1617 (KA, Älvsborgs lösen 1613, vol. 40).

av Älvsborgs lösen, nämnes Olaus som pastor,¹ ehuru Widekindus underskrivit densamma. Detta sammanhänger därmed, att längden torde uppgjorts först år 1619.² I restlängden för 1615 är däremot Widekindus upptagen som pastor,³ och då längden avser befolkningen vid Tomasmässan d. v. s. den 21 december,⁴ torde Widekindus alltså tjänstgjort i Bro före den 21 december 1615. Såsom i det föregående framhållits har han jämväl undertecknat 1615 års tiondelängd för Bro.⁵

Det synes böra observeras, att Gahm Persson säger, att Olaus dog år 1614.⁶ Enligt en anteckning, som införts i en prästlängd för Bro av kyrkoherden i denna församling under åren 1801—1805 Per Sandborg, skall Olaus emellertid ha avlidit den 3 juni 1616. Som källa för denna uppgift angives Olaus' epitafium.⁷ Om härmed avses en i Bro kyrkas kor befintlig sten är oviss.⁸ Säkert är dock, att å densamma uppgives, att Olaus Hedemorensis dött den 3 juni 1616. Uppgiftens värde framgår därav, att stenen över Olaus är rest av hans barn. Förmodligen har Widekindus blivit vice pastor 1615 och kyrkoherde efter svärfaderns död 1616.

Widekindus deltog i prästmötet i Västerås den 17 juni 1616.⁹ Sannolikt har han också varit närvarande vid prästmötena i juni och den 3—5 september 1628 samt den 20 juni och den 3 september 1629.¹⁰ Muncktell uppger, att Widekindus skall ha fungerat som respondent vid ett prästmöte år 1626.¹¹ Av domkapitlet fick han den 15 december 1630 tillstånd att predika vid Kopparberget.¹²

Inför tinget i Bro klockarestuga uppträdde Widekindus den 20 januari 1617 och påstod, att hans sockenmän tio år tidigare köpt en fäbodvall av Sven Hansson, borgare i Köping. Fäbodvallen hade ärvts av Hanssons hustru efter hennes fader, herr Lars, fordom kyrkoherde i Bro.

¹ Hans Dobbers och Carl Nilssons rannsakningslängd för andra terminen (KA, Älvsborgs lösen 1613, vol. 42).

² I. Simonsson i inledningen till förteckningen över Älvsborgs lösen 1613 i KA.

³ Rannsakningslängd för Västmanland 1615 (KA, Älvsborgs lösen 1613, vol. 43).

⁴ Simonsson, a. a., s. 1.

⁵ Se s. 34.

⁶ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 297 r.).

⁷ Pastores Ecclesiae Broënsis (ULA, Bro kyrkoarkiv, K I nr 1 1745—1788). — Längden är införd i volymen mellan åren 1722 och 1740.

⁸ Bilaga 2.

⁹ Protokollsanteckning (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1598—1621, fol. 30).

¹⁰ Widekindus är icke antecknad såsom frånvarande vid dessa möten (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1628—1629, fol. 12 v., 21 v., 66 v., 72 v.).

¹¹ Muncktell, a. a., I, s. 395. — Uppgiften kan icke bestyrkas (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1621—1627, fol. 136 v., 140 v. f.).

¹² Protokollsanteckning (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1630—1631, fol. 58 v.).

Sven Hansson var sålunda svåger till Widekindus, eftersom denne ju var bror till hans hustru. Hansson vitsordade Widekindus' uppgifter och erkände sig ha fått likvid, fyra skeppund stångjärn. Häradsrätten resolverade därför, att köpet stod fast.¹

År 1635 hemställde Widekindus hos häradsrätten om tolvman-nasyn å en skog mellan Lakesta och Eriksboda. Det gällde att rann-saka om en rågång. Rätten biföll framställningen.²

Enligt inskriften å den i Bro kyrkas vapenhus befintliga stenen, som är rest av barnen, skall Widekindus ha dött den 18 april 1642.³ Även Hülphers förlägger dödsdagen till den 18 april.⁴ Samma upp-gift möter i en av komministern i Folkärna (Folkare härad, Koppar-bergs län) Nils Westling (död 1820) uppgjord matrikel över prästerna i Västerås stift.⁵ Westling har dock förmodligen använt Hülphers' genealogi. Muncktell meddelar däremot, att Widekindus dog den 12 april 1642.⁶ Orsaken härtill är möjligen, att det i den i det föregående omtalade kyrkoherdelängden för Bro uppgives, att Widekindus dog den 18 april 1642, men siffrorna för dagen äro så pass otydligt skriv-na, att »18» av Muncktell kunnat läsas som »12».⁷

Enligt den i Bro kyrkas vapenhus befintliga stenen över Wide-kindus, som säges vara rest av arvingarna i vördnadsfull erinran, skall han aldrig ha överlämnat barnens uppfostran åt dem själva, varför han »står i ett klarare ljus för en tacksam eftervärld».⁸ Munck-

¹ Utslag ²⁰/₁ 1617 (ULA, Västerås domkapitel, Handlingar ang. prästrättigheter 1312—1737). — Enligt en annan version skulle bönderna ha köpt fåbodvallen av Wide-kindus och hans medarvingar för att därmed öka prästgårdsägorna (Anteckning i Åker-bo härads dombok vid laga tinget i Bro klockarestuga ²⁴/₁ 1617, RA, Renoverade dom-böcker, Västmanlands län 1 d, fol. 715 r.).

² Anteckning i Åkerbo härads dombok vid laga tinget i Bro klockarestuga ¹⁰/₆ 1635 (RA, Renoverade domböcker, Västmanlands län nr 2, fol. 129 r.). — Eriksboda var kyrkoherdens skattetorp (Längd över byar och gårdar i Bro socken 1636, Domkapitlets i Västerås arkiv, Visitationshandlingar 1621—1639).

³ Bilaga 1. — Widekindus har underskrivit boskapslängderna för Bro socken för år 1623 och 1632 och är själv upptagen överst å den sistnämnda (KA, Boskaps- m. fl. längder, Västmanland 1623 nr 3: 2, 1632 nr 8: 1).

⁴ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). — Herweghr med-delar endast, att Widekindus avled i april 1642 (Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288).

⁵ N. Westling, Västerås stifts prästmatrikel, s. 610 (Västerås h. a. l. bibl., B d 1). — Beträffande Westling se Muncktell, a. a., 3, s. 70 f.

⁶ Muncktell, a. a., I, s. 395.

⁷ Pastores Ecclesiae Broënsis (ULA, Bro kyrkoarkiv, K I nr 1 1745—1788). — Man får icke bortse från möjligheten, att Hülphers från denna längd kan ha hämtat uppgiften om dödsdagen. — Längder över prästerna i Munktorps och Bro församlingar återfinnas — förutom i de tidigare nämnda — i ytterligare två handskrifter i Västerås högre allmänna läroverks bibliotek, Catalogus omnium ecclesiarum dioeceseos Arosien-sis (B d 7) och Catalogus omnium episcoporum praepositorum pastorumque in dioecesi Dalecarlo-Vestmannica (C c 6). De äro skrivna med 1700-tals stil, och anledning finnes icke att här ingå på desamma. Några uppgifter om Johan Widekindis förfäder utöver vad i det föregående meddelats innehålla de ej.

⁸ Bilaga 1.

tell meddelar också, att Widekindus liksom sin fader och svärfader skall ha varit en synnerligen hedrad och älskad präst.¹

Olaus Petri Hedemorensis var gift med Margareta, Johannes från Hedemora dotter, död den 2 december 1612.² Han hade med henne åtta barn, av vilka, som av det föregående framgått, en dotter, Sara, ingick äktenskap med Widekindus Laurentii. Olaus var sålunda morfar till Johan Widekindi, vilken därigenom även på mödernet härstammade från prästeståndet. Bland Olaus' söner märkas den berömde juristen Johan Stiernhöök och domprosten i Västerås Petrus Olai Dalekarlius, vilka följaktligen voro morbröder till Widekindi och möjligen tidvis vistats i den blivande historiografens föräldrahem.³ Spörsålet om Johan Stiernhööks — men därmed även Olaus Petris och Johan Widekindis — anor är ett problem, som tidigare sysselsatt forskningen. Det har, såsom av det efterföljande framgår, gjorts gällande, att »den svenska lagfarenhetens fader» skall ha varit sonsons son till Peder Svensson i Vibberboda, fogde i Dalarna och berömd genom sina insatser i Gustaf Vasas befrielsekrig. I en undersökning om Johan Stiernhööks härkomst har J. E. Almquist dock visat, att denne icke på fädernet kan leda sina anor tillbaka till den ryktbare hövitsmannen.⁴ Till den uppfattning, som Almquist företräder, ansluter jag mig, men det synes dock böra framhållas, att han icke begagnat något handskriftsmaterial utan inskränkt sig till att gå igenom den tryckta litteraturen. Därjämte har det förbigått honom, att traditionen om Stiernhööks härstamning från Peder Svensson påträffas i litteraturen redan strax efter mitten av 1700-

¹ Muncktell, a. a., I, s. 395.

² Bilaga 2.

³ Muncktell, a. a., I, s. 395. — Enligt inskriften å den i Bro kyrkas kor (norra väggen) befintliga stenen (bilaga 2) voro de övriga barnen: Elisabet, gift med kyrkoherden i Kungsåra (Siende härad, Västmanlands län) Olof Mattsson, Kristina, gift med kyrkoherden i Odensvi (Åkerbo härad, Västmanlands län) Sigfrid [Johannis Helsingus], Margareta, gift med kyrkoherden i Bro Olof Johansson (efterträdare till Widekindus Laurentii), Carl, som dog vid spå ålder, och Birgitta, gift med kyrkoherden i Fläckebo (Norrbö härad, Västmanlands län) Mats [Muræus]. Muncktells uppgift, att Kristina skulle varit gift med pastorn i Björskog (Åkerbo härad, Västmanlands län) Kristoffer Nicolai är riktig men icke fullständig (Muncktell, a. a., I, s. 395). Efter dennes död år 1625 ingick hon nämligen äktenskap med Sigfridus Johannis Helsingus (jfr Muncktell, a. a., I, s. 353, 367). Kristina skall dock allra först ha varit gift med komministern i Gagnef Andreas Laurentii Dalekarlius (Rabenius' samlingar, UUB, X nr 153, fol. 165 v. Jfr Muncktell, a. a., 2, s. 255).

⁴ J. E. Almquist, Om Johan Olofsson Stiernhööks fadernehärstamning (PHT 1932, s. 94 ff.). — I en uppsats med titeln »Peder Svenssons i Vibberboda släkt och Johan Stiernhöök» (PHT 1944—45, s. 56 ff.) har G. Ekström givit ytterligare belägg för att Almquists resultat äro riktiga och otvivelaktigt lyckats nå längre. Ekström och förf. ha arbetat oberoende av varandra, och då Ekströms uppsats publicerades, var föreliggande undersökning så gott som avslutad. Enär Ekström behandlar ämnet ur annan synpunkt än förf., har det icke syntts erforderligt att närmare ingå på hans resultat.

talet, d. v. s. drygt ett halvt sekel tidigare än vad han synes förut-sätta.

Den äldsta uppgiften om Stiernhööks förfäder torde återfinnas i den likpredikan, som dåvarande pastor primarius sedermera ärkebiskopen Olaus Svebilus höll, då Johan Stiernhöök och hans son Olof jordfästes i Storkyrkan den 10 februari 1676. Svebilus nämner, att Stiernhöök föddes i Rättvik den 27 februari 1596 och att hans fader var dåvarande kaplanen i Rättvik, sedermera kyrkoherden i Bro socken i Västmanland Olaus Petri, broder till kyrkoherden i Storkyrkan magister Carolus Petri. Stiernhööks moder var Margareta Hansdotter.¹ Sagesman till dessa uppgifter har med all säkerhet varit Johan Stiernhööks egen systerson, Johan Widekindi, som skrivit en hyllningsdikt åt den avlidne, publicerad i det tryck, som innehåller Svebilus' likpredikan. För honom har sålunda icke Stiernhööks ursprung från Vibberbodasläkten varit bekant. I annat fall skulle han förvisso icke utelämnat en sådan detalj, då det gällde att glorifiera den avlidne morbroderns minne.

Johan Peringskiöld († 1720) börjar sin stamtavla över ätten Stiernhöök med Olaus Petri [Hedemorensis].² Någon uppgift om att släkten härstammat från Peder Svensson i Vibberboda har troligen ej heller varit honom känd.³ Detsamma gäller om Elias Palmskiöld († 1719), som har en stamtavla över ätten Stiernhöök men ej går längre tillbaka än till fadern Olaus Petri. Palmskiöld nämner denne som kyrkoherde och som hans bror betecknas Carolus Petri, kyrkoherde i Stockholm.⁴ Ej heller i en av Carl Ludvig von Schantz († 1734) upprättad genealogi finnas några upplysningar om Stiernhööks förbindelser med Vibberbodasläkten.⁵ Andreas Rhyzelius († 1761) har i sin matrikel över Svea och Göta rikes ridderskap endast uppgifter om Stiernhöök själv men intet om hans anor.⁶

A. A. von Stiernman uppger i sin år 1754 tryckta adelsmatrikel, att Stiernhöök var son av kaplanen i Rättvik, sedermera kyrkoher-

¹ O. Svebilus, Lijk-predikan öfver . . . herr Johan Olofsson Stiernhöök, [Stockholm] u. å., s. 73.

² Peringskiölds genealogier, 3, opag. (RHA, Genealogica och Biografica). Beträffande detta verk se F. Wernstedt, Ur riddarhusgenealogiernas historia (Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1937, Helsingfors 1937, s. 36 f.).

³ Vibberboda var en gård i Hedemora landskommun (Almquist, a. a., s. 95).

⁴ Palmskiölds genealogica (UUB, Palmskiöldska saml., nr 243, fol. 15).

⁵ von Schantz' genealogier, 3, opag. (RHA, Genealogica och Biografica). Om detta arbete se F. Wernstedt, a. a. (Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1937, s. 37, 40).

⁶ Rhyzelius' matrikel, opag. (RHA, Genealogica och Biografica). Beträffande detta verk se Wernstedt, a. a., s. 40 not 1, och H. Sallander, Några anteckningar om Anders Anton von Stiernmans biografiska och genealogiska arbeten (PHT 1944—45, s. 47). I Uppsala finnes ett annat exemplar av Rhyzelius' matrikel (UUB, X nr 94), som företer vissa olikheter med riddarhusets exemplar. Ej heller här finnas några uppgifter om Stiernhööks anor.

den i Bro i Västmanland Olaus Petri, död 1616, och Margareta Hansdotter, död 1613. Stiernman meddelar emellertid därutöver, att Stiernhöök var sonson till Per i Vikmanshyttan i Hedemora socken.¹ Varifrån Stiernman hämtat den sista uppgiften kan icke fastställas. Något manuskript till adelsmatrikeln finnes icke i hans å Uppsala universitetsbibliotek förvarade samlingar av handskrifter. En undersökning av Stiernmans handskrivna genealogiska arbete »Suecia illustris eller thet ädla Sverige» har givit lika litet resultat.² I stamtavlan över ätten Stiernhöök nämnes överst Per i Vikmanshyttan, bergsman i Hedemora socken. Som söner till denne angivas Carolus Petri, kyrkoherde i Nicolai kyrka i Stockholm, och Olaus Petri, kaplan i Rättvik och sedan kyrkoherde i Bro.³ Precis samma detaljer återkomma i de biografiska uppgifterna.⁴

Abraham Hülphers anger i sina genealogiska samlingar som äldste kände medlem av släkten Dalekarler en Peder Svensson i Vibberboda, från vilken härstammade Peder i Vikmanshyttan, fader till bl. a. Olaus Petri. I kanten på handskriften har Hülphers antecknat: »Se vidare Dale Rese dagbok p 139».⁵ Härmed avser han sin år 1762 utgivna redogörelse för en fem år tidigare företagen resa genom Västmanland och Dalarna. Hülphers betecknar här som stamfader för familjen Stiernhöök och många andra hederliga släkter en Per Bergsman, som bodde på Vikmanshyttan i Hedemora och var son till den i konung Gustaf I:s historia omtalade namnkunnige bergsmannen och hövitsmannen för 5,000 man, Peder Svensson i Vibberboda. Som söner till Per Bergsman nämnas Carolus Petri, pastor primarius i Stockholm, och Olaus Petri, först kaplan i Rättvik, sedermera pastor i Bro, gift med Margareta Hansdotter och död 1616.⁶

¹ A. A. v. Stiernman, Matrikel öfwer Swea rikets ridderskap och adel, 1, Stockholm 1754, s. 439. Angående detta arbete se Wernstedt, a. a. (Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1937, s. 42) och Sallander, a. a. (PHT 1944—1945, s. 45 ff.).

² Beträffande detta verk se Sallander, a. a. (PHT 1944—1945, s. 40 f.).

³ Stiernmans Suecia illustris, vol. Sparre — Sö (UUB, X 22, opag.).

⁴ Stiernmans Suecia illustris, 5. Nobiles 1633—1658 (UUB, X 87, opag.).

⁵ Hülphers' anf. samlingar, 9, s. 28 (Västerås h. a. l. bibl., utan signum.).

⁶ A. Hülphers, Dagbok öfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande län och Dalarne år 1757, Västerås 1762, s. 139 (nytryck Falun 1921, s. 118). — Ungefär samma uppgifter förekomma i en annan av Hülphers utarbetad stamtavla, som återfinnes i en volym, betecknad som »Genealogiska samlingar gjorde tid efter annan men hoplagde och sammanfattade i augusti 1778» (Västerås h. a. l. bibl., C d 1). Om denna genealogi yttrar Hülphers, att den »kan dokumenteras till hvar enda omstaendighet, hvadan Kumblaus felar storligen i Stiernhööks slaegtens upprinnelse: theremot har Stiernman aldeles raett». Ifrågavarande volym karakteriseras av Molér som en korrespondenssamling (se inledningen till Namnregister till Hülpherska genealogierna i Västerås allm. läroverks bibliotek). Förmodligen har Hülphers från någon med namnet Kumblaus fått vissa uppgifter om Stiernhööks härstamning, mot vilka han på detta sätt polemiserar. Med säkerhet kan icke angivas, vem denne Kumblaus är. Man har dock skäl att förmoda, att Hülphers härmed åsyftar Olof Kumblaus d. y., kyrkoherde i Rättvik åren 1757—1765 (jfr Muncktell, a. a., 2, s. 287 f.).

I Hülphers' samlingar finnes emellertid ytterligare en utförlig stamtavla över släkten Dalekarler. Överst på denna figurerar Peder Svensson i Vibberboda, Hedemora socken, hövitsman för 5,000 man i konung Gustaf I:s regeringstid. Som hans son uppgives Peder Pedersson, som var bergsman och bodde på Vikmanshyttan. »Se dale-resan p 139» står det bredvid. Om Olaus Petri finnes följande anteckning: Olaus Petri f ,¹ död 1616, kaplan i Rättvik (Hedemorensis), sist pastor i Bro 1610, gift med Margareta Hansdotter, död 1613, hade åtta barn.²

Medan Olaus Petris fader i den förstnämnda genealogien och i den tryckta reseberättelsen kallas för Per Bergsman har han å sistnämnda stamtavla blivit Peder Pedersson, vilket torde kunna betecknas som ett steg i utvecklingen. Det är ju dock förståeligt, att Hülphers, som menat, att Per Bergsmans far hetat Peder Svensson, kallat sonen för Peder Pedersson.

Det är utan vidare klart, att Hülphers måste ha känt Stiernmans matrikel och det framgår för övrigt av hans ännu bevarade manuskript till reseberättelsen, att han begagnat densamma.³ Men det bör uppmärksammas, att Stiernman endast meddelar, att Olaus Petris fader var Per i Vikmanshyttan och icke nämner ett ord om Peder Svensson i Vibberboda. Av intresse är även att konstatera, att den i Hülphers' tryckta bok införda stamtavlan icke har sin motsvarighet i manuskriptet, där det under hänvisning till Stiernmans matrikel blott omnämnes, att Stiernhöök var son till kaplanen i Rättvik, sedermera pastorn i Bro Olof Petri, död 1616.⁴ Hülphers' genealogier och manuskript till reseskildringen lämna tyvärr utöver vad som redan nämnts inga upplysningar om vad han i övrigt använt för källor.⁵

Enligt Herweghr var Olaus Petri Hedemorensis — detta tillnamn förekommer även i den senast refererade av Hülphers' i manuskript befintliga genealogier — son till en namnkunnig bergsman, som kallades Pehr på Vikmanshyttan, vilken åter var son till Peder Svensson i Vibberboda, som i konung Gustafs historia omtalas såsom hövitsman för en fänika landsknektar. Redan 1593 var han kaplan i Rättvik åt sin svåger därstädes, prosten Andreas Nicolai Dalekarlus. Olaus var gift med Margareta Hansdotter, genom vilken han blev

¹ Här har Hülphers lämnat ett tomrum för att senare kunna ifylla födelseåret.

² Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 26 (Västerås h. a. l. bibl.).

³ Manuscriptsamling om Dalresan, vol. 2, s. 506 (Västerås h. a. l. bibl., C b 5).

⁴ Manuscriptsamling om Dalresan, vol. 2, s. 506 (Västerås h. a. l. bibl., C b 5).

⁵ Manuscriptsamling om Dalresan, vol. 1, 2 och 3 (Västerås h. a. l. bibl., C b 4, C b 5, C b 6).

fader åt flera märkliga män, bl. a. Johan Stiernhöök samt domprosten Petrus Olai Dalekarlus.¹

Ett samband föreligger otvivelaktigt mellan Hülphers' och Herweghrs uppgifter. Detta är dock icke märkligt, ty såsom i det föregående framhållits tala många skäl för att Herweghr och Hülphers bistått varandra. Har då Hülphers fått sina kunskaper från Herweghr eller har den sistnämnde hämtat sitt vetande ur Hülphers' tryckta eller otryckta stamtavla eller ha de båda genealogerna begagnat samma källa? Det förefaller icke osannolikt, att Hülphers bygger på dels Stiernmans matrikel, dels Herweghrs uppgifter, dels ock upplysningar från annat håll, varom mera i det efterföljande. Mot teorin, att Herweghrs anteckningar skulle grunda sig på Hülphers' genealogi eller tryckta reseberättelse talar, att Herweghr icke begagnar Hülphers' uppgifter om åren för Olaus Petris utnämning i Bro (1610) och död (1616) utan sätter »Dog 1611» och »Tillträdde [Bro] 1609». Hur härmed förhåller sig, spelar dock för denna utredning ingen roll.

Gahm Persson uppger som stamfader för Johan Stiernhöök Peder Månsson² i Vibberboda och Hedemora socken, vilken i konung Gustaf I:s tid omtalas som hövitsman för en fänika landsknektar. Hans son Peder på Vikmanshyttan i Hedemora var en förmögen bergsman och ganska namnkunnig. Han hade bl. a. sonen Olaus Petri Hedemorensis, som först blev kaplan i Rättvik, sedan pastor i Bro 1610, och dog 1614. Hans hustru hette Margareta Hansdotter.³ Alla uppgifter med undantag av tillträdes- och dödsåret återfinnas i Herweghrs samlingar. Det synes böra framhållas, att Gahm Persson på denna punkt som källa anför Herweghrs i det föregående omnämnda »Wessmannia Literata».⁴ Av intresse är dock främst i detta sammanhang, att Gahm Persson beträffande några data om Olaus Petri samt den sistnämndes barn och barnbarn. Genealogien innehåller i förevarande hänseende intet utöver de ovan refererade uppgifterna ur första delen av Herweghrs samlingar.⁵

¹ Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20). — Herweghr har dessutom två stamtavlor över Pers i Vikmanshyttan avkomlingar (anf. samlingar, 3, s. 97 och löst inlagda blad, Västerås h. a. l. bibl., B c 22). Den ena, som tillkommit någon gång under åren 1758—1765, eftersom den är ställd till lektorn magister Herweghr, har troligen ursprungligen börjat med Olaus Petri Hedemorensis, över vilkens namn senare skrivits »Pehr i Wikmanshyttan». Å den andra står överst: »Pehr i Wikmanshyttan, Bergsman och son af Peder Svensson i Wibberboda hade, så vida bekant är, tre barn». Under följa de tre barnen, Christina Pedersdotter, Carolus Petri och Olaus Petri samt den sistnämndes barn och barnbarn. Genealogien innehåller i förevarande hänseende intet utöver de ovan refererade uppgifterna ur första delen av Herweghrs samlingar.

² Månsson torde endast vara en felskrivning för Svensson.

³ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 297 r.).

⁴ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 298 r.). Jfr s. 23 f.

⁵ Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 297 r. f.).

Westén, som var kyrkoherde i Ramsberg och tillika kontraktsprost åren 1779—1801 och sistnämnda år blev transporterad till Arboga, är mest känd som författare till ett utförligt arbete om hovklericiets historia.¹ I hans efterlämnade arbetspapper till nämnda verk, vilka förvaras i den Westénska samlingen i Västerås högre allmänna läroverks bibliotek, har jag påträffat flera av Gahm Persson verkställda avskrifter av riksregistraturet, och det är tydligt, att denne varit Westén behjälplig med insamling av materialet till hovklericiets historia. Det är därför icke märkligt, att den av Westén förvarade genealogien över familjen från Vikmanshyttan var Gahm Persson känd. Vid en genomgång av Westéns papper påträffades emellertid även ett manuskript, av handstilen att döma från senare delen av 1700-talet. Det bär titeln »Utdrag af en Gammal Stamtafla kallad Genealogia Familiae Wikmanshyttianae».² Enligt manuskriptet skall stamfadern ha varit »Pähr i Wikmanshyttan belägen i Hedemora Sochn» — således icke Peder Svensson i Vibberboda — som hade söner Carolus Petri, kyrkoherde i Storkyrkan i Stockholm, och Olaus Petri Hedemorensis, kaplan i Rättvik och sedermera kyrkoherde i Bro.

Gahm Persson har emellertid vissa upplysningar om Sara Olofsdotter, vilka icke återfinnas i nämnda i Westéns samlingar befintliga utdrag. När Gahm anför ovannämnda genealogi som källa, vill det synas som om han tagit del av densamma antingen genom Westéns förmedling eller på annat sätt. Intressant är, att i Westéns utdrag genealogien uppgives tillhöra ingenjören N. Essén i Stockholm »och af honom förvaras».

I av Stockholms stadsarkiv förvarade handlingar ha icke påträffats uppgifter om någon ingenjör N. Essén men väl om en ingenjör Per Essén, död vid 65 års ålder den 13 juni 1795. Han säges ha avlidit i fattiga och medellösa villkor och intet fanns att efter honom uppteckna.³ Essén var ingenjör vid lantmäterikontoret.⁴ Kan det vara honom Gahm Persson åsyftar och finnes anledning förmoda, att han innehaft ifrågavarande genealogi? Frågorna måste besvaras jakande. Essén, som avlade lantmäteriexamen 1757, blev e. o. ingenjör vid generallantmäterikontoret 1759 och ordinarie 1766 samt erhöll avsked på grund av sjuklighet 1770, var son till kyrkoherden i Grytnäs, Kopparbergs län, Johan Essén.⁵ Denne var i sin tur son

¹ A. Westén, Svenska Kongl. hof-clericiets historia 1—3, Stockholm 1799—1814.

² Westénska samlingen, bunt nr 3 (Västerås h. a. l. bibl.).

³ SSA, Bouppteckningar 1795, 2, fol. 805 f.

⁴ SSA, Kronotaxeringslängder 1775.

⁵ E. J. Schütz, Biografiska anteckningar om embets- och tjenstemännen vid rikets general-landtmäteri-kontor, Arboga 1896, s. 46. Jfr V. Ekstrand, Svenska landtmätare 1628—1900, Biografisk förteckning, 6, Uppsala 1904, s. 89, och Muncktell, a. a., 3, s. 100.

till Petrus Essén, kyrkoherde i Möklinta, Övertjurbo härad, Västmanlands län.¹ Hans far var prosten i Sala Laurentius Essenius, gift med Anna Aroselia.² Hon var dotter till Petrus Olai Dalekarlius, domprost i Västerås och bror till Johan Stiernhöök.³ Det ligger således intet märkligt däri, att ingenjören Per Essén förvarat en genealogi över släkten från Vikmanshyttan, från vilken han ju själv härstammade.

Stiernman kan ha hämtat sin uppgift om att Johan Stiernhöök var sonson till Per i Vikmanshyttan från denna genealogi, men därom vet man naturligtvis ingenting.⁴

Som Almquist framhållit, återfinnes uppgiften om att Stiernhööks stamfader var Peder Svensson i Vibberboda i C. F. Rothliebs år 1816 utgivna adelsmatrikel. Han säges ha varit en betydande bergsman och en av de första, som anslöt sig till Gustaf Vasa.⁵ Almquist har icke ingått på frågan om ursprunget till denna tradition, men det står utan vidare klart, att Rothlieb bygger på Hülphers. Muncktell har precis samma uppgifter som Herweghr.⁶ Som i det föregående visats har Muncktell känt och begagnat Herweghrs samlingar.⁷ C. G. Kröningssvärd endast skriver av Muncktell.⁸ G. Anrep avviker ej heller från den gängse uppfattningen.⁹ Även K. Trotzig accepterar densamma.¹⁰

Almquist förnekar däremot, såsom i det föregående antytts, rikigheten av den här refererade traditionen och visar på ett, som det förefaller, övertygande sätt, att Peder Svensson icke kan ha haft någon son med namnet Peder, varför sålunda varken Olaus Petri eller hans son Johan Stiernhöök på fädernet kunna leda sina anor tillbaka till dalafogden. Namnet Peder Pedersson har sannolikt tillskapats i avsikt att få till stånd den eljest felande länken mellan Olaus Petri och Peder Svensson i Vibberboda.¹¹ Men därmed följer, att ej heller Johan Widekindi kan räkna anor från den omtalade Dalafogden.

¹ Muncktell, a. a., 3, s. 237.

² Muncktell, a. a., I, s. 80; 3, s. 213.

³ Muncktell, a. a., I, s. 80.

⁴ Jfr s. 39.

⁵ [C. F. Rothlieb], Matrikel öfver Svea rikets ridderskap och adel, Stockholm 1816, s. 200.

⁶ Muncktell, a. a., I, s. 395.

⁷ Se s. 22.

⁸ C. G. Kröningssvärd, Genealogiska tabeller, Stockholm 1853, tab. XXXII.

⁹ G. Anrep, Svenska adelns ättartavlor, 4, s. 188.

¹⁰ K. Trotzig, Peder Svensson i Vibberboda och hans ättlingar (Dalarnas hembygds-förbunds tidskrift, 1, Hedemora 1922, s. 54 ff.).

¹¹ Almquist, a. a. (PHT 1932, s. 94 ff.). Elgenstierna ansluter sig till Almquists uppfattning (G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 7, Stockholm 1932, s. 659).

Såsom G. Ekström senare klarlagt, hette Peder på Vikmanshyttan, vilken otvivelaktigt var Johan Stiernhööks farfar, i stället Peder Jönsson. Dennes fader var Johan Sunesson på Vikmanshyttan.¹ Han var sålunda farfarsfar till Stiernhöök och därmed även farfarsfar till Johan Widekindis mor.

Hur och när har då traditionen om släktskapen mellan Peder Svensson i Vibberboda och Per i Vikmanshyttan men därmed även med Johan Stiernhöök uppstått? Något bestämt svar härpå kan icke avgivas men vissa indicier skola framläggas.

Den omständigheten, att det här gäller en släkt från Hedemora, medför att man icke kan undgå att låta tankarna gå till Nils Rabenius, år 1700 utnämnd till kyrkoherde i Hedemora.² Det är omvittnat, att särskilt Hedemorabygden, där Rabenius de sista femton åren hade sin verksamhet förlagd, på flera sätt varit föremål för hans förvända studier och forskningar.³ Det kan alltså tänkas, att det traditionsmaterial, varom här är fråga, skulle vara ett resultat av Rabenius' förfalskningar.⁴ Det kan framhållas, att Herweghr i ett visst sammanhang åberopat Rabenius' samlingar, och vidare att Rabenius hade en dotter, som var gift med en rådman Hülphers i Hedemora.⁵ Förbindelserna Hedemora—Västerås kunna sålunda beläggas. Men några bevis för att här skulle föreligga en förfalskning av Rabenius kunna icke presteras. I Rabenius' samlingar finnes visserligen en längd över kyrkoherdarna i Hedemora, i vilken som pastor mellan åren 1531 och 1541 är upptagen en »Olaus Petri Wibberbonius», men ingen antydning finnes om att denne skulle vara släkt med Peder Svensson i Vibberboda eller med Per i Vikmanshyttan och därigenom med Johan Stiernhöök.⁶ Rabenius dog 1717 och detta år måste således utgöra en terminus ante quem för ett ev. falsifikat. Märkligt är under sådana förhållanden, att icke någon av Peringskiöld, Palmskiöld, von Schantz, Rhyzelius eller Stiernman meddelat uppgiften om Stiernhööks härstamning från Peder Svensson i Vibberboda.

I Petrus Ugglas år 1734 från trycket utkomna disputationssprov betecknas »Olaus Petri Wibberbonius» som den tionde i raden av Hedemoras kyrkoherdar. Författaren faller yttrandet, att han icke

¹ Ekström, a. a. (PHT 1944—1945, s. 60 f.).

² Ahnlund, a. a., s. 23.

³ Ahnlund, a. a., s. 31, 134; Ekström, a. a. (PHT 1944—1945, s. 58 f.).

⁴ Ekström har på andra grunder funnit anledning att sätta Rabenius i förbindelse med uppgifterna om Peder Svenssons släkt (PHT 1944—1945, s. 58 f.).

⁵ Ahnlund, a. a., s. 106, not 2, s. 28.

⁶ Series pastorum för Hedemora (UUB, X nr 153, fol. 136 r.). — Orden »Petri Wibberbonius» har senare tillskrivits till höger om »Olaus».

tvivlar på att Olaus är född i Vibberboda.¹ Tydligt är han även av den uppfattningen, att släktskap föreligger mellan Olaus och Peder Svensson i Vibberboda, en namnkunnig och myndig bergsman, av Gustav Vasa förordnad till hövitsman över dalkarlarna.² Det har tidigare framhållits att Ugglas arbete delvis bygger på Rabenius' material.³ Men lika litet som beträffande Rabenius kan man visa, att Ugglan gjort en sammanknytning mellan Peder Svensson i Vibberboda och Per i Vikmanshyttan.⁴

Uppgiften om Pers i Vikmanshyttan och därmed Johan Stiernhööks härstamning från Peder Svensson i Vibberboda förekommer sålunda bevisligen först i samband med Herweghrs och Hülphers' genealogiska verksamhet vid mitten av 1700-talet.

Om Widekindus Laurentiis maka, Johan Widekindis mor, Sara Olofsdotter föreligga endast sparsamma upplysningar. Enligt Muncktell skall hon ha varit född den 7 augusti 1591.⁵ Uppgiften återfinnes i några anteckningar om »Familia Pontiliana» i Rabenius' samlingar.⁶ Efter Widekindus Laurentiis död skall Sara ha ingått nytt äktenskap, denna gång med Olaus Månsson Copingensis,⁷ rådman och gästgivare i Köping. Denne levde ännu 1649 men torde, enligt Elgenstierna, ha dött före 1654.⁸ Hülphers och Gahm Persson angiva däremot dödsåret till 1668.⁹ Sara skall ha dött den 8 september 1676 och begravts i Malma kyrka (Åkerbo härad, Västmanlands län).¹⁰

Widekindus Laurentii och Sara Olofsdotter hade enligt Muncktell åtta barn: Laurentius, Johannes, Anna, Petrus, Widik, Olaus, Margareta och Christina.¹¹ Muncktell har förmodligen hämtat sina

¹ *Dissertatio gradualis de praefectura Naesgardensis Dalekarliae*, Uppsala 1734, s. 142.

² *Ibidem*, s. 116.

³ Ahnlund, a. a., s. 124, 135; Ekström, a. a. (PHT 1944—45, s. 57 f.).

⁴ Ekström har kommit till slutsatsen, att sammanställningen med Peder Svensson i Vibberboda fanns redan på 1730-talet (PHT 1944—45, s. 57 f.). Han har emellertid meddelat mig, att detta är en felskrivning för 1700-talet.

⁵ Muncktell, a. a., I, s. 395. Hülphers känner endast födelseåret (Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196, Västerås h. a. l. bibl.).

⁶ UUB, X nr 153, fol. 165 v.

⁷ Hülphers' anf. samlingar 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.); Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 296 v.). Gahm Persson torde ha begagnat Hülphers' samlingar eller också använda Hülphers och Gahm Persson en gemensam källa, förmodligen den förut omtalade genealogien över släkten från Vikmanshyttan.

⁸ G. Elgenstierna, Köping stads tjänstemän 1605—1905, s. 27 (Bilaga till PHT 1906).

⁹ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.); Gahm Persson, a. a. (UUB, X nr 210, fol. 296 v.). Se not 7 ovan.

¹⁰ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.); Herweghrs anf. samlingar, I, s. 288 (Västerås h. a. l. bibl., B c 20). Muncktell har observerat dessa uppgifter (Muncktell, a. a., I, s. 395). Beträffande sambandet mellan Herweghr och Hülphers se s. 26 f.

¹¹ Muncktell, a. a., I, s. 395.

uppgifter från en av Hülphers uppgjord stamtavla.¹ Han uppger, att Widik och Olaus icke skola ha nått mogen ålder. Tillvaron av dessa båda söner torde emellertid vara tvivelaktig. Å den över Widekindus resta stenen uppgives nämligen, att hustrun Sara födde honom tre söner och lika många döttrar.² Alla döttrarna ingingo äktenskap med präster. Anna gifte sig med kyrkoherden i Malma (Åkerbo härad, Västmanlands län) Petrus Pauli, Margareta med kyrkoherden i Älvdalen och senare i Orsa (Kopparbergs län) Laurentius Petri Elvius och Christina med kaplanen, sedermera kyrkoherden i Haraker (Norrbö härad, Västmanlands län) Anders Olai Norbelius och efter hans död med efterträdaren Peter Backius.³

Äldste sonen Laurentius, som till skillnad från sina bröder även bar namnet Pontelius, var född den 16 september 1616; så uppgives i vart fall i den inbjudan till Laurentius' begravning, som den 18 december 1655 utfärdades av rektorn för Västerås gymnasium Laurentius Carolinus.⁴ Sin skolgång började Laurentius år 1625 i Köping, år 1627 kom han till Arboga.⁵ Laurentius' goda anlag medförde, att han fick fortsätta i Västerås gymnasium. Under sina åtta år i stifts-staden förvärvade Laurentius goda kunskaper i hebreiska och grekiska samt blev en latinsk stilist av stora mått, allt enligt rektor Carolinus. Åren 1630—1637 har Laurentius bevisligen åtnjutit undervisning i Västerås gymnasium.⁶ Studierna fortsattes vid Uppsala universitet, där han immatrikulerades den 1 februari 1637.⁷ Samma dag fick han undergå deposition.⁸

¹ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Barnen uppräknas ovan i samma ordning, som de intaga å stamtavlan. — Den i det föregående omtalade genealogien över familjen från Vikmanshyttan innehåller uppgifter om de åtta barnen (Västerås h. a. l. bibl., Westénska samlingen, bunt nr 3).

² Bilaga 1. — Herweghr, som uppgjort en stamtavla över Widekindus' och Saras barn, upptar å denna endast tre söner, Petrus, Johannes och Laurentius (Herweghrs anf. samlingar, 3, löst blad, Västerås h. a. l. bibl., B c 22).

³ Bouppteckning för Johan Widekindi (SSA, Bouppteckningar 1685, fol. 89). Herweghrs anf. samlingar, 3, löst blad (Västerås h. a. l. bibl., B c 22); Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Beträffande sambandet mellan Herweghr och Hülphers se s. 26 f.

⁴ Program med inbjudan till jordfästning av Laurentius Widekindi. [Västerås] 1655 (Ingår i samlingsbandet Programmata gymnasilii Arosiensis 1655—1852, UUB, Sv. tryckavd.). Uppgiften återkommer hos Herweghr (anf. samlingar, 6, s. 53, Västerås h. a. l. bibl., B c 25) och Hülphers (anf. samlingar, 2, s. 196, Västerås h. a. l. bibl.). Forselius uppger, att födelsen skall ha inträffat i Köping (Forselius' anf. samlingar, 2, s. 7; Västerås h. a. l. bibl., B d 4). Herweghr nämner däremot Bro som födelseort. — Om Carolinus se Muncktell, a. a., 3, s. 309.

⁵ Anf. program. — Uppgifterna återkomma hos Herweghr (anf. samlingar, 6, s. 53, Västerås h. a. l. bibl., B c 25). De äro knappast riktiga. Sammanlagt 13 års skolgång på denna tid förefaller nämligen vara väl mycket. Troligen har Laurentius endast gått i Västerås.

⁶ Album scholae arosiensis 1618—1650. Utgifvet af Wilhelm Molér, Västerås 1905, s. 18, 21, 24, 29, 30, 31, 33 och 35.

⁷ Uppsala universitets matrikel, I, s. 76.

⁸ Avskrift av depositionslängd (UUB, X nr 153, fol. 238 r.; RA, Skoklosterssamlingen, I, nr 71, fol., s. 95).

Laurentius tillhörde givetvis Västmanlands-Dala nation, i vilken han inskrevs 1640.¹ För vinnande av magistergrad disputerade han den 28 februari 1646 med professorn i hebreiska språket Johannes Laurbergius som praeses.² Till magister blev han promoverad samma år.³ Laurentius blev sedan — enligt Carolinus — kallad till Västerås som vikarie för lektorn i orientaliska språk och höll en utmärkt hälsningsoration inför drottningen.⁴ Det är förmodligen på förstnämnda uppgift, som Herweghr syftar, då han meddelar, att Laurentius redan under sin studietid i Uppsala skall ha tjänstgjort såsom extra lärare i hebreiska vid gymnasiet i Västerås.⁵ Uppgiften saknar icke grund; det kan nämligen konstateras, att Laurentius den 4 april 1649 erhöi anvisning på tio tunnor säd.⁶ Förmodligen har det icke varit helt utan betydelse, att Laurentius i Västerås hade en inflytelserik släkting, morbrodern domprosten Petrus Olai Dalekarlius. Den 12 juni 1649 fungerade han som praeses vid en disputation inom gymnasiet om ungdomens rätta fostran.⁷ Enligt Herweghr blev Laurentius lektor i historia och poesi 1649.⁸ Som sådan nämnes han första gången den 22 augusti detta år, vilken dag han tog inträde i domkapitlet, vars sammanträden han sedan flitigt bevistade.⁹

Laurentius kallas i ovannämnda disputationsprov för teologie studerande och av biskop Olaus Laurelius blev han tre år senare präst-

¹ Album studiosorum diaecesis Arosiensis, fol. 2 (Västmanlands-Dala nations bibliotek, Uppsala).

² Disputatio physica de spontanea viventium generatione in genere. Ubsaliae [1646].

³ Någon ursprunglig liggare över magisterpromotionerna i Uppsala lär icke finnas bevarad. I en avskrift av en förteckning över promovendi i Uppsala, som ingår i Jöran Nordbergs »Samlingar af Nytt och gammalt» är 1646 års promotion förlagd till den 22 maj (UUB, X nr 175, s. 126). Jfr A. T. Låstbom, Anteckningar om vid Upsala Kongl. academie promoverade philosophiae magistrar, I, 1600—1728 (Manuskript i RA:s bibliotek). I avskrifter av promotionslängden, som återfinnas i Nils Rabenius' samlingar, anges däremot promotionen ha ägt rum den 12 mars (UUB, X nr 153, s. 228; RA, Skoklostersamlingen, I, nr 71, fol., s. 68). Herweghr och därmed även Hülphers och Forselius uppgä, att Laurentius blev magister den 12 mars 1646 (Herweghrs anf. samlingar, 6, s. 53; Hülphers' anf. samlingar, B c 16, s. 11; Forselius' anf. samlingar, 2, s. 7).

⁴ Anf. program.

⁵ Herweghrs anf. samlingar, 6, s. 53 (Västerås h. a. l. bibl., B c 25).

⁶ Protokollsanteckning 4 april 1649 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1647—1655, s. 91).

⁷ Disputatio politica de recta juventutis educatione. Västerås 1649.

⁸ Herweghrs anf. samlingar, 6, s. 53 (Västerås h. a. l. bibl., B c 25). Enligt Forselius tillträdde Laurentius ämbetet först 1650 (Forselius' anf. samlingar, 2, s. 7; Västerås h. a. l. bibl., B d 4). Carolinus uppgä blott, att Laurentius vid införandet av Kristinas nya skolordning erhöi ordinarie tjänst i historia (anf. program).

⁹ Protokollsanteckning 22 augusti 1649 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1647—1655, s. 114). — Den 1 juni 1650 hemställde Laurentius jämte Daniel Jacobi hos domkapitlet att få komma i åtnjutande av vardera en bondes halva dagsverksprestation. Svaret härpå blev, att bönderna skulle skiftas mellan lektorerna så att var och en finge en halv och härom kunde de komma överens. Enligt domkapitlets beslut den 7 juni samma år fick Laurentius 20 daler av de 200, som lektorerna erhöi för att därmed förbättra sina gårdar (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1647—1655, ej pag.).

vigd. Muncktell uppger, att detta skedde den 25 oktober 1652.¹ Enligt en i Västerås domkapitels arkiv bevarad längd över de prästvigningar, som biskop Olaus Laurelius förrättade åren 1647—1669 — *Catalogus ordinandorum* — skall prästvigningen ha ägt rum den 25 september 1652.² Längden är visserligen icke, åtminstone ej vad avser 1650-talet, en efter hand förd förteckning utan antingen en under 1660-talet gjord sammanställning av tillgängliga uppgifter eller också en under nämnda decennium verkställd avskrift av en ursprunglig längd. I vart fall synes den böra förtjäna mera tilltro än Muncktell.³

Enligt Muncktell skall Laurentius ha tjänstgjort som rektor för Västerås gymnasium år 1653.⁴ Härom nämner Carolinus ingenting. Uppgiften är dock delvis riktig. Laurentius tillträdde nämligen rektoratet den 23 eller 25 juni 1653 och avgick den 24 augusti 1654.⁵ Den 13 januari 1653 ingick han äktenskap med Margareta Larsdotter,⁶ dotter till kyrkoherden i Falun Laurentius Blackstadius.⁷ Efter Laurentius' död gifte hon om sig med kyrkoherden i Grytnäs Olaus Moraeus.⁸ Laurentius avled nämligen redan efter mindre än tre års äktenskap eller den 7 december 1655.⁹ Han hade en tid dessförinnan

¹ Muncktell, a. a., 3, s. 341.

² Längden är införd i en volym, betecknad som domkapitlets utgiftsbok 1660—1669 (Västerås domkapitels arkiv, sign. H. I: 5).

³ Muncktell har förmodligen hämtat sina kunskaper ur Olof Forselius' samlingar, där Laurentius uppgives ha blivit prästvigd den 25 oktober 1652 (Forselius' anf. samlingar, 4, s. 30; Västerås h. a. l. bibl., B d 6). Troligen har Forselius begagnat längden men gjort sig skyldig till ett skrivfel. Hülphers uppger, att Laurentius blev präst 1651 (Hülphers' anf. samlingar 2, s. 196, Västerås h. a. l. bibl.).

⁴ Muncktell, a. a., 3, s. 341. Troligen har Muncktell följt Forselius, som har denna upplysning (anf. samlingar, 2, s. 7, Västerås h. a. l. bibl., B d 4). Uppgiften om Laurentius' rektorat finnes icke hos Herweghr, medan Hülphers nämner honom såsom »Rector Schola i Vesterås» (Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196).

⁵ Protokollsanteckningar den 18 juni 1653 och 23 augusti 1654 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1647—1655).

⁶ Anteckning i vigselbok 1622—1669 för Västerås domkyrkoförsamling (ULA, Västerås kyrkoarkiv, C nr 1, fol. 76 r.). Herweghr uppger riktigt den 13 januari som dag för äktenskapets ingående, medan Hülphers har 12 januari (Hülphers' anf. samlingar 2, s. 196). Muncktell har följt Herweghr (Muncktell, a. a., 3, s. 342). I vigselboken kallas Laurentius för mästare Lars läsmästare.

⁷ Om Blackstadius se Munktel, a. a., 2, s. 475 f. — Margaretas äldre syster Katarina var gift med Petrus Olai Dalekarlius (Muncktell, a. a., I, s. 80; 2, s. 476) och Laurentius blev sålunda genom äktenskapet svåger med sin morbroder.

⁸ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Uppgiften återkommer hos Forselius (anf. samlingar, 2, s. 7) och hos Muncktell (a. a., 3, s. 98).

⁹ Anf. program. — Herweghr och Hülphers uppge, att Laurentius dog den 7 december 1654 (Herweghrs anf. samlingar, 6, s. 53, Västerås h. a. l. bibl., B c 25; Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196, Västerås h. a. l. bibl.). Forselius meddelar däremot, att Laurentius dog den 7 december 1655 (Forselius' anf. samlingar, 2, s. 7, Västerås h. a. l. bibl., B d 4). Muncktell har samma uppgift (Muncktell, a. a., 3, s. 342). I den bevarade dödboken för Västerås domkyrkoförsamling åren 1622—1669 finnes icke någon anteckning om Laurentius' död varken under december 1654 eller december 1655 (ULA, Västerås kyrkoarkiv, C nr 1, fol. 126 v., 128 v.). Det kan icke råda tvivel om att Carolinus — och därmed Forselius och Muncktell — har rätt, Herweghr och Hülphers fel.

varit sjuk.¹ Begravningen ägde rum i Västerås den 19 december.² Laurentius synes icke ha efterlämnat några barn. Enligt Herweghr skall han dock ha haft två döttrar, Sara och Margareta, vilka dött unga.³

Muncktell meddelar, att Laurentius av biskopen och domkapitlet allvarligen tillsades »att hålla hand öfwer musica, att den icke måtte aftaga igen, sedan den under förra Rector hade florerat».⁴ Denna uppgift har icke kunnat återfinnas. Sannolikt är, att Muncktell har förväxlat Laurentius med hans företrädare som rektor Jakob Elai Terserus.⁵

Widekindus Laurentiis och Sara Olofsdotters tredje son hette, som av det föregående framgått, Petrus. Födelseåret är okänt. Om hans skolgång är intet bekant. Liksom sina båda äldre bröder fick han dock gå den lärda vägen och inskrevs den 17 december 1640 vid Uppsala universitet.⁶ I likhet med Laurentius och Johannes tillhörde Petrus Västmanlands-Dala nation, där han immatrikulerades 1641.⁷ Som nationens kurator fungerade han under tiden 14 april 1652—16 oktober 1653.⁸ Upprepade gånger är han införd i den liggare, som åren 1629—1654 förts över de studenter, vilka varit uppe i årlig examen efter att ha åhört vederbörande professors föreläsningar.⁹ Någon uppgift om att Petrus blivit promoverad till magister har däremot icke påträffats.¹⁰

¹ Uppgiften om Laurentius' sjukdom finnes i en protokollsanteckning av den 17 december 1656 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1656—1661). Här säges, att fråga uppstod om den del som mästern Lars Widekindis änka skulle få av »salariet». Domkapitlet uttalade, att eftersom hennes man på sistone var något sjuklig, på vilken grund han icke kunde sköta sin tjänst, och enär hon efter hans död icke fått någon hjälp, så fann domkapitlet skäligt, att efterträdaren mästern Petrus Torpensis av inkomsterna till henne avstode tredjedelen eller kanske något mera, varom man kunde komma överens.

² Anf. program.

³ Stamtavla över Sara Olofsdotters barn (Herweghrs anf. samlingar, 3, löst blad, Västerås h. a. l. bibl., B c 22). — I dopboken 1622—1669 för Västerås domkyrkoförsamling är under den 3 april 1654 mästern Lars' dotter Sara antecknad som döpt (ULA, Västerås kyrkoarkiv, C nr 1, fol. 35 r.). I dödboken för samma församling finnes för den 18 augusti följande anteckning: mästern Lars' barn femton veckor, 3 dagar (ULA, Västerås kyrkoarkiv, C nr 1, fol. 126 r.). Om dessa anteckningar gälla Laurentius Widekindi kan icke avgöras.

⁴ Muncktell, a. a., 3, s. 341 f.

⁵ Protokollsanteckning den 9 februari 1653 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1647—1655).

⁶ Uppsala universitets matrikel, 1, s. 90.

⁷ Album studiosorum diaecesis Arosiensis, fol. 5 (Västmanlands-Dala nations bibliotek, Uppsala).

⁸ Annales societatis nationalis studiosorum e Vestmannia Dalekarliaque Upsaliae degentium 1639—1679, Upsala 1926, s. 3, 4; A. Hülphers, Samlingar til Westerås stifts historia, s. 832 (Västerås h. a. l. bibl., B c 16).

⁹ Album publicorum examinum (UUB, F 8, 3, opag.).

¹⁰ I längden över promovendi i Uppsala finnes ingen uppgift härom (se s. 47, not 3).

Enligt Hülphers skall Petrus ha rest till Holland år 1661.¹ Lärare för de kungliga pagerna (»Page Hofmest») skall han enligt samme sagesman ha blivit 1663.² Denna uppgift kan åtminstone i viss mån styrkas. Enligt för hovförvaltningen fastställd stat ägde nämligen Petrus Widekindi fr. o. m. år 1668 för uppdraget som lärare åt pagerna åtnjuta en årlig lön av 250 daler silvermynt.³ I Kungl. brev från 1669 och 1672 kallas Petrus också »våre Pagers praeceptor».⁴ Enligt Herweghr skall han år 1663 ha blivit erbjuden att bli lektor i Västerås.⁵ Varifrån Herweghr fått denna uppgift kan icke sägas med bestämdhet. Det förefaller dock troligt, att han hämtat sin kunskap ur domkapitlets i Västerås protokoll. Kapitlet beslöt den 23 maj 1663, att Jonas Holstenius skulle bli andre lektor i teologi och Petrus Widekindi åter läsa logik och fysik.⁶ Det vill härav synas som om Widekindi tjänstgjort som vikarierande lektor såväl i teologi som i logik och fysik.

Den 3 augusti samma år blev frågan om återbesättandet av lektoratet i logik och fysik aktuell. Biskop Olaus Laurelius meddelade vid sammanträde med domkapitlet, att han som lektor i nämnda ämnen hade tänkt sig Petrus Widekindi, som var en av de äldsta bland landsmännen. Han vände sig därpå till Petrus Olai och frågade, var dennes systerson befann sig. Petrus svarade, att han vistades i Stockholm, och tillade, att han gick där och uppvaktade för någon tjänst vid hovet. Systersonen ansåg sig nämligen icke vara tillräckligt kvalificerad för ifrågavarande lektorstjänst och ville hellre avstå från densamma än att erhålla den och sedan ej kunna sköta den. Detta föreföll biskopen något egendomligt, eftersom Petrus Widekindi alltid livligt eftertraktat befordran inom gymnasiet. Enär han emellertid avstår, får man kasta sitt öga på någon annan, tillade han.⁷

Petrus Widekindi har tydligen ansett sig ha goda utsikter till

¹ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Uppgiften om den utrikes resan återkommer hos Forselius (Forselius' anf. samlingar, 4, s. 1, Västerås h. a. l. bibl., B d 6) och hos Muncktell (J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne, 5, s. 74; Muncktell, Utkast till Västerås stifts herdaminne, Västerås h. a. l. bibl., B a 5 respektive B b 1).

² Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Uppgiften om läraranställningen möter sedan hos Forselius (Forselius' anf. samlingar, 4, s. 1, Västerås h. a. l. bibl., B d 6) och hos Muncktell (J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne, 5, s. 74, Västerås h. a. l. bibl., B a 5).

³ Likvidation med Petrus Widekindi (KA, Likvidationer, serie 59, vol. 3). I realiteten erhöll Widekindi för år 1668 ett belopp av 125 daler, för 1669 187 daler och 16 öre, för 1670 250 daler samt för 1671 187 daler och 16 öre.

⁴ K. M:t t. Krister Horn ²/₄ 1669 (RA, RR 1669, fol. 561 r.), K. M:t t. kammaren ²¹/₈ 1672 (RA, RR 1672, fol. 24 v.).

⁵ Stamtavla över Sara Olofsdotters barn (Herweghrs anf. samlingar, 3, löst blad, Västerås h. a. l. bibl., B c 22).

⁶ Protokollsanteckning ²⁸/₈ 1663 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1661—1665).

⁷ Protokollsanteckning ⁸/₈ 1663 (ULA, Västerås domkapitel, Protokoll 1661—1665).

en förmånlig anställning i huvudstaden och därför låtit lektoratet i Västerås gå sig ur händerna.

Hülphers uppger, att Petrus Widekindi även skall ha varit kunglig bibliotekarie.¹ Uppgiften saknar icke grund. År 1669 utfärdade nämligen Kungl. Maj:t ett brev för Krister Horn, riksråd och guvernör för Karl XI, att antaga Petrus Widekindi till amanuens i Kungl. biblioteket.² Här föreskrives, att Widekindi skall tillhållas att med tillbörlig flit och trohet ägna sig åt biblioteket och låta sig angeläget vara, att det på bästa sätt blir skött och bragt i ordning. Av brevet framgår vidare, att Widekindi skulle arbeta under tillsyn av hovrådet Gripenhielm, d. v. s. Karl XI:s lärare Edmund Gripenhielm, från 1661 nitisk chef för Kungl. biblioteket.³ Som bibliotekarie skulle Widekindi enligt staten uppbära en lön av 300 daler silvermynt per år.⁴

Om Petrus Widekindis verksamhet föreligger i övrigt ingen annan uppgift än att han omkring 1665 gjorde en framställning hos Hedvig Eleonora om att hon skulle påminna sig det löfte om en liten pension åt honom, som hon avgivit. Samtidigt framhåller Widekindi, att han för år 1665 icke bekommit några medel.⁵

Enligt Hülphers skall Widekindi ha avlidit i Stockholm den 29 februari 1672.⁶ Denna uppgift, som återkommer hos Olof Forselius och Muncktell, är dock icke korrekt.⁷ I ett Kungl. brev den 21 februari 1672 omtalas nämligen, att Petrus Widekindi är död, varför han ju avlidit före nämnda datum.⁸ Det har dock icke varit möjligt att fastställa dödsdagen.⁹ Däremot kan konstateras, att jordfästningen ägde rum den 17 mars 1672. Denna dag lät nämligen Johan Widekindi begrava sin broder i sin »lägerstad» bredvid Johan Adler

¹ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.). Ifrågavarande uppgift återkommer hos Forselius (Forselius' anf. samlingar, 4, s. 1, Västerås h. a. l. bibl., B d 6) och hos Muncktell (J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne, V, s. 74, Västerås h. a. l. bibl., B a 5).

² K. M:t t. Krister Horn 2/4 1669 (RA, RR 1669, fol. 561 r.).

³ O. Walde, De svenska bibliotekens historia, Uppsala 1931, s. 137; C. V. J[acobowsky], Gripenhielm (Svensk uppslagsbok, 11, sp. 924).

⁴ Likvidation med Petrus Widekindi (KA, Likvidationer, serie 59, vol. 3). Widekindi fick dock endast ut 240 daler för 1669, 300 för 1670 och 225 för 1671. — Widekindi kallas i likvidationen för »Kongl. May:ts Bibliotecharius». Walde har också upptagit honom i sin förteckning över bibliotekarierna vid Kungl. biblioteket (Walde, a. a., s. 160). Walde har begagnat en av Magnus von Celse år 1751 utgiven historik över Kungl. biblioteket, Bibliothecae regiae Stockholmiensis historia, där Petrus Widekindi förekommer bland bibliotekarierna (s. 150 f.).

⁵ Petrus Widekindi t. Hedvig Eleonora, odat. (RA, Hedvig Eleonoras arkiv, Ingångna skrivelser från enskilda personer).

⁶ Hülphers' anf. samlingar, 2, s. 196 (Västerås h. a. l. bibl.).

⁷ Forselius' anf. samlingar, 4, s. 1 (Västerås h. a. l. bibl., B d 6, s. 1); J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne, 5, s. 74 (Västerås h. a. l. bibl., B a 5).

⁸ K. M:t t. kammaren 21/2 1672 (RA, RR 1672, fol. 24 v.).

⁹ Storkyrkoförsamlingens dödbok för ifrågavarande tid är icke bevarad (SSA, Förteckning över Storkyrkoförsamlingens arkiv).

Salvius' grav under bänkarna i Storkyrkan.¹ Petrus Widekindi blev begravd på kronans bekostnad. I nyssnämnda brev av den 21 februari säges nämligen, att Kungl. Maj:ts vilja är, att Petrus Widekindi på Kungl. Maj:ts bekostnad skall svepas och begravas, varför kammaren skall föranstalta, att han må bliva hederligt svept och sedan till graven komma.

¹ Anteckning i kyrkoräkenskap för 1672, s. 4, 11, 20 (SSA, Storkyrkoförsamlingen, Räkenskaper, L I nr 36). — Den å s. 41 ff. omtalade genealogien över familjen från Vikmanshyttan finnes möjligen ännu i behåll. Den innehades år 1921 av framlidne godsägaren Carl Eugen Esseen och har av honom samma år tryckts i arbetet Släkten Esseen. Handskriften torde nu finnas hos ryttmästare Gerhard Esseen, St. Ekeby, Rytterne socken, Snevringe härad, Västmanlands län, försåvitt den ej förstörts vid den brand, som år 1937 härjade Stora Ekeby. Hos fröken Greta Esseen, St. Ekeby, finnes ett av Carl Ludvig von Schantz år 1729 upprättat stamträd över ätten Adlerheim, tryckt sammastädes, å vilket uppgiften om Peders å Vikmanshyttan härstamning från Peder Svensson i Vibberboda förekommer. Traditionen därom kan härigenom ledas tillbaka till år 1729.

Enär författaren fått kännedom om dessa förhållanden omedelbart före tryckningen av detta häfte av PHT, har det icke varit möjligt att belysa frågan om Johan Stiernhööks härstamning med hjälp av nämnda släkttavlor, som tydligen varit okända för J. E. Almquist. Författaren hoppas emellertid att senare kunna återkomma med en analys av de båda handskrifterna.

Bilaga 1.

HIC SITUS EST VIDEKIND LAURENTI FILIUS ILLE
 QUI SEX LUSTRA DEI PRÆCO FIDELIS ERAT
 CUIUS AVUS PATER HAC ET MUNKTORPENSIIUM IN ÆDE
 CHRISTI PASTORES ANTE FUERE GREGIS
 UXOR SARA FUIT STIERNHÖKS SOROR ILLA JOHANIS
 DICTUS OLAI QUONDAM QUI DALECARLUS ERAT
 TRES GENUIT NATOS FELIX TOTIDEMQUE PUELLIS
 [sc. PUELLAS]

QUÆ TRIGA EST SACRIS TRADITA NUPTA VIRIS
 FILIUS ET PRIMUS LAURENTIUS ARROSIENSIS
 LECTOR UBI AONIDUM PLECTRA MOVENTUR ERAT
 JANUS HYPERBOREI REGNI HISTORIOGRAPHUS ALTER
 MAGNORUM PATRIÆ SCRIPSERAT ACTA DUCUM
 TERTIUS AT CURAS ET CLAVEM BIBLIOTHECÆ
 A CAROLO PETRUS TRADITA REGE GERIT
 INGENIJ CULTUM PATER HIS NULLA ÆVA RELIQUIT
 INDE MAGIS GRATA POSTERITATE VIGET
 NATUS ANNO CHRISTI 1581 10 JULIJ
 PASTOR 26 AN
 OBIIT 1642 18 APRIL
 PII POSUERE HÆREDES.

Inskrift å en i vapenhuset till Bro kyrka (Åkerbo härad, Västmanlands län) be-
 fintlig sten.

IN
MEMORIAM POSTERITATIS
OLAUS PETRI HEDEMORENSIS
ECCLESIAE HUIUS PER SEXENNIIUM PASTOR OBIIT
DIE 3 JUNII ANNO 1616 ET CONIUNX EIUS
MARGARETA JOHANNIS HEDEMORENSIS OBIIT
DIE 2 DECEMBRIS ANNO 1612 RELICTIS
OCTO LIBERIS QUORUM PRIMA NATA SARA
UXOR DN VIDICHINDI POSTMODUM PASTORIS IN
BROO ALTERA ELISEBETA UXOR DN
OLAI MATTHIÆ PAST: IN KONGZÅHRA. FILIUS
JOHANNES REGUM CHRISTINÆ ET CAROLI
SECRET: CHRISTINA UXOR DN SIGFRIDI PAST IN
ODENSVII M. PETRUS PAST: ET PRÆPOSIT ARO-
SIENSIS. MARGARETA UXOR DN: OLAI JOHANNIS
PAST IN BROO CAROLUS QUI IUVENIS OBIIT
BRIGITTA UXOR DN MATTHIÆ PAST: IN FLEKIEBOO
EREGERUNT LIBERI
MARGARIS OLAVO PETRIDI IUNCTAE CUBIEE [sc. CUBILE]
AD LATUS HOC PLACIDA MORTE QUIETUS HABENT
CÆTERA NE SPECTES SINE POMPA VITA SEPULTA HIC
PRISCA FIDES PROBITAS SIMPLICITASQUE IACENT.
AST ILLI IN CÆLIS VIVUNT QUOS VIVERE VELLE
HIC QUOQUE SI POSSET CARMINE VITA DARI
INGENIUM EXCUSET PIETAS MODO TESTER AMOREM
ATQUE ETIAM QUI CUM NON ERO SEMPER ERIT
PARENTIBUS CHARISSIMIS
JOHAN STIERNHÖÖK.

Inskrift å en i koret (norra väggen) till Bro kyrka (Åkerbo härad, Västmanlands län) befintlig sten.

»Landshövdingen, friherre J. af Nordin's hovkrönika.»

Dess författare och dess utgivare.

Av Torgny Höjer.

Tidningsmannen och litteraturhistorikern Arvid Ahnfelt var son till prosten Paul Gabriel Ahnfelt, författare till de märkliga Studentminnena.¹ I dessa får man en levande bild av den trots en svår reumatisk åkomma så vitale prästen. Hans stil, präglad ej minst av den Tegnérskas prosans bildspråk, är fängslande och livfull. Till sin åskådning var P. G. Ahnfelt liberal och beundrade den liberala Tegnér och J. H. Thomander. Till hans hem kom stundom C. J. L. Almquist — förre »Det går an». Vid vännen P. Wieselgrens sida kämpade han för nykterhetens sak. Hans ej ringa hänsynslöshet mot oliktankande och motståndare kommer fram i hans obarmhärtiga kritik av konservatismen, av ortodoxien i Svensk kyrkotidning och i hans angrepp på H. Reuter Dahl, V. Flensburg, V. Faxé och A. N. Sundberg. Om sitt lidelsefulla intresse för allt skapat skriver han på ett ställe: »Ingen människa, intet djur, ingen planta är mig likgiltig, och kunde jag röra själva stenarna skulle jag sätta mig i rapport med dem». Hos sonen möter man samma livliga temperament och glödande intresse, framförallt inriktat på studiet av människor, särskilt av deras särpräglade eller om man så vill, pikantare sidor. Arvid Ahnfelt föddes 1845, studerade huvudsakligen i Uppsala, där han blev fil. dr 1869 på en avhandling om C. J. L. Almquist, och inskrevs därefter som amanuens på Kungl. biblioteket, ehuru anställningen torde ha haft en blott formell karaktär. Samtidigt medarbetade han i olika tidningar och tidskrifter och startade 1881 tidskriften *Ur dagens krönika*, som blev ett organ för 80-talsradikalismen med medarbetare som G. Brandes, Hj. Branting, G. af Geijerstam och P. Staaff. Redaktörskapet tog naturligtvis sin dryga tid, och Ahnfelts vänner ha betygat, hur hans gästfria hem var en samlingspunkt för det radikala lägret. En honom närstående biograf (E. Thyselius) talar om den

¹ Studentminnen. Anteckningar och tidsbilder från hemmet, skolan, universitetet och församlingen, 1—2, Sthlm och Hälsingborg 1857. 2 uppl. utg. av A. Ahnfelt, Norrköping 1882—1883. Biografi över P. G. Ahnfelt av E. Rodhe, SBL, 1, s. 331.

febrila verksamhetslust, som präglade honom. En annan medarbetare, Otto Sjögren, som efter Ahnfelts plötsliga bortgång i Köpenhamn den 17 febr. 1890 sökte hålla tidskriften gående under den närmaste tiden, har gett en bild av Ahnfelt med »det hjertliga skämtleendet, då de glänsande hvita tänderna lyste fram mellan fylliga läppar, då pince-nezen tidt och ofta föll ned från den lilla rynkade näsan och sattes dit igen för att lika ofta åter falla, var alltid tillreds med ett träffande infall eller en rolig berättelse». Men — fortsätter Sjögren — Ahnfelt hade stunder, då man påmindes om att han även var en stridens och polemikens man.¹

I många kretsar var Ahnfelt nämligen illa sedd. Om här bortses från hans politiska motståndare, träffar man hos många samtida en ytterst kritisk inställning till hans litteraturhistoriska och historiska arbeten. Den onekligen förvånande produktiviteten sökte man enbart förklara ur slarv och ytlighet från Ahnfelts sida. Många belägg på denna antipatiska hållning finnas i kamreraren och litteraturhistorikern K. F. Werners stora samling i Stockholms stadsarkiv. Själv var Werner — en ytterst noggrann, nästan pedantisk natur — inte god på Ahnfelt, som han förföljde ända in i Söndags-Nisses spalter. Typisk för stilen är hänsyftningen på Ahnfelts produktivitet i en skarp artikel, där det t. ex. drives gäck med ett olyckligt uttryck av Ahnfelt om »de anteckningar, som hofintendenten L. J. von Röök nedskrifvit under sin långa lefnad, uppgående till icke mindre än fyrtio-två volymer».² Triumferande anmärkes, att denna nya ålders- och tideräkning är »ett fiffigt påhitt, ty det lämpar sig förträffligt att använda på hr Ahnfelts egen lefnadsålder, hvilken sannolikt kommer att uppgå till 100 volymer». I ett brev till Rudolf Hjärne karakteriserar Werner Ahnfelt som en, »som tillverkar böcker och bökar i aflidna författares kvarlåtenskap samt i magnatarkiven för att göra sig 10 kr. i tidningarna. Han är den största slarv jag lärt känna näst Cronholm och Wieselgren, ty dem öfvergår ingen».³ I vissa korrespondenters brev till Werner formligen haglar det skällsord om Ahnfelt: »bemålde pennfärdige herre», »bokfabrikanten», »missdådare», »skojare», »filur», »litterär industririddare» är en samling kraftuttryck ur brev från den finländske filosofen och Shakespeareforskaren Wil-

¹ Biografi av E. Thyselius, SBL 1, s. 336 (med fullständig bibliografi över Ahnfelts ytterst rika produktion). Se även O. Sjögrens nekrolog i *Ur dagens krönika* febr. 1890 och samme förf.:s i Stockholm, Sthlm 1910 (kap. Arvid Ahnfelt och hans tidskrift).

² Söndags-Nisse, den 18/3 1880. Werners författarskap bevisas av brev den 8/8, 10/8 1880 från redaktören för Söndags-Nisse Frans Hodel, som försökte dämpa ned tonen i Werners artikel, Werners samling, SSA.

³ Werner till R. Hjärne 5/12 1879, Werners saml.

helm Bolin, Rud. Hjärne och Elof Tegnér. En gång suckar den sist-nämnde, som nästan är mest temperamentsfull i sitt fördömande, att »det må F—n vara bibliotekarie och icke jag, om jag skall göras solidarisk med alla dem, med hvilka jag på tillfrågan samtalar öfver K. Bibl:s tillgångar» (25/6 1880).¹

Under åren 1880—1883 gav Ahnfelt ut en samling, som han kallade Ur svenska hofvets och aristokratiens lif (1—7) och vars tredje del huvudsakligen utgjordes av J. af Nordins »hofkrönika», d. v. s. en serie nyhetsbrev till af Nordin från en anonym brevskrivare i Stockholm.² Man kan inte säga, att de första volymerna just hälsades med varmare lovord av recensenterna. S. J. Boëthius var i Svensk tidskrift 1880 kritiskt inställd såväl till innehållet som till utgivnings-sättet men var hovsam i formen. En kraftigare salva kom då i Historisk tidskrift 1882 av märket xxx-, troligen Elof Tegnér. Det för-nämsta bidraget i det dittills utkomna ansågs vara Nordins hovkrö-nika; dock efterlystes större takt och finare smak, för att inte det hela skulle sjunka ned till kolportörlitteratur.

Trots det mycket tvärsäkra fördömandet särskilt av Ahnfelts utgivarverksamhet har dock ingen mer detaljerad granskning av denna gjorts. En smula misstänksam blir man väl på förhand, när man i Ahnfelts korrespondens möter sådana utlåtelse som (i brev till Henrik Schönbeck 17 nov. 1880): »Fägnar mig, att Farbror fann andra delen af mitt hoflif bättre än den första i sällskap med hr von Röök och mad. Ehrenström. Farbror må tro, att jag hade icke obe-tydligt besvär med att göra dem *någorlunda* menskliga, men sådant pjoller som Mariannes är just hvad som roar den stora allmänheten».³ Genom en jämförelse mellan originalet och Ahnfelts utgåva av Nor-dins »hovkrönika» har jag sökt bilda mig en uppfattning om honom som urkundsutgivare.⁴ Omedelbart märker man, att diplomatisk nog-grannhet minst av allt eftersträvats. Det verkar nästan vara en lyck-träff, om den återgivna stavningen är originalets. Skrivarens språk-former ändras efter behag, de främmande ord, som ymnigt förekom-ma, översättas ibland och bibehållas ibland. Titeln är ju *Ur J. af*

¹ Brev från R. Hjärne 8/12, 19/12 1879 (Werners saml. 7), från Elof Tegnér 25/6 1880 (ibid. 14), från W. Bolin 2/12 1880, 19/4 1882 (ibid. 4), från Th. Ekelund 12/7 1880 (ibid. 5).

² Bland Werners papper (vol. 44) finnes en fascikel Handlingar ang. A. Ahnfelt, bland vilka förekomma anteckningar om utgivningstider och recensioner.

³ Ep. S 11: 1, KB. Ur svenska hofvets och aristokratiens lif, del 1, utkom i maj 1880, del 2 i okt. s. å. och den här behandlade del 3 i apr. 1881. Del 3 cit. i forts. Ahnfelt.

⁴ Breven ingå nu i Sjöholmssaml., RA. De förvarades vid J. M. af Nordins död på hans bruk Forsbacka. Genom gifte kom detta till C. E. Lewenhaupt, yngste bror till Sjöholmsarkivets grundare Adam Lewenhaupt. Den förre skänkte en stor samling Nordin-brev till sin äldre bror. Då Forsbacka såldes, hittades ytterligare Nordinska handlingar, som förvarats på Aske (A. Lewenhaupt, Lewenhauptska arkivet på Sjö-holm, 1, 1919, s. VII). De ha nu överlämnats till UUB.

Nordins hofkrönika och därmed antydes, att partier uteslutits, men det är också snart sagt det enda ställe, där detta kommer fram. I själva utgåvan anges nämligen ingenstädes, att en uteslutning skett. En viktig synpunkt, som dock ej skall tagas upp här, är, om utgivaren meddelat det, som kan anses betydelsefullt eller om han gett vika för sin av kritiken ofta påpekade lust för det »pikanta». Godtyckligt ha stundom namn uteslutits, vilket är särskilt betänkligt, då det gäller namn på skribentens meddelare.¹ Ibland har han i hastigheten glömt bort, att han har strukit något som den avtryckta texten syftar på.² Uteslutningarna äro särskilt talrika i breven för 1795 och 1796. Från tiden $^{10}/_{10}$ 1796— $^{6}/_{8}$ 1798 äro inga brev bevarade, från juli 1798 äro de flesta breven medtagna i mer eller mindre fullständigt skick. Citat anges då och då onöjaktigt.³ Att det av Ahnfelt först avtryckta brevet av den $^{24}/_{8}$ 1795 (hos Ahnfelt felaktigt $^{4}/_{8}$) föregås av tidigare brev och att det i det första av dessa, av den $^{12}/_{1}$ s. å., talas om föregående brev, omnämnes ej av utgivaren. Ej heller att det sista bevarade, den $^{12}/_{8}$ 1801, slutar med ett: »Vale till den 17 ds». Feldateringar i originalet rättas ibland, utan att detta dock påpekas, men observeras en annan gång ej.⁴ Direkt meningsförstörande fel läsningar förekomma men kunna ej sägas vara alltför talrika.⁵

¹ T. ex. Ahnfelt, s. 50, r. 16 [hofinköpare] benämnd Jaster; s. 58, r. 28 En beskickning af flere ansedda göteborgare, i orig.: En hr Tarras, jämte noch flere ansedda Göteborgare . . .; s. 59, r. 30 En viss Courtisan, orig. fortsätter: Bar: T: [aube]; s. 91, r. 5 och ännu en militär, orig. fortsätter: en dto benämnd Lilliebrun; s. 153, r. 11 löjtnant, orig. fortsätter: ben. Schults; s. 155, r. 8 bagares son, orig. fortsätter: ben. Zimmert; s. 161, r. 23 H. P., d. v. s. Herman Petterson; s. 167, r. 4 kamrer H., d. v. s. Högström.

² Ahnfelt, s. 10, r. 20 ordet »äfvén» möter oförmedlat. I början av brevet talar brevskrivaren om en gåva av ett antal kanoner till Sverige från Frankrike. S. 217, r. 23 omtalas i brev av den $^{8}/_{1}$ 1801, att bildhuggaren Ljung avlidit. Att skribenten i ett följande brev av den $^{12}/_{1}$ s. å. meddelar, att denna uppgift var oriktig, framgår ej av Ahnfelts utgåva. Jfr även nedan s. 63.

³ T. ex. Ahnfelt, s. 12, r. 9 Med meningen: »Det är numera» . . . börjar citat; s. 169, r. 3 fr. o. m. ordet »ehuru» citat.

⁴ Ahnfelt, s. 175, brevet den 10 juli 1800 är riktigt placerat av utgivaren, som dock ej påpekat, att brevskrivaren skrivit fel: Jun: [ii] i st. f. Julii. S. 177 har ett brev daterats fel av skribenten, som skrivit 26 juli i st. f. 26 juni, vilket fel ej observerats av Ahnfelt. Denne har uteslutit början av brevet, vars första ord äro: »I förgårs midsommarsdagen».

⁵ Följande dylika felläsningar ha observerats: Ahnfelt, s. 12, r. 30 timme, orig. tärme; s. 13, r. 10 dock, orig. noch; s. 14, r. 22 tvänne, orig. 3:ne; s. 15, r. 4 tvänne, orig. 3:ne; s. 16, r. 5 $^{3}/_{4}$ -dels, orig. $^{3}/_{4}$ -dels; s. 20, r. 5—12 stycket saknas i orig.; s. 28, r. 32 Sieboff, orig. Suboff; s. 36, r. 34 Gyllenbåga, orig. Gyllenbögel; s. 57, r. 13, 17 hertig Karl, orig. Bar: Stael; s. 102, r. 31 odörer, orig. ördürer; s. 104, r. 28 f., aktörer, såsom t. ex. Hr Clewberg, hafva väl . . ., orig. flere af dess actueurer äro redan, brödlöse, forcerade att anlägga musquettén o. s. v. Hr Clewberg, ou si vous le voulés, Hr C: Rdt Ås: har väl . . .; s. 105, r. 2 privata, orig. frivöle; s. 107, r. 33 landhögarna, orig. Sandhögarna; s. 119, r. 12 I juni, orig. d 1 Juni; s. 134, r. 4 styfver och %, orig. och ./ [d. v. s. runst.]; s. 150, r. 11 Mobeck, orig. Moback; s. 153, r. 30 procent, orig. ./; s. 158, r. 6 30 mars, orig. 10 Mart; s. 169, r. 2 Jägerholm, orig. Jägerhorn; s. 176, r. 21 afdankade, orig. afdankande; s. 183, r. 31 hr generalen, orig. hr: Gyllensvaaj; s. 201, r. 14 Staels, orig. Haals; s. 218, r. 24 Menon, orig. Menou; s. 219, r. 3 hertig Fredrik, orig. Hert: C:[asib]; s. 235, r. 2 med april, orig. med: [io] April.

Intrycket av granskningen är, att det här givetvis inte är fråga om ett förstklassigt utgivningsarbete och att de samtida kritikerna i stort sett haft rätt. Att förklara det fullständigt oanvändbart för historikern, vore väl att gå för långt. Det är också skäl att påminna om att fordringarna på exakthet vid återgivandet av texter ej voro så stora i slutet av 1800-talet som i vår tid. Inte heller Ahnfeldts skarpaste kritiker, Elof Tegnér, har — utan jämförelse för övrigt — gått fri från anmärkningar för sin utgivningsverksamhet.¹ Det vore också orätt att inte hålla i minnet, hur föga en 1800-talslitteratörs osäkra och jäktade tillvaro lämpade sig för utgivningsverksamhet, som i detta fall utövades huvudsakligen som ett medel i kampen för livsuppehållet.

*

Den man, som breven voro ställda till, Johan Magnus Nordin, adlad och friherre af Nordin, bror till »riksprosten» och historikern C. G. Nordin, var en av de ursprungligen ofrälse ämbetsmän, som genom begåvning, arbetsamhet och ett ingalunda föraktligt mått av framåtanda, slog sig fram i nära anknytning till Gustav III, av vilken de voro fullständigt beroende. Som landssekreterare i Gävleborgs län under Carl Sparre började han sin karriär, som underlättades av Sparre, »den störste välgöraren» som han en gång, väl att märka i början av sin bana, kallade denne.² År 1777 blev Nordin häradshövding i Gästriklands domsaga och köpte s. å. Forsbacka bruk i södra Gästrikland. Hans politiska genombrott kom 1788, då han blev t. f. landshövding i Gävleborgs län, adlades under namnet af Nordin och i slutet av året organiserade Hälsinge frikår till länets försvar.³ Hans stjärna fortsatte att stiga. Under 1789 års riksdag var han en av konungens driftigaste agenter och begågnades bl. a. till att styra lantmarskalken Ch. Emil Lewenhaupt.⁴ Följande år blev han landshövding i Kopparbergs län — enligt sin företrädares i ämbetet, J. Beck-Friis', uppfattning tack vare intriger hos konungen — och fick 1792 i uppdrag att leda organisationen av riksdagen i

¹ S. Carlsson, Hans Gabriel Wachtmeisters dagbok 1807—1809, VSLÅ 1941.

² Brev den 14/10 1773, Börstörpsaml. 24, RA.

³ Om frikåren se brev av Nordin till G. M. Armfelt den 17/11 1788, Gustav.saml., F 508, UUB, och Underd. berättelse om Hälsinge frikår, av Nordin, dat. Forsbacka den 19/12 1788, Handl. rör. kriget 1788—1789, F 726, UUB. Se även Elof Tegnér, Folkvapningen i Sverige 1788, HT 1881, särsk. s. 226.

⁴ Bland Papper rör. riksdagen 1789, J. M. af Nordins saml., Sjöbolmsarkivet, RA, finnas C. E. Lewenhaupts klagoskrift i konc. med J. af Nordins rättelser och konc. till Lewenhaupts avsägelse av lantmarskalksposten. — Jfr W. Tham, Konung Gustaf III och Rikets Ständer vid 1789 års riksdag, Sthlm 1866, s. 133.

Gävle.¹ Efter Gustav III:s död randades hårda tider för gustavianerna. Af Nordin ansågs så farlig, att Reuterholmska regimen i aug. 1792 anställde en person att spionera på honom, nämligen den unge Hans Hierta, som i sina rapporter kunde lugna regeringen med att Nordin var för klok att sätta sig i spetsen för en upprorsrörelse. F. ö. talar Hierta om »herr af Nordins forcerade högfärd och uppblåsta varelse» men kan ej annat än erkänna hans stora duglighet som ämbetsman.² Av vissa uttalanden att döma har af Nordin i och med Gustav IV Adolfs tronbestigning kommit i ett bättre förhållande till den styrande makten, och han har tydligen nalkats den unge konungen med en viss förtrolighet.³ Under 1800 års riksdag säges han ha spelat en ganska stor roll bakom kulisserna men framträder ej mycket i debatterna. År 1812 avgick han som landshövding i Kopparbergs län och fick lustigt nog Hans Järta till efterträdare.⁴ Det finns ingen anledning att antaga annat, än att af Nordin i hela sitt liv förblivit en trogen gustavian. »Kan någon plikt vara heligare än att ömt vårda den vänskap vi knutit vid Gustaf III:s sida», skriver han till J. A. Ehrenström 1810. »Denne store och evigt vördade mans minne är det osvikelige föreningsband emellan hans få efterlemnade trogne tjenare.»⁵

Det är troligt, att af Nordin med sin ärelystna natur aldrig släppt tanken på att nå en framträdande post i centralförvaltningen. Av vikt för honom har då varit att ständigt hålla kontakt med kretsar i Stockholm, som kunde förse honom med nyheter om ställningar och förhållanden i huvudstaden. Som bruksägare ville han likaledes ha uppgifter om järnexporten och om priserna på järn i Sverige och England. I hans brevsamling i Sjöholmsarkivet finnas flera serier nyhetsbrev. Korrespondenterna ha ofta av hänsyn till den dåtida ringa garantien för att brevhemligheten skulle bevaras, sökt dölja sina namn. Brevnen äro ofta icke undertecknade eller underskrivna med

¹ Enl. Beckfriis' yttrande till Hans Järta, se dennes Självbiografiska anteckningar, F 857 a, UUB.

² Hans Hiertas brev till Reuterholm ingingo i den första av två artiklar i Ur dagens krönika 1885 med titeln: Hans Järta. Uppslag till en psykologisk studie. Af -ck, d. v. s. Henrik Schönbeck. Även om Järtas mission som kunskapare åt den Reuterholmska regimen förut i korthet påpekats av Elof Tegnér i Armfelt-biografien, 2, s. 35, var det säkerligen med en viss triumf, som tidskriften kunde delge allmänheten dessa detaljer om den man, som under en senare period av sitt liv skulle bli en av den svenska 1800-talskonservatismens främste. I brev till Schönbeck lovordar Ahnfelt den ²⁸/₃ 1885 (Ep S 11: 1, KB) den första Järta-artikeln och meddelar en anekdot om Järta som riksarkivarie (se noten i Ur dagens krönika 1885, s. 264).

³ Se brev från af Nordin till Gustav IV Adolf den ⁹/₁₂ 1798, F 657: c, UUB.

⁴ Älskvärda brev växlades mellan Järta och af Nordin, se brev av den senare den ²/₁₁ och ²²/₁₁ 1812, H. Järtas papper, F 857 a, UUB.

⁵ Brev den ²⁵/₃ 1810, J. A. Ehrenströms brevväxling, G 61 c, UUB.

någon intetsägande signatur. Bland skribenter, som kunnat identifieras, finner man kammarrådet Eric Edman, prosten J. M. Fant, överste Lars Stjernstam, kammarrådet Gustaf von Stockenström, kammarrådet af Strübing, presidenten Fredrik Tersmeden och från en något senare tid assessorn i kommerskollegium Elias Wilhelm Brandel.

*

De brev, som Ahnfelt avtryckt och som det här är fråga om, sakna underskrift med undantag av två. De omfatta tiden jan. 1795 — okt. 1796, juli 1798 — aug. 1801 med någon smärre lucka under af Nordins närvaro i huvudstaden. Vem har då varit af Nordins »journalist», som brevskrivaren ibland kallar sig? För att skydda sig har han sökt omge sig med en del mystifikation, delvis som det synes av tvivelaktigt värde. Chiffer begagnas däremot aldrig. Genomgående kallas Gustav Adolf Selim, hertig Carl Casib, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta Casiba och Reuterholm Raoul — för att genomskåda de signaturerna behövdes ju inte alltför stort skarpsinne hos tidens brevspioner. Breven ha ingen titulatur och äro åtminstone i början av korrespondensen ställda till landssekreteraren i Falun Hellsén, ej till af Nordin. Sigillet har bokstäverna GK, vilka ej äro riktiga.

Utgångspunkten för undersökningen togs i de uppgifter brevskrivaren ger om sin bostad. Som det synes alldeles i onödan meddelar korrespondenten den ¹⁵/₉, 1796, att han logerar på den s. k. svenska Prästgatan, och den ²⁷/₅, 1799 talar han om sitt kvarter på Köpmangatan.¹ Vidare kunde man av vissa uttryck i breven gå ut ifrån att han varit adelsman.² Han borde, då breven skrevos, ha varit ganska till åren kommen att döma av hans klagomål över gikten i hans gamla kropp. Då mantalslängderna för Stockholm 1800 äro fullständigt bevarade, måste den efterspanade finnas upptagen bland de adelsmän, som voro mantalsskrivna vid Köpmangatan — förutsatt nämligen att vederbörande bodde kvar där på hösten 1799, då de uppgifter, på vilka mantalslängden grundar sig, inlämnades. Genom denna undersökning tillkom en lista på c:a tio adelsmän. I ett brev från C. G. Nordin till brodern J. af Nordin av den ²⁸/₃, 1796 förekommer följande passus: »Introduktören och mäster Fredrik måste för närvarande ej ha samma planetsystem, då de kunna tro så olika om Himelsteknenas gång».³ En av de förtecknade adelsmännen hade verkligen förnamnet Fredrik. Att denne var brevskrivaren, kunde fastslås vid en jämfö-

¹ Ahnfelt, s. 53, 122. Köpmangatan uppges även i brev av ¹⁶/₃, 1801 (ej tr. av Ahnfelt).

² Ahnfelt, s. 91.

³ Sjöholmsarkivet, RA.

relse med ett par brev, i vilka Ahnfelt uteslutit vissa stycken. I början av brevet den 19/10 1795 förekommer en mening, vars karaktär bryter av mot brevskrivarens vanliga ödmjuka stil: »Alla de mig updragne kommissionerne skola af mig ... uträttas ... men jag trof likväl det vara säkrast och bäst, att, tils vidare, innehålla med alle forcerade Operationer, som ... kunna ... medföra väl en ren förlust, men aldrig någon säker vinst — detta måste väl M He: begripa lika så lätt som jag det nu tecknat F. R. Müller».¹ Mannen på Köpmangatan, af Nordins rapportör, var f. d. hovpagen Fredrik Mikael August Rosenmüller.

Mycket vet man inte om denne Rosenmüller. I de samtida tryckta memoarerna och brevsamlingarna söker man förgäves hans namn.² Släkten kom från Ingermanland och hette ursprungligen Müller. Translatorn Adrian Müller adlades 1662 under namnet Rosenmüller. Sonsonen kapten Georg Casper Rosenmüller var bosatt i Stockholm, ägde hus på Stora Nygatan och skall ha varit en förmögen man men ruinerat sig på lotterier († 1747).³ Han var gift med Sara Catharina Schmedemann, som dog 1742. Deras son Fredrik Mikael August föddes 1736 och stod vid 10 års ålder utan far och mor.⁴ I en supplik till Carl Gustaf Tessin — odaterad men troligen från 1754 — finner man följande lilla vers.

För Eders Excellence jag liten här framträder
har ingen far och mor, derföre ödmjukt beder
att blifva hulpen snart till page eller cadet
ty svälta är mig svårt och tigga icke lätt

med djupaste vördnad

Fredrik August Rosenmüller.⁵

¹ Härigenom förklaras början av brevet den 22/10, som i Ahnfelts återgivning är ganska obegriplig: »Hvad jag uti mitt senaste bref af den 19 dennes yttrade, var blott pour la forme», Ahnfelt, s. 12.

² I ett brev till J. M. af Nordin av den 22/3 1799 (Sjöholmsarkivet, RA) skriver C. G. Nordin, att hovjunkaren Rosenmüller hos af Nordins kamrer i Stockholm Högström berättat om af Nordins förestående giftermål med fru Beata Charlotta Silfverstråle. — Det kan påpekas, att den karikatyr, som i Index över svenska porträtt 1500—1850 i Svenska porträttarkivets saml., 2, Sthlm 1939, s. 690, är registrerad på Rosenmüller, ingalunda med säkerhet kan anses föreställa denne. Gravyren finnes i Nescherska saml., KB. Enligt porträttkatalogen (U 334, KB) är bildens föremål Carl Wilhelm Seele (med all sannolikhet kungl. sekr. Seele, f. 1765, † 1803). Genom en senare blyerts-anteckning, troligen från mitten av 1800-talet, ändras detta till »sannolikare kgl. Hofjunkaren F. M. A. Rosenmüller ... Flyttad till Rosenmüller».

³ Se Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, 6, s. 500 f.

⁴ I Storkyrkoförsamlingens Dopbok C a 8, SSA, står endast dopdatum, 24/11 1736, antecknat. Det hos Elgenstierna, s. 501, uppgivna födelsedatum 24/9, möter i den ena av originalgenealogierna för ätten, undertecknad av J. M. (?) Rosenmüller. Den andra originalgenealogien är uppgjord och undertecknad av Fredrik Mikael August Rosenmüller den 1/10 1764, Riddarhusarkivet.

⁵ Tessinska saml. 18 a, RA.

Endast underskriften är egenhändig. Man kan se, att handstilen ej förändrat sig mycket från 1750-talet till 1790-talet. Den ^{18/5} 1754 blev han antagen till page och uppbar som sådan 140 d. s. m. om året. Bland hans kamrater var f. ö. Evert Taube, »min gamle intime ungdomsvän», som han sedan kallar denne i breven. Den ^{29/12} 1757 beviljadespagen Rosenmüller »så väl i anseende till sin svaga hälsas bättre skötsel som sine enskilte angelägenheters bevakande» avsked från tjänsten och förlorade därmed också sina löneförmåner.¹ Detta var tydligen Rosenmüllers enda fasta anställning i livet. I mantals- och taxeringslängderna för Stockholm i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet får man en ganska enahanda yttre bild av hans liv. I regel finner man honom i Staden mellan broarna och i avkortningslängden med anteckningen: »afskrifvet» eller »Har varken lön eller pension eller annan tillgång, är utfattig». År 1765 är antecknat, att Rosenmüller visserligen titulerades hovjunkare men aldrig varit mer än page, varför taxeringen nedsattes.² Enstaka glimtar ur hans liv, som möta i rättegångsprotokollen, ge samma bild av en person med kroniskt dålig ekonomi, som vållade sin husvärd besvär med hyran och dessutom grannarna störd nattro genom att ställa till dans och buller om nätterna tillsammans med drängar och annat löst folk.³ I taxeringslängden för 1800 står antecknat: »har kommissioner». Anställningen som af Nordins rapportör var en av dessa.⁴

Den bild man får av de officiella handlingarna stämmer med den, som man får av de notiser brevskrivaren meddelar om sig själv. Detta gäller särskilt, om man läser originalen. Ahnfelt har ganska konsekvent uteslutit de ställen, där rapportörens beroende ställning gentemot af Nordin kommer fram och där han klagat över sin bittra nöd för sin uppdragsgivare. Denne tycks emellertid inte ha tagit alltför hårt vid sig. I regel brukade »den trogne och ödmjuke journalisten» be om ett halvt års arvode i förskott. År 1798 synes detta ha utgjort 25 rd rg, år 1801 31 rd för halvår. I regel fick han med »en nödställds impatience» och »i svår vända» ganska länge vänta på svar och vågade

¹ Se Brevboken 1754, 1757, Hovstatshuvudboken 1755, Slottsarkivet.

² Tax.-längd 1765, avkortningslängd Södra kv. 192, v., Maria 722 r.; mantalslängd 1770, Staden Södra o. Västra kv. 146; tax.-längd 1775, Staden Södra kv. 204 r., 295 r.; mantalslängd 1780, Staden Södra och Västra kv. 252; mantalslängd 1790, Staden Inre och Östra kv. 356; tax.-längd 1794: 42, Staden Ö. kv.; mantalslängd 1810, Maria V. 44; allt i SSA.

³ Prot. i konkurs- och hyresmål 1774 ^{12/10}, ^{15/10}, ^{17/10} (Robecks div., not. Redin) i mål mellan sadelmakaren J. D. Finck och Rosenmüller. För hänvisningen till detta prot. har jag att tacka fil. lic. G. Utterström. — Uppgiften hos Elgenstierna, s. 501, att Rosenmüller skulle ha varit gift i Göteborg och haft en dotter förefaller tvivelaktig.

⁴ Mantalslängd 1800, Staden Inre och Östra kv. 124, SSA.

påminna flera gånger, innan af Nordin gav sin kamrer i Stockholm utbetalningsorder. »Veden är dyr, det är svårt att skrifva i kölden. Måtte det beveka Eder», skrev han en gång.¹ En annan gång sade han sig vara tvungen att betala hyra och ved och skaffa sig nya kläder.² Ofta hänvisade han till »tidens dyrhet» — riksgäldsmyntet, som var det i handeln vanliga, sjönk ju under dessa år i värde och priserna stego. Galghumoristiskt förklarade han den $24\frac{1}{2}$ 1800, att samma orsak, som hindrade journalisten från att besöka riksdagen i Norrköping, nämligen penningnöden, också hindrade Casib, d. v. s. hertig Carl, att »densamma med sin höga närvaro behedra».³ Alldeles blotat på ljusare sidor var dock inte Rosenmüllers liv. Vid helgerna kunde han ofta meddela, att han skulle sätta sig i en släde eller en cabriolet och fara till en god vän — en lantman. Det var då fråga om ryttmästare Otto Johan Löwen på Häringe i Södertörn.⁴ Midsommaren 1801 tycks det ha gått muntert till, och 64-åringen vittnade efteråt: »Trött, af vakande, dantsande och pocalerande hela förl. natten, consequenter vid detta laget tämel: trög, stypide, och sömning ja kanhända äfven sömngifvande . . . hastar han [journalisten] till vilo».⁵

Rosenmüller verkar vara en äkta son av upplysningen, skildrar gärna »prästers intriger» och skrattar åt »de fromma själarna». Ett barn av sin tid är han också i sitt språk, som t. o. m. för den tiden är ovanligt bemängt med franska ord, någon gång tyska. Han har lätt för att skriva och försöker att ge en spirituellt touche åt framställningen. När han i mars 1801 i den djupa snön går från bostaden på Köpmangatan till postkontoret på Lilla Nygatan, tycker han, att landskapet liknar de lapska fjällen men, fortsätter han, »lik en annan Bonaparte skall journalisten gå öfver dessa alper och posta detta bref på Kungl. Postkontoret».⁶ Ibland gör hans ordval ett groteskt intryck på den moderne läsaren, t. ex. då han berättar om hur en byggnadsställning rasar framför huset mitt emot hans på Prästgatan, medan han ligger i fönstret och talar med en granne, varvid fyra murare dödas men en klarar sig alldeles oskadd från denna »perillieusa balletten».⁷

Rosenmüllers utrikespolitiska inställning är klar. Grundläggande är ett djupt hat mot England. »Det nackstyva rövarbandet» kallar

¹ Brev den $3/10$ 1796. Ej hos Ahnfelt.

² Brev den $27/8$ 1798. Ej hos Ahnfelt.

³ Ahnfelt, s. 166.

⁴ Elgenstierna, 5, s. 113.

⁵ Brev den $25/6$ 1801. Ej hos Ahnfelt.

⁶ Brev den $16/3$ 1801. Ej hos Ahnfelt.

⁷ Brev den $23/8$ 1799. Ej hos Ahnfelt.

han engelsmännen. »Kosacken» Nelson är ett annat smeknamn. Hans franska orientering blir alltmer utpräglad, och han var en varm beundrare av Bonaparte. Den 17 juli 1800 — alltså omedelbart efter Marengo — känner hans förtjusning inga gränser: »O, Mortelles! Si quelqu'un parmi vous doit prétendre d'aspirer à L'immortalité dans la postérité, et à L'hommage général de L'Europe . . . c'est bien à tres juste titre Le Brave, L'invincible Régent de la Republ. Française!»¹ Några sympatier för läran om de europeiska staternas jämvikt finner man naturligt nog inte hos Rosenmüller. På tal om brittiska motgångar i Indien och Egypten skriver han den 25/5 1801: »De finnas, hvilka befara, at det mäktiga Frankeriket torde nu upstiga till den grad af styrka, at hela den Europeiske Balancen däraf torde komma at derangeras . . . Detta lämnas därhän tils vidare men nu är det altför mycket för sent at resistera emot denne strömm, och dessutom är jag, för min ringa del, öfvertygad, at den Fr: superioriteten aldrig kan för oss och alle de öfverige Europeiske handlande nationerne blifva så skadande och så i grund förödande och ruinerande, som Engl: Despotiske Neptuns Jernspira . . .»²

Svårare är det att komma underfund med hans inställning i inrikespolitiska frågor. Det är inte mycket härvidlag, som han gillar, och det är inte många av de dåtida politikerna, som finna nåd för hans ögon — Toll utgör dock ett undantag. Av de framträdande personerna skildras Reuterholm i mycket mörk dager. Likaså tecknas Samuel af Ugglas med antipati och anklagas för att umgås en smula lättsinnigt med lagar och förordningar, när det gäller de personliga intressena. Något liknande går igen i teckningen av Mathias Rosenblad och Mauritz Klingspor. Axel von Fersens högdragenhet understrykes. Inte heller riksdrotsen Carl Axel Wachtmeister finner nåd för skribenten. Liksom hos andra samtida är »vita plåstret» det stående namnet på Wachtmeister, till vilken af Nordin själv tydligen inte stod i särskilt gott förhållande.³ Presidenten i statskontoret Carl Erik Lagerheim får däremot beröm, och detta gäller också lantmarskalken vid riksdagen 1800 Magnus Fredrik Brahe. Johan Gabriel Oxenstierna skildras som en hedersman om än inte så stark i skötseln av ekonomiska angelägenheter — publika eller egna. Bilden av Gustav IV Adolf skiljer sig inte från den vedertagna: han är sträng, häftig, sparsam, halsstarrig, och tidigt visar sig Karl XII-beundran hos honom. Den 26/2 1801 heter det: »man klagar nu här allmänt öfver

¹ Ej hos Ahnfelt.

² Ej tryckt av Ahnfelt.

³ Se brev till Gustav IV Adolf från J. M. af Nordin 9/12 1798, F 657 c, UUB.

att Selim synes hysa en nog långt drifven stränghet, ifver, hetsighet och ondska — kort sagdt en oböjlig karaktär, som man nu har största orsak att beklaga», han är »bien différent du Feu Son Père de Glorieux Mémoire . . . som man nu, mer än någon tid tilförene har största orsak at *ré regretter* . . .!»¹

En särskild svårighet är förknippad med det ofta använda ordet *jakobiner* — detta gäller f. ö. även ordets användning hos andra författare från denna tid. I likhet med många benämningar på politiska partier synes termen ha applicerats på högst skiftande grupper. Hos Rosenmüller möter ordet jakobin ofta med adjektivet *fördömda* framför. Ahnfelt förklarar detta som camouflage, ägnat att fria brevskrivaren från obehagligheter från censurens sida.² Men det vore ju egendomligt, om gustavianen af Nordin skulle hållit sig med en rapportör av en mer utpräglad jakobinsk färg. Rosenmüller talar med avsky om våldshandlingarna och pöbelupploppen under franska revolutionen. Ibland lyser det fram en förkärlek hos honom för den försiktiga medelvägens politik, som han i smickrande vändningar också tillskriver af Nordin. Det är fråga, om han ändå inte närmast är att räkna till de »modererade jakobinerna», till dem som säga (den 7/8 1800): »vår unge herre gör bäst att alltid behålla en jämn, ordentlig medelväg, dixit et salvavit animam meam, tillägga de».³

De uppgifter, som Rosenmüller lämnar, äro givetvis till en del hämtade ur pressen. Men han har också haft meddelare, vilka han stundom namnger. Han talar ofta om att han varit på slottet och fått höra det ena eller det andra. Dessutom hade han vissa förbindelser med Kungl. Maj:ts kansli och umgicks med några av de ledande inom det handlande borgerskapet. Vid hovet förser honom kammarherren greve Carl Axel Strömfelt med en del upplysningar.⁴ Men det är inte alltid så högt ställda män, som få vara meddelare. Också Gustav IV Adolfs förste kammartjänare Jakob Kundell intervjuas då och då.⁵ Viktigare var emellertid, vad Rosenmüller kunde få veta genom kansliet. På tal om ryktena om riksdag i oktober 1796 säger han, att »slikt känner man dock ej ännu uti Konungens kansli, hvarifrån dock allt dylikt bör vanligen expedieras».⁶ En annan gång framgår det, att han vet, vad som ursprungligen har stått i konceptet

¹ Delvis tryckt av Ahnfelt, s. 228.

² Ahnfelt, s. 4 f.

³ Ej hos Ahnfelt.

⁴ Se t. ex. brev den 3/8, 10/8 och 28/8 1800 (ej avtr. av Ahnfelt). I del 7 av Ur svenska hovets och aristokratiens lif finnes ett — visserligen bristfälligt — personregister, till vilket även kan hänvisas.

⁵ Se brev den 11/8 1800, 19/1 1801 och Ahnfelt, s. 168, där dock namnet utelämnats.

⁶ Brev den 9/10 1796. Ej hos Ahnfelt.

till en av Gustav Adolfs bulletiner (²⁸/₄ 1801).¹ Rosenmüllers oftäst nämnda meddelare äro de två kusinerna Johan Carl och Ulric Gustaf Franc, särskilt den förre. Titulärkanslirådet Johan Carl Franc var expeditionssekreterare i krigsexpeditionen, den mer kände Ulric Gustaf, som drabbats av onåd under den Reuterholmska regimen, återfick 1797 ställningen som statssekreterare och överpostdirektör. Rosenmüller deltar ibland i middagar hos dessa och får då höra nyheter. En annan källa är titulärkanslirådet Bengt Ferner. Av borgerskapets ledande män umgås Rosenmüller med grosshandlaren och titulärkommerserådet Carl Christofer Arfwedson, som då och då bjuder honom på middag, vilket ju bör ha varit ljuspunkter i tillvaron för Rosenmüller. Arfwedson lämnar uppgifter om Ostindiska kompaniets skepp och om järnexportens konjunkture, Tottie & Arfwedsons handelskorrespondens från London citeras ibland. För Arfwedson personligen hade Rosenmüller stor högaktning: han hörde till de klokaste och hederligaste av alla Stockholms affärsmän. Också med andra av Skeppsbro-adeln umgicks brevskrivaren. Han räknade bergsrådet Jean Lefebure till sina vänner, som han då och då gästade.² Sekreteraren i Jernkontoret, sedermera kammarrådet Lars Segerström, adlad af Segerström, och bergsrådet Jöns Risell försågo honom någon gång med nyheter av ekonomiskt intresse.³ Men givetvis förekomma mer tillfälliga meddelare: en finsk handelsman, som vistats i Frankrike i två år, berättar om tillståndet där (10 juni 1799). Intressantare äro de ryssar, som rapportören känner, särskilt den unge greve von der Pahlen, son till generalen och en av ledarna för sammansvärjningen mot Paul I och 1789 fånge i Sverige. v. d. Pahlen kom efter mordet på kejsaren till Sverige och berättade en del om vad som tilldragit sig vid revolutionen i Ryssland.⁴

Frågan om brevens sanningsvärde kan här ej uttömmande behandlas, utan jag får nöja mig med några stickprov. Som första exempel kan tagas giftermålsfrågan, d. v. s. Gustav Adolfs tilltänkta giftermål med en prinsessa av Mecklenburg-Schwerin 1795. Planerna på detta hängde ihop med den allmänna politiska inställningen: de voro ett led i Reuterholms anti-ryska politik och i närmandet till Frankrike. I nov. 1795 skedde eklateringen. Inför Katarina II:s missnöje, som underströks med ryska truppsammandragningar vid finska gränsen, och inför franska direktoriets mindre tillmötesgående inställning till Sverige i slutet av 1795, blevo hertig Karl och med tiden

¹ Ej hos Ahnfelt.

² Se t. ex. brev den ²⁸/₂, ¹¹/₈ 1800, ¹⁸/₁ 1801 (ej hos Ahnfelt).

³ Om Segerström brev den ⁷/₇, 1800 och om Risell den ¹⁴/₁ 1799 (ej hos Ahnfelt).

⁴ Brev den 13 och 16 apr. 1801, se Ahnfelt, s. 243 f.

också Reuterholm mera betänksamma. Härtill kom Gustav Adolfs motvilja mot den utsedda bruden. I mitten av febr. 1796 beslöt regeringen, att det mecklenburgska giftermålet skulle skjutas upp, vilket emellertid samtidigt dementerades i en cirkulärskrivelse av den 10/2 till de svenska beskickningarna i utlandet.¹ Redan den 22 febr. har Rosenmüller fått höra rykten om att giftermålet inte skulle bli av.²

Ett ämne, som under åren efter Gustav Adolfs övertagande av regeringen begärligt debatterades av allmänheten, var frågan om G. M. Armfelts eventuella återkomst och rehabilitering. Rosenmüller återger länge de kringlöpande ryktena utan att vara närmare initierad. I slutet av 1800 bli emellertid hans meddelanden av större värde. Detta beror på att hans källa alltifrån den tiden är Armfelts *homme d'affaires* hovrättsrådet J. Brygger.³ Den 1 sept. 1800 kan han rapportera, att konungen beslutat sig för att Armfelt skall få komma tillbaka.⁴ Tillståndet gavs genom Kungl. brev den 10 sept.⁵ Riktig är också hans uppfattning, att det framförallt var tack vare Tolls bemödanden, som Armfelts sak vann framgång mot af Ugglas' och Wachtmeisters motstånd. Den 27 apr. 1801 meddelar Rosenmüller uppgifter och citat ur ett brev från Armfelt till dennes hustru, i vilket Armfelt talar om den audiens hos kejsar Paul, som på grund av de hemska händelserna natten den 23—24 mars aldrig blev av.⁶ Rosenmüller kan rapportera, att Armfelt vid den första audiensen hos Gustav Adolf nära nog drabbats av ett nervsammanbrott, han träffar honom själv en gång på det Kungl. museet i Slottet, där Rosenmüller umgicks med museets kamrer Göbel, och finner Armfelt mycket förändrad, åldrad och sjuklig. Han är snart på det klara med att Armfelt inte kommer att spela någon roll och att denne inom kort tänker resa igen, vilket allt stämmer med verkligheten. Armfelts yttranden vid avskedsmiddagen hos U. G. Franc kan han också meddela.⁷

Ofta möta i början eller slutet av breven utrikesnyheter. Självfallet hämtade Rosenmüller även härvidlag mycket ur tidningarna, men en hel del måste han ha fått på annan väg. Man kan gissa på

¹ Se häröm E. Carlsson, *Den ryska giftermålsfrågan*, Uppsala 1925, s. 82—89.

² Ahnfelt, s. 27. Den välunderrättade R. F. Hochschild antecknar ryktet den 20/2, se R. F. Hochschilds *Memoarer*, 3, utg. av H. Schück, Sthlm 1909, s. 167.

³ Måste åsyftas i brev den 14/5 1801, Ahnfelt, s. 253. Brygger omtalas även i brev den 10/6 1800, Ahnfelt, s. 172, och den 8/6 1801, Ahnfelt, s. 262.

⁴ Ahnfelt, s. 190.

⁵ Elof Tegnér, G. M. Armfelt, 2, Sthlm 1884, s. 362.

⁶ Ahnfelt, s. 248, jfr Tegnér, a. a., 2, s. 410.

⁷ Ahnfelt, s. 252 f., 259, 260 f.

hans förbindelser med kansliet. Ibland hänvisar han till skrivelser från postmästaren i Hamburg till överpostdirektören U. G. Franc.¹ Utrikespolitiska nyheter tryckas ha läckt ut genom kurirerna. I brev den 6/4 1801 kan han meddela, att en kurir, som anlant natten mellan den 3 och 4 apr., medfört nyheten, att engelska flottan låg mellan Ven och Köpenhamn.² Kort förut hade ju dramatiska händelser skett i Ryssland: mordet på kejsar Paul natten mellan den 23 och 24 mars. Det första omnämmandet i de stockholmska tidningarna kom i Stockholms Post Tidningar den 8/4, där det i korthet säges, att kejsaren avlidit och att hans äldste son bestigit tronen. I brevet den 6/4 skildrar Rosenmüller mordet med flera detaljer och framkastar även tanken på engelskt initiativ men utan att ange från vilka kretsar mordplanen har utgått.³ Betydelsen har han klar för sig: ansluter sig Alexander till England, vilket man befarar, är det slut med den nordiska koalitionen. Liksom hos Hochschild grunda sig Rosenmüllers uppgifter säkerligen på muntliga meddelanden från kuriren, som anlände den 8/4.⁴ Någon gång ser det ut, som om Rosenmüller vill ge sig sken av att vara mer initierad, än han verkligen var. Så tycks vara fallet med nyheten om Marengo. I brev den 10/7 1800 skriver han, att en depesch från J. de la Gardie i Wien anlant med underrättelsen den 7/7.⁵ I själva verket ankom den depesch av den 26/6, i vilken de la Gardie f. f. g. omnämner slaget, enligt påteckning till Stralsund först den 7/7.⁶ Rosenmüller har dessutom kunnat läsa en skildring av den franska segern i Stockholms Post Tidningar den 10/7, som har sensationen från Paris. En mer ingående undersökning av pålitligheten hos »krönikören» skulle troligen ge vid handen, att denne ägt ganska goda förbindelser och varit samvetsgrann i sitt återgivande av materialet, varför hans brev ingalunda äro någon dålig källa.

Rosenmüller flyttade mot slutet av sitt liv till Maria församling och bodde på Hornsgatan hos den blinde kontorsbetjanten Wickström. 78 år gammal dog han i fattigdom den 12/10 1814 och begravdes den 21/10. Begravningen var en fattigbegravning, som kostade 24

¹ T. ex. den 22/8 1799 (ej hos Ahnfelt).

² Ahnfelt, s. 237. Jfr Hochschild, a. a., 3, s. 340 f., Axel v. Fersens dagbok, 4, utg. av Alma Söderhjelm, Sthlm 1936, s. 205 ff.

³ Ahnfelt, s. 237 ff.

⁴ Hochschild, a. a., 3, s. 341. A. v. Fersen, a. a., 4, s. 206, uppger andra källor. v. Stedingks depesch av den 26 mars (i klarskrift) återger den officiella versionen av Pauls död och antyder endast, att många rykten uppkommit, Muscovitica, RA. Jfr H. Larsson, Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800—1801, 1888, s. 114.

⁵ Feldaterat av Rosenmüller (10 juni i st. f. juli) men rättat av Ahnfelt, s. 175, jfr ovan s. 55. Denna passus ej avtr. av Ahnfelt.

⁶ Germanica, B I, Kejsaren, RA.

skill. för gravöppningen.¹ Någon bouppteckning finns inte bevarad och har väl av naturliga skäl aldrig behövt upprättas. I sin versifierade ansökan till pagetjänsten 1754 hade han skrivit, att »svälta är mig svårt och tigga icke lätt». Förmodligen hade han väl fått smaka på båda delarna, innan han dog. Trots alla olikheter mellan af Nordins »krönikör» och krönikans utgivare Arvid Ahnfelt finnes dock en likhet dem emellan. Båda fingo till en del sin utkomst genom att servera nyheter till intresserade, låt vara att den förre genom att flitigt lyssna i hovtrapporna och uppfånga smulor från storborgarnas bord sökte uppsnappa dagens skvaller och den senare ur arkivens och bibliotekens gömmor drog fram gångna dagars.

---

¹ Kv. Ormen mindre, nr 5 enl. 1810 års nr-ordn., nuv. gatnr 48. Maria dödbok, F I 5, och Maria kyrkräkning 1814, L I a, 165, SSA. Dödboken uppger felaktigt hans ålder till 82 år.

Gustaf Johan Ehrensvärds dagboks- anteckningar.

En källkritisk kommentar.

Av Bengt Hildebrand.

I den rika gustavianska memoar- och dagbokslitteraturen har envoyén och operachefen, friherre *Gustaf Johan Ehrensvärds*¹ (f. 1746, † 1783) bekanta »Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof» länge åtnjutit ett stort anseende. De utgavos av E. V. Montan i tvenne delar, av vilka den första trycktes (i sin första uppl., jfr nedan) 1877, den andra 1878. Någon närmare källkritisk analys av dem har emellertid icke gjorts. Som även en kortfattad sådan torde ha sitt värde för forskaren må emellertid följande förhållanden påpekas.

Värdet av Ehrensvärds anteckningar ligger naturligtvis i första hand däri, att det här rör sig icke om sent författade memoarer utan verkligen om dagboksanteckningar, således en primär källa. Vid läsningen av dem finner man emellertid på ett ställe en passus, som vid första åsyn inger någon skepsis härvidlag. Under den 16 november 1779 läser man nämligen om majoren Lars Philip Hierta orden »*sedermåra* [kurs. av mig] ryktbar och olycklig». Hierta avvek ur riket år 1783. De citerade orden kunna därför omöjligt härröra från någon Ehrensvärds dagboksanteckning 1779. Går man till Ehrensvärds originalhandskrift finner man förklaringen: citatet är en senare tillfogad marginalanteckning. Vad här framträder är således icke någon mystik i fråga om dagboken, utan en ederingsbrist. Denna beror på orsaker, vilka delvis klarläggas redan i Montans andra del av Dagboksanteckningarna.

I Lunds universitetsbibliotek finns i De la Gardieska samlingen en avskrift av Ehrensvärds hela journal, omfattande tiden 20 maj—1 oktober 1776, juli—december 1779 och januari—31 juli 1780. Montan har år 1877 tryckt 1776 års journal efter original i universitetsbiblioteket i Uppsala, men 1779 års efter avskriften i Lund. Härigenom har han ej observerat den ovan påpekade interpolationen, vars karaktär av senare marginalgilläggs ju borde ha angivits. Ehren-

¹ I familjen kallades E. vanligen Gösta.

svärds originaljournal för 1779 och 1780 är emellertid bevarad i det Klinckowströmska arkivet på Stafsund.¹ Dit har den tydligen kommit på något sätt via familjen von Fersen (G. J. Ehrensvärds systerdotter Lovisa Sophia Piper var g. m. Fabian von Fersen). För sin 1878 utgivna andra del har Montan vid avtrycket nyttjat stafsundsoriginalet. Därjämte har han bifogat en lång lista rättelser till 1877 års tryck av 1779 års, som har många fel av ganska framträdande art, t. ex. Bernstorff i stället för Wahrendorff, Drottningholm i stället för Gripsholm, 10.000 i stället för 100.000, o. s. v. Samma år, 1878, har Montan därtill utgivit *första delen i en ny, andra upplaga*, där dessa rättelser äro införda i texten. Denna andra upplaga bör således lämpligen av forskare användas vid studium av del 1, men icke den första, 1877 tryckta upplagan.

Vad som däremot lätt kan förbises äro Montans ord i förordet till del 2, att han förtecknat (och rättat) »de *mera väsentliga* [kurs. av mig] olikheterna» mellan Ehrensvärds original och avtrycket. En närmare jämförelse mellan Montans utgåva och Stafsundsoriginalet visar också genast, att icke så få smärre inadvartenser förblivit orättade även i andra upplagan (1878) av Ehrensvärds första del. Jämför man t. ex. första början av 1779 års journal för den 1—3 juli observerar man följande: a) [1/7] Montan: »efter hertiginnan med sina damer till häst skulle följa» — orig.: »efter hertiginnan med sina damer väntades till häst»; [samma dag] Montan överhoppas verbet »stod» efter ordet »Drottningen»; b) [2/7] Montan: »besåg champ de bataille» — orig.: »besåg de förra dagarnes champs de bataille»; c) [3/7] Montan: »hofjunkar Cederfelt» — orig.: »lifp[agen] Cederfelt»; [samma dag] efter orden »8 canonskott» äro av Montan fem ord överhoppade. Redan dessa få exempel av slarv, felläsning o. s. v. visa, att man vid djupare studier bör titta också på Stafsundsoriginalet i fråga om 1779 års journal.

Såsom jag haft anledning framhålla i den av franske ministern Pierre de la Blanchetai och mig författade artikeln om Gustaf Johan Ehrensvärd i Svenskt biografiskt lexikons tolfte band, h. 58 (1947), ligga de Ehrensvärdska dagboksanteckningarnas största intresse mindre på rent politiskt område. Snarare äro de, såsom de la Blanchetai uttryckt saken, ett slags film från de kungliga gustavianska lustslotten, och i denna egenskap äro de ovärderliga och oöverträffade.

Icke blott i yttre avseende äro Ehrensvärds dagboksanteckningar en god källa. Även det inre källvärdet är stort. E. tillhörde Gustaf

¹ Förf. tackar vördsamt Friherrinnan Thyra Klinckowström, Stafsund, för vänligt tillmötesgående genom utlån av Ehrensvärdska papper ut Stafsundsarkivet.

III:s närmaste omgivning och var en skarpsynt, hederlig och sanningskär iakttagare. Själv ironiserar han över A. L. Hamilton, med tanke »på vad avstånd greve Hamilton kunnat vara kännare» av händelserna.

Det sagda hindrar givetvis ej, att Ehrensvärd — särskilt när det rör saker, som han ej direkt iakttagit — kan beslås med fel. Dylika äro påpekade på flera ställen av en forskare som Almén.¹ Den rent historiska framställningen hos E. övergår också ibland i så måtto till litterär, att E. har för mycket av samtal i direkt anföring. Särskilt märkbart är detta vid skildringen (del 2, s. 29 ff.) av hertig Carls försoning med Lovisa Ulrika, då E. tydligen själv icke alls var med.

Ehrensvärds framställning är nykter och klar, ehuru ibland tyngd av »generella maximer» av filosofisk art, som efter tidens sed knytas till de omtalade fakta. J. M. Sprengtporten, som visserligen var ovän med E., omtalar denne och hans bror Carl E.² såsom »tvenne de mechantaste personnager, som jag någonsin känt».³ Onekligen hade båda en viss sälta, men Gösta E:s omdömen verka samtidigt alltid intressanta och träffande. Sällan gör han utförligare och djupare personstudier. Det märkligaste undantaget är det utomordentliga porträttet (del I, s. 402—411) av Beylon, den diskrete schweiziske lektören, som kom att spela en verkligt betydande roll och dog som hela kungafamiljens förtrogne och intime vän och vars egenskaper tydligen starkt imponerat på Ehrensvärd. Dennes otvetydigt konstnärligt-litterära läggning visar sig f. ö. också t. ex. i hans öppna natursinne. I grunden var han en något pessimistisk och melankolisk människo- och livsskildrare och det gustiavanska hovlivets tomhet och hets tröttade honom och återspeglas klart i anteckningarna. Ibland har E. också skildringar av subtil och förtjusande ironi. Jämte sitt stora rent historiska och kulturhistoriska värde ha dagboksanteckningarna därför också ett visst litterärt sådant.⁴

¹ F. Almén, Gustav III och hans rådgivare 1772—1789 (1940).

² Generallöjtnanten frih. Carl August E. (f. 1749, † 1805), mest känd som diplomat.

³ Ur J. M. Sprengtportens papper, utg. av H. Schück (Sv. memoarer och bref, 8, 1904) s. 95.

⁴ En utförligare framställning av E:s person och gärning finnes i den ovan anförda artikeln i Svenskt biografiskt lexikon.

Förväxlings- och identifieringsproblem.

1. Sven Månsson Rospigg, adlad Eketrä, och Sven Månsson (Somme) till Västerby.

Av Bengt Hildebrand.

I arbetet för Svenskt Biografiskt Lexikon äro de i litteraturen förekommande personförväxlingarna särskilt hinderliga. Dylika förblandningar äro beträffande personer under alla perioder av vår historia vida talrikare än man även bland forskare och fackmän i allmänhet föreställer sig. Jag har haft anledning att på annat håll¹ särskilt beröra den karolinske general »Carl Gustaf» von Delwig, som under tvåhundra år förekommer i nordisk historisk litteratur och som vid närmare granskning visat sig aldrig ha existerat, utan i stället varit en dubbling — åstadkommen tidigast genom fel i ett tryckt personregister 1740 — av generalmajoren Johan Winrich von Delwig.² Ett annat dylikt exempel är förblandningen i svenska urkundsverk och i litteraturen av den polske diplomaten Magnus Ernst Dönhoff (f. 1581, † 1642) med överstelöjtnanten Ernst Dönhoff, som 1630 gick i svensk tjänst, slutade som överste där och deltog i slagen vid Breitenfeld 1631 och Lützen 1632.³ Ett tredje exempel är förväxlingen (i t. ex. registret till Johan Banérs tryckta brev till Axel Oxenstierna och i G. Björklins Banérmonografi) av den Ernst Albrecht von Eberstein (f. 1605, † 1676), slutligen dansk fältmarskalk och kurbachsisk generalfältmarskalk, som var kavalleriöverste i Banérs armé i Tyskland, med greve Caspar von Eberstein († 1644, av en helt annan släkt), som också var i svensk tjänst (1630) och samarbetade med svenskarna 1632 samt slutade som hessisk generallöjtnant.⁴

Ett modernare exempel kan också ges. Fredrik Bogislaus von Schwerin fick intresse för och påverkades av tysk skönlitteratur genom sina barns informator docenten Ekmarck. Ända sedan Palmblad i gamla Biographiskt lexicon (på art. von Schwerin) felaktigt identifierat denne med docenten i *fysik* Christopher E. († 1808) går

¹ B. Hildebrand, En obefintlig karolinsk general »Carl Gustaf» von Delwig (HT 1942, s. 400—407).

² Se även SBL 11, h. 51 (1941), s. 62 ff.

³ SBL 11, h. 55 (1945), s. 749.

⁴ SBL 12, h. 56 (1946), s. 23 f.

denna notis i svensk litteratur. Barnen von Schwerins informator var i verkligheten Christopher E:s kusin Jon Ulric Ekmarck, Geijers docent i historia, som vistades i Sala hos Schwerins först 1817 och tidvis 1819.¹

Personförväxling rörande äldre svensk biografi är givetvis särskilt utbredd på grund av dåtida namnskick. När personer i aktstycken och litteratur nämnas blott med patronymica utan angivande — i litteraturen t. ex. inom parentes efter namnet — av den släkt, som de tillhört, är det i själva verket mången gång även för fackmän svårt att åstadkomma rätt identifiering. Det är emellertid mycket viktigt för efterföljande forskning, att så sker, och just därför borde författare och utgivare nedlägga mera arbete, än som ofta görs, på sina personregister.²

Dessa erinringar äro här närmast orsakade av det redaktionella utredningsarbete, som måst ske såsom förberedelse till artikeln i Svenskt biografiskt lexikon om *Sven Månsson Rospigg*, år 1607 adlad med namnet *Eketrä* och stamfader för denna ätt, som utgick på manssidan 1893 och på kvinnolinjen 1945.

Sven Månsson Rospigg härstammade, oaktat sistnämnda lokalamn, från Kimito socken i Finland, där modern ägde ett skattehemman, Påvalsby, som tydligen tidigare varit Svens faders och som år 1639 av Svens son *Johan Eketrä* genom byte uppläts till Axel Oxenstierna.³ Emellertid har Sven Månsson troligen tidigt kommit över till Sverige, där han från 1590-talets senare del kan följas under årtionden, innan han som äldre återbördades till Finland. Hans nämnda lokalamn *Rospigg*⁴ tyder väl på, att han på något sätt under sin uppväxt varit knuten till Roslagen. Han använder själv namnet i brev 1598⁵ och, såsom det uppgivits, även i sigillomskrift.⁶

Emellertid försvåras forskningen rörande hans öden därigenom, att Sven Månsson Rospigg, som tidigast påträffas såsom verksam i Östergötland, var samtida med en annan Sven Månsson, nämligen frälsemannen *Sven Månsson (Somme)*, som därtill även själv var

¹ Se J. U. Ekmarcks självbiografiska anteckningar, tr. av brodern E. Ekmarck 1837.

² Jfr min studie »Om personregister» (PHT 1941—42, s. 157—176).

³ W. G. Lagus, Undersökningar om finska adelns gods och ätter ... (1860), texten s. 45, notavd. s. 225; J. Gardberg, Kimito friherreskap (1935), s. 171. — Jag har haft förmånen få diskutera problemen rörande Eketrä med fd. arkivrådet Joh. Ax. Almquist och förste arkivarien Lars Sjödin, som jag varmt tackar.

⁴ Utredning om beteckningen *rospigg* i E. Heilquist, Svensk etymologisk ordbok (1920—22), s. 654 f. Hellquists tidigaste belägg är från omkr. 1630 (men ordet är av fornsvenskt ursprung).

⁵ Sv. riksdagsakter, ser. I, del 4, s. 325 f. (namnet å s. 326).

⁶ Elgenstiernas ättartavlor: Eketrä. Något E:s sigill har jag ej sett.

östgöte, i det han skrev sig till säteriet Västerby eller Västerbyholm i S:t Johannis socken, Lösings härad.¹ Deras verksamhetstid sammanfaller mycket nära, i det att Sven Månsson (Somme) avled 1624 och Sven Månsson Rospigg, adlad Eketrä, år 1626. Förväxlingen dem emellan genomgår en stor del av litteraturen, vilket medfört ovanlig förvirring.

Som faktum kan man utgå ifrån, att den Sven Månsson, som 1597—98 var *fogde* på Linköpings hus samt över Valkebo, Hanekinds och Bankekinds härader med Tuna gård (Ög.), som blev befallningsman över Kungsbrogård 20 dec. 1597 samt satt som sådan över Norrbyhus samt Gullbergs och Åkerbo härader (Ög.) 1597—1600, är *Sven Månsson Rospigg*. Beviset ligger i det nämnda brevet av 23 jan. 1598,² vilket han själv undertecknat med fulla namnet. Det är då också givetvis denne Sven Månsson Rospigg, som vi möta i fortsatt lokalförvaltningskarriär i Östergötland, på Stockholms slott, senare på Kalmar slott 1617 och från 1620 på Viborg och Nyslott i hans gamla födelsebygd Finland.³ Då han närmast får karakteriseras som bondson och är ofrälse ända till 1607, när han adlas med namnet Eketrä, hör Sven Månsson Rospigg länge till hertig Karls, sedan Karl IX:s lågbördiga förtroendemän. Med visshet belagd i handlingarna är han icke före 1597.

Granskar man nu riddarhusgenealogiens uppgifter, återgående ännu i Elgenstiernas ättartavlor; börjar Sven Månsson Rospiggs meritlista där med uppgifterna: »var 1584 konung Johan III:s kammartjänare; befälhavare för en fana i Östergötland 1586». Hoppet mellan 1586 och 1597 är elva år, under vilka man ej skulle kunna följa namnen. Här börjar emellertid förblandningen. Det är utan tvivel alldeles riktigt, att som W. Stenhammar och R. Stenbock gjort i sitt arbete »Kungl. Andra livgrenadjärregementet 1552—1927» (1941) föra dessa uppgifter, därtill i bättre preciserad och belagd form, till frälsemanen *Sven Månsson (Somme)*: det är denne, som enligt räntekammarboken var hovjunkare vid Johan III:s hov 1579 och ryttmästare vid Östgöta ryttare 1586—90. Här ha således riddarhusgenealogien och ättartavlorna fel. Men Stenhammar

¹ Ätten Somme (Some) är ej genealogiskt klarlagd. Den finns emellertid redan i J. Messenius, *Theatrum nobilitatis Suecanæ* (1611; benäget påpekande av fd. Arkivrådet Almquist), därtill äro de olika medlemmarna flerstädes behandlade i litteraturen. Se t. ex. Nord. familjebok, 2:a uppl., art. Somme, samt senast Joh. A. x. Almquist, *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden*, 3: 2 (personreg.).

² Sv. riksdagsakter, ser. I, del 4, s. 325 f. (namnet å s. 326).

³ Se Joh. A. x. Almquist, *Den lokala civilförvaltningen . . .*, ättartavlorna samt J. E. A. Almquist, *Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län* (Skr. utg. av Personhist. samf., 11, 1946).

och Stenbock begå motsatt fel. De tro, att ryttmästaren Sven Månsson (Somme) är den, som sitter som fogde i Linköping och på Kungsbro. Ovan har redan visats, att detta är oriktigt. Den fortsatta meritlistan för Somme i regementshistorien är däremot, åtminstone i de flesta uppgifterna, alldeles riktig. Han blev hertig Johans furstliga råd och hovmästare hos hertigens gemål, han var med att bära Johan III:s kista 1593 och bar Östergötlands fana vid Karl IX:s likfärd 1612. Sistnämnda uppgift har W. G. Lagus¹ i sitt kända godshistoriska arbete felaktigt placerat på Sven Månsson Eketrä! Redan G. Petri har i »Kungl. Första livgrenadjärregementets historia», 1 (1926), samma uppgifter, som sedan gå igen i Stenhammars och Stenbocks arbete; även fogdenotiserna äro med hos Petri.

Nya felaktigheter påträffar man i personregistret till Adam Lewenhaupts upplaga av Karl IX:s almanacksanteckningar, »*Calendaria Caroli*» (1903). Där placeras under Sven Månsson Eketrä två hänvisningar, en till en hertigens notis 1596, en till 1592.

Notisen från 1596 är lättast uppklarad. Hertigen möter i Örebro Erik Ribbing och »Sven Månsson», återkomna från ett uppdrag i Finland. I de tryckta riksdagsakterna finner man emellertid hertigens fullmakt av Söderköping 7 nov. 1595 jämte instruktion och ett hertigens brev till krigsfolket i Finland.² I fullmakten talas om »Sven Månsson til Vesterby», i brevet om »Sven Månsson til Vesterbyholm». Detta var den gård, som Somme skrev sig till och som tidigare tillhört hans far, riddaren och riksrådet Måns Svensson (Somme)³ Identiteten är således fullt klar, såsom även Eric Anthoni sett i sitt arbete om hertig Carl och Finland.⁴

Lewenhaupts andra hänvisning rör 1592 i februari. Hertigen skriver då: »Kämme Klas Slatte och Sven Månsån till Stockholm från Påländ». Man kunde först vara böjd för att här anse Lewenhaupts identifiering med Sven Månsson (Rosspigg) Eketrä riktig, då denne, som strax skall nämnas, kom att indragas i striden mellan Sigismund och Karl. Men att Lewenhaupt även här har fel och det i själva verket rör Somme, synes framgå av ett annat dokument. Sigismund skriver från Warszawa den 16 jan. 1597 ett också i riksdagsakterna tryckt brev, där han enligt texten riktar sig till »Sven Månsson och Clas Slatte».⁵ I regesten ovanför har Emil Hildebrand

¹ Se ovan s. 000, not 00.

² Sv. riksdagsakter, ser. 1, del 3, s. 691 f., 693 f.

³ J. A. x. Almqvist, Frälsegodsen, 3: 2.

⁴ E. Anthoni, [Till avvecklingen av] Konflikten mellan hertig Carl och Finland, 1—2 (1935—37; se personreg.: Sven Månsson Somme).

⁵ Sv. riksdagsakter, ser. 1, del 3, s. 1005.

svängt om namnens ordning, troligen i tanke att Sven var den lågbördige fogden. Placeringen i texten av Sven före Slatte tyder dock enligt dåtida kanslibruk snarast på, att även Sven var en frälseman, d. v. s. i detta fall Sven Månsson (Somme). Det är så mycket viktigare att klargöra detta, som Sven Månsson Rospigg nu också uppträder på arenan, likaledes i Östergötland. Men då han icke med en enda notis är säkert belagd före 1597 och Sigismunds brev till Sven och Slatte utan tvivel har visst samband med deras besök i Polen 1592 stärkes intrycket, att Slattes medhjälpare både 1592 och 1597 var Somme.

I riksdagsakternas nästa del, utgiven av Lars Sjödin, möter man Sven Månsson Rospigg och det på flera ställen.¹ I brevet den 23 jan. 1598 till Hogenskild Bielke är fogden bekymrad för ställningstagandet mellan konungen och hertig Karl. Snabbt tvangs han dock över på hertigens sida, då denne i skrivelse av 20 sept. 1598 gav honom och Nils Larsson order att broar skulle sprängas och bråtar anläggas på alla vägar, som förde från Stegeborg till Kalmar, d. v. s. för att hindra Sigismunds återresa.²

Riddarhusgenealogien, följd i ättartavlorna, har tilläggsnotisen, att Sven Månsson Rospigg under detta arbete greps av konungens knektar och skulle blivit hängd, om ej Thure Bielke lagt sig ut för honom. Notisen härstammar från Werwings bekanta historia,³ d. v. s. från dennas egentliga upphovsman Arnold Johan Messenius.⁴ Uppgiften är ej källbelagd, men den har inre kriterier på att vara riktig. Hertigen hade i skrivelse den 13 dec. 1597 befallt Sven Månsson Rospigg att indraga gods från herr Thure Bielke.⁵ Som utgivaren av riksdagsakterna, Sjödin, påpekar, synes Sven och andra fogdar ej ha förhastat sig med verkställandet härav, vilket ju bör ha uppskattats av Bielke.

Det är ingen anledning att här närmare följa Sommes och Ekesträs biografier.⁶ Blott må påpekas ännu en förväxling på riddarhusgenealogien i fråga om Ekesträ. Där säges (ättartavlorna ha försiktigtvis notisen inom citattecken), att E. varit »g. m. myntmästaren

¹ Sv. riksdagsakter, ser. I, del 4, s. 260, 325 f., 390.

² S. T u n b e r g, Sigismund och Sverige 1597—1598, 2 (1918), s. 126 (och not 3 där).

³ J. W e r w i n g, Konung Sigismunds och konung Carl den IX:des historier, utg. av A. A. v o n S t i e r n m a n, del I (1946), s. 419 f.

⁴ V. S ö d e r b e r g, Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius (1902); E. A n t h o n i, Kopieboken 1592—1601. Ett bidrag till belysning av Arnold Johan Messenii forskargärning (Sv. litt.-sällsk:s i Finl. Hist. o. litt.-hist. stud., 11, 1935).

⁵ Sv. riksdagsakter, ser. I, del 4, s. 260.

⁶ För Ekesträ hänvisas till art. i SBL, 12.

Anders Hanssons änka». Uppgiften är orimlig. Gustav Vasas bekante myntmästare Anders Hansson avrättades 1536 på grund av upprors- och attentatsplaner.¹ Hans änka, Brita eller Birgitta, förekommer i tänkeboken 1555,² där kallad Anders Hanssons hustru och, förefaller det, omgift med en Sven Månsson. Men detta är en vanlig Stockholmsborgare och Brita därtill redan död. Denne Sven kan följaktligen omöjligt vara identisk med den 40 år senare verksamme fogden Sven Månsson Rospigg. Vad dennes maka i verkligheten hetat är i varje fall tillsvidare ej känt.

En reflexion, som förefaller naturlig ovanpå allt det anförda, är, att det vore högeligen önskvärt få ett av fackman eller fackmän utarbetat fullständigt personregister till den äldre serien av riksdagsakterna.

¹ Konung Gustaf den förstes registratur, II (1888), bl. a. s. 395 f.; A. W. Stiernstedt, Om myntorter, myntmästare och myntordningar (Numism. meddel., I, 1874), s. 22 f.

² Stockholms stads tänkebok, utg. av J o h. A x. A l m q u i s t (1939), s. 115, 134 f.

En källskrift om Geijers sista tysklandsresa.

Av Uno Willers.

I samband med en undersökning av Ernst Moritz Arndts svenska förbindelser¹ har jag redan tidigare sökt pröva källvärdet hos Anna Hamilton Geetes stora monografi över den åldrade Geijer, *I solnedgången* (I—4; 1910—14). Resultatet blev på den punkt, som speciellt intresserade mig, skildringen av Geijers besök hos Arndt i Bonn under sin sista tysklandsresa (1846), mycket negativt. Författarinnan har på ett subjektivt sätt våldfört sig på det källmaterial, som stått till hennes förfogande. Som jag påpekat, blir man frestad antaga, att en rätt väsentlig del av framställningen i det på sin tid livligt uppmärksammade och uppskattade samt f. ö. ännu ofta utnyttjade arbetet är en produkt av förf:s rika fantasi. Åtskilligt har den karaktären, att det inte kan grunda sig på en muntlig tradition från hennes mor, Geijers dotter och reskamrat 1846. Ge de skriftliga källorna då ej heller täckning, äro konsekvenserna icke svåra att draga. Emellertid tvingades jag att reservera mig för en källa, som Anna Hamilton Geete använt, men som jag under mitt arbete icke lyckades uppspåra, nämligen den dagbok, som fördes under resan av Eva Hamilton (1818—53), kort senare Agnes Geijers svägerska. Dagboken har emellertid senare kommit i min hand; den tillhör f. n. fru Eva Hammar, f. Hamilton, i Skara. Den skulle tillika med det övriga av mig redovisade materialet förtjäna läggas till grund för en större undersökning av »I solnedgången», men jag citerar här blott vad som skrives om Arndt. Skildringen är kortfattad, men redan detta är av intresse; det styrker nämligen min tes om att Anna Geete fabulerat²:

På hemvägen gjordes det besök hos Arndt, vi togos emot i hans lilla trädgård utmed Rhen i en skuggrik berceau der hans fru och dotter samt ett tredje älskvärdt fruntimmer mottogo oss. Professor Arndt var nere och badade i Rhen men förenade sig snart med oss, conversationen blef högst intressant och liflig som den måste blifva, lifvad af dessa båda lifliga gubbar hvaraf dock Arndt i liflighet öfverträffade allt hvad jag sett, han vände sig till mig strax efter sedan han kommit och frågade om jag var Friherrinna eller Grefvinna. — — —

Efter en stund lemnade vi Arndts, besågo hans tarfliga men trefliga boning, följdes af hela familjen till trädgårdssporten, der alla kraftigt kysstes på hand af gubben, jag med orden: leben Sie wohl, meine gnädigste Gräfin.

Några dagar senare är noterat, att två av Arndts barn togo avsked av det svenska resällskapet vid avfärden den 11 juni.

¹ Ernst Moritz Arndt och hans svenska förbindelser. Studier i svensk-pommersk historiografi och svensk opinionsbildning. Uppsala 1945, s. 466—69.

² En reservation mot hennes historiska framställning har också efter min granskning inflikats i artikeln över henne i *Svenska män och kvinnor*, bd 3 (1946), s. 25.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 10:— pr år + 50 öre för porto och uttages såsom postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten Uno Willers, Nobelbiblioteket, Börshuset, Stockholm 2. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 12:50.